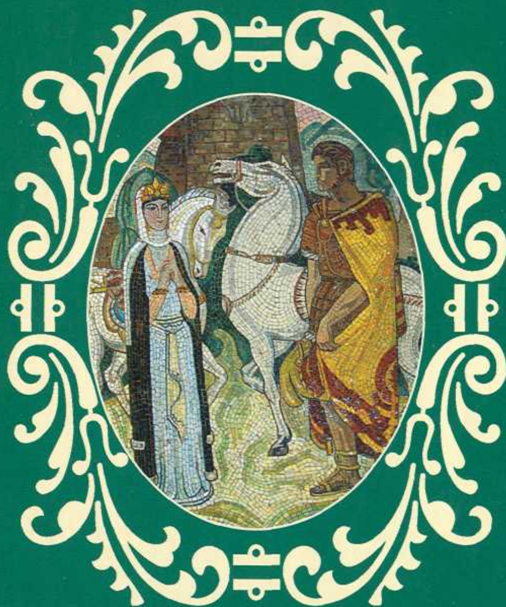
KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Nizami Gəncəvi

İskəndərnamə

İQBALNAMƏ

NİZAMİ GƏNCƏVİ

İSKƏNDƏRNAMƏ
İqbalnamə

"LİDER NƏŞRİYYAT"
BAKI - 2004

*Bu əsər "**Nizami Gəncəvi**. İskəndərnamə " (Bakı, Yazıçı, 1982) kitabı əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərcümə edəni: **Mikayıl Rzaquluzadə**

İzahların müəllifı: **Əkrəm Cəfər**

Ön sözün müəllifı: **Zümrüd Quluzadə**

Elmi redaktor: **Xəlil Yusifli**

894.36F1 - dc 21 AZE
Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. İqbalnamə. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, 256 səh.

"İqbalnamə" əsəri Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ən yüksək zirvəsi və Şərq poeziyasının ən parlaq incisi hesab olunan "İskəndərnamə"nin ikinci hissəsidir. İskəndərin kamil insan, alim və ağıllı, müdrik bir filosof kimi təsvir olunduğu bu hissədə Nizami ictimai, fəlsəfi düşüncələrə üstünlük vermiş, insan ağlının təntənəsindən bəhs etmiş, eləcə də insan və təbiət, yaradılış və dünya, həyat və ölüm, elm və din kimi məsələlərlə bağlı dövrün ən qabaqcıl görüşlərini əks etdirmişdir.

"İqbalnamə" "Şərəfnamə" ilə bir yerdə bütöv əzəmətli əsər olan "İskəndəmamə"nin bir-biri ilə sıx bağlı iki budağıdır.

ISBN 9952-417-02-9

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

“Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında”

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına hədiyyə edilir

KAMİLLİK ZİRVƏSİ

Dünya mədəniyyət tarixinin zənginliyi sonsuz bir ümmanı xatırladır. Bu sonsuz ümman insan zəkasının bəhrəsi olan nadir elm, fəlsəfə və sənət inciləri ilə dolu zəngin xəzinədir. İnsanlığın dərin ehtiram və məhəbbətlə qoruyub saxladığı və yaşatdığı bu mənəvi mədəniyyət xəzinəsində orta əsr Azərbaycan fəlsəfi poeziyasının ən görkəmli nümayəndəsi, Şərqi və Qərbi əsrlər boyu məftun etmiş Nizami Gəncəvinin insanpərvər yaradıcılığı xüsusi yer tutur.

Fəlsəfənin müxtəlif müddəalarını fövqəladə gözəl ədəbi formalarda ifadə etməkdə Şərq mədəniyyətinin bəşəriyyət qarşısında böyük xidməti var. Dahi İbn Sina Aristotelin "Poetika" əsərinə yazdığı şərhdə yunan mədəniyyətindən fərqli olaraq Şərq üçün mahiyyətcə insani olan fəlsəfi poeziyanın səciyyəviliyindən bəhs edir. Bu poeziyanın yüksək inkişaf zirvələrinə çatması Şərq mədəniyyətinin çiçəklənmə dövrünə - orta əsr Şərq intibahı dövrünə düşür. Nizami də daxil olmaqla bu dövrün dahi alim, mütəfəkkir və sənətkarları öz yaradıcılıqlarını yüksək kamala yetmiş, nəcib əxlaqi sifətlər, əql və gözəllik daşıyıcısı İnsana həsr etmişlər. "İqbalnamə"nin də əsas qəhrəmanı adı böyük hərflə yazılan İnsan obrazıdır. Bəlkə məhz buna görə Nizami belə bir qəhrəmanı sərkərdə, hökmdar və elm havadarı kimi şöhrət tapmış Makedoniyalı İskəndərin surətində verir. Poemanın əsas məqsədi isə insanın səadətinə xidmət, bu səadəti təminetmə yollarını arayıb tapmaqdır.

"İqbalnamə"də bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı üç istiqamət, üç məqsəd izlənir: İnsan ağlının, zəkasının və bununla əlaqədar elmin, fəlsəfənin tərənnümü və təbliği; insanın yüksək əxlaqi keyfiyyətlərinin tərənnümü və təbliği; insan xoşbəxtliyini təmin edən, zülmə və bədxahlığa son qoyan ədalətin, azad, bərabər və dost insanların cəmiyyətinin tərənnümü və təbliği.

Nizami "Xəmsə"sinin özəyini təşkil edən bu üç ayrılmaz xətt "İqbalnamə"də özünün ən yüksək fəlsəfi-bədii ifadəsini tapır və poemanın müxtəlif hekayələrinin əsas məzmununu təşkil edir.

Böyük mütəfəkkirin dünyagörüşünü heç cür dövrün hakim ortodoksal dini dünyagörüşü çərçivəsilə məhdudlaşdıra bilmərik. Filosof şair dinlə əlaqədar məsələləri islam ruhaniləri mövqeyindən yox, ruhanilər tərəfindən çox vaxt kafir damğası vurulmuş məşhur Şərq fılosofları Fərabi, İbn Sina, Bəhmənyar mövqeyindən işıqlandırır.

"İqbalnamə" XII əsrdə yazılıb və bu dövrdə yazılan bütün başqa əsərlər kimi o da bir sıra ithaflarla - Allahın, peyğəmbərin, dövrün hökmdarlarının şəninə yazılmış mədhiyyələrlə başlayır. Lakin Nizaminin ənənə üzrə yazdığı mədhiyyələri hər şeydən əvvəl böyük mütəfəkkirin humanizmi və özünəməxsus bir səciyyə daşıyan rasionalizmi ilə fərqlənir. Məsələn, minacat (Allahı mədh) əslində ağlın mədhinə çevrilir:

Ağıl bir yerdə ki, xəzinə tapar
Allahın adını eyləyər açar,
Allah ağıllıya nəvazişkardır,
Ağılsızlara da əlacı vardır.

Şairin dövründə hökm sürən mürtəce ruhanilərin kor-koranə inamı ağla qarşı qoyaraq, elmi, fəlsəfəni və xüsusən məntiqi küfrlə eyniləşdirmələrini və bu yolun yolçularını amansız təqib etmələrini nəzərə alsaq, ağlı və elmi bu şəkildə tərənnüm edən Nizaminin bir vətəndaş kimi qorxmazlığı, mərdliyi daha çox çarpar və onun orta əsr şəraitində təbliğ etdiyi rasionalizmin əhəmiyyətini müasirlərimiz daha düzgün qiymətləndirə bilərlər.

Nizami yaradıcılığı yüksək inkişaf pilləsinə qalxmış orta əsr Şərq və Azərbaycan mədəni intibahının məhsulu idi. Lakin nəzərə almalıyıq ki, bu İntibah kəskin, amansız siyasi və ideoloji mübarizədə qələbə çalır, onun nümayəndələri isə çox vaxt canlanndan belə keçərək əqidələrini müdafıə və təbliğ edirdilər. Yeri gəlmişkən, poemanın girişində şaha ithafa nəzər salaq. Şair şahla öz bərabəri kimi danışır, şaha özünü necə aparmaq barədə məsləhət verir. Burada şahlara nəinki itaət görünmür, əksinə, onlar tənqid atəşinə tutulur:

Boşdur çox şahların ancaq başlan, ...
Zəlitək qan sorub ləzzət alarlar.

Nizaminin ənənə üzrə yazdığı mədhiyyələr öz ideya məzmununa görə daha çox nəsihətnamə adlana bilər. Bunlarda şair itaətkar kimi yox, mərifət öyrədən müəllim kimi çıxış edir. Nizaminin şahlara itaətkarlığı ilə bağlı ədəbiyyatşünaslıqda ara-sıra rast gəlinən fikirləri isə səhv hesab edirik.

"İqbalnamə" orta əsr fəlsəfi poeziyasına məxsus tərzdə qurulub. Yüksək bədii formada yazılmış hekayələr bir-birilə əvəz olunur və əsərin süjetini açaraq oxucunu heyran edir. Burada mütəfəkkirin fəlsəfi konsepsiyasının məğzini insanın əxlaqi və intellektual kamilliyinin cəmiyyətin sosial kamilliyi ilə tamamlanması ideyası təşkil edir.

Ayrı-ayrı hekayələrdə bu ümumi konsepsiya ilə yanaşı, biz filosof şairin dünyagörüşünün muxtəlif cəhətlərini açan, nisbətən konkret məsələlərin qoyuluşunu və şərhini də tapırıq. Məsələn, Arşimed ilə çinli kənizin, Qibtli Mariyənin hekayələrində əsas məqsəd elmin, ağlın təbliğidir. Eyni zamanda birinci hekayədə şəhvət pislənir, həqiqi insani sevgiyə isə bəraət qazandırılır.

Yoxsul çörəkçinin hekayəsi və onun varlanması haqda danışarkən Nizami taledən söhbət açır, taleyi maddi aləmin, ulduzların qanunauyğun hərəkətilə bağlayır və ulduzların sirrini açmağı poemada Valisə (qədim yunan filosofu Falesə) həvalə edir.

Orta əsr dünyagörüşünə müvafiq olaraq Nizami tale və qəzavü-qədəri insan üzərində hökmran hesab edir. Qəzavü-qədərlə mübarizədə insan gücsüzdür. Məhz buradan da Nizami qəhrəmanının fələyə qarşı, bəlkə də özü tərəfindən tamamilə dərk olunmamış, etirazı irəli gəlir. Məcnunun səhraya qaçması, İskəndərusun şahlıqdan imtinası fələyin zülmünə etiraz deyilmi?

Poemada fələk "qəddar", "oyunbaz", "qaniçən", "təlxək" və başqa təşbehlərlə xarakterizə edilir. Fələyə qarşı ən güclü etirazı İskəndərin vaxtsız ölümü doğurur. Nizami öz qəhrəmanı ilə birlikdə yer üzerində heyatın çox qısa olduğundan şikayətlənir. İskəndərin ölümü səhnəsində oxucu qarşısında iki əzabkeş dayanır: İskəndər və Nizami özü.

Şərq, eləcə də dünya ədəbiyyatında Allah və fələyin bir-birinə münasibəti problemi öz daxili ziddiyyətlərinə görə ən maraqlı probemlərdən biridir. Fələyi adətən bütün şərlərin törədilməsində günah-

landırır, onu hətta çox vaxt şərlə eyniləşdirirlər, Allah isə pak təsəvvür edilir.

"Alimlrəin Hürmüzü inkar etmələri və həlak olmalarının hekayəsin"də həsəd, alçaqlıq, yalan kimi mənfi sifətlər pislənir. Eyni ideyalar sonrakı "Əflatunun çalğı aləti qayırması" hekayəsində də təbliğ edilir. Burada da həsəd, özündən bədgümanlıq pislənir. Lakin bu hekayədə Ərəstu sonra öz səhvini başa düşdüyü üçün əfv edilir. Hekayə böyük insan hünərinin mədhinə həsr edilmişdir. Sokrat İskəndərə deyir:

Kim qane olarsa bir ovuc dənə
Dönməz dəyirmantək sənin dövrənə?
Arpa çörəyinə edib qənaət,
Buğda çörəyinə çəkmərəm minnət.

Yəni dünya nemətlərindən əl çəkmək insana zülm və zalımlıq hökm sürən dünyada öz mənliyini, insani ləyaqətini qorumaq üçün lazımdır. Nizami qəhrəmanlarında tərki-dünyalığa meyl də buradan doğur. Nizami qəhrəmanları tərki-dünyalığa behişt naminə yox, bu dünyada insani ləyaqəti qorumaq, insan qürurunu itirməmək naminə meyl edir, aza qane olurlar. Eyni zamanda, hekayədə əxlaqi paklıq, təmizlik, nəcabət ideyaları da Sokratın dili ilə təbliğ və tərənnüm edilir.

İskəndərə mənəvi, əxlaqi paklıq öyrədən Sokratın hekayəsindən sonra, Nizami öz qəhrəmanını və onunla bərabər saysız-hesabsız oxucusunu yenə də əqlin qulluğuna dəvət edir. İskəndərlə hind aliminin görüşü zamanı Nizami mahiranə bir şəkildə, sual-cavab yolu ilə, dövrü üçün bir sıra mühüm fəlsəfi və elmi məsələlər qoyur. Məsələn, din öyrədirdi ki, Allahın varlığı ağılla dərkedilməzdir. Hindli alim isə şahdan Allahın varlığı, mahiyyəti və yeri haqda ağıllı dəlillərlə əsaslandırılmış sübut tələb edir, bizim kainatdan başqa bir kainatın olması, o dünya, insanın canı, röya, bədnəzər haqda suallar verir. İskəndər hindliyə dini qane edəcək cavablar verir, bir tərəfdən "əqildə görünməz şeyə yer yoxdur" deyirsə, digər tərəfdən din tərəfindən qəbul edilmiş təsəvvürlərdən kənar çıxanı qılınc və teşt, yəni edam gözləməsini də onun və başqalarının nəzərinə çatdırır. İskəndərin hindliyə cavabları Nizami dövründəki Şərq elminin və bu elmə əsaslanan fəlsəfənin səviyyəsini əks etdirir.

Qədim yunan elminin Ərəstu, Bəlinas, Sokrat, Əflatun, Valis, Fərfuriyus kimi nümayəndələrini bir yerə toplayan böyük mütəfəkkir onları orta əsr fəlsəfə və elminin ən ümdə və mühüm məsələləri haqda fikir söyləməyə, qoca kainatın tarixindən danışmağa məcbur edir. Maraqlı burasıdır ki, Nizami qəhrəmanları - filosofları dilləndirərək onların fikrini çox vaxt olduğu kimi yox, Şərq fəlsəfəsi cərəyanlarına uyğun şəkildə verir. Orta əsr ərəb dilli füosoflar, məlum olduğu kimi, qədim yunan fəlsəfəsinə dair əsərləri tərcümə və təfsir edərək, bu fəlsəfəni qədim və orta əsr Şərq fəlsəfi fıkriylə birləşdirib, yeni orijinal keyfiyyətli təlim yaratmışlar. Nizami poemasındakı məclisdə də yunan alim və filosoflarının adından söylənən fıkirlər, orta əsr klassik ərəb dilli fəlsəfə süzgəcindən keçirilən və böyük mütəfəkkiri bu və ya digər şəkildə xüsusilə maraqlandıran fıkirlərdir. Nizami qəhrəmanların dili ilə müxtəlif müddəaları sadalayıb qarşı-qarşıya qoyarkən, açıq və dolayı yollarla oxucusunu öz dünyagörüşünə bələd edir, ona feodal cəmiyyətində hökm sürən, ehkam kimi qəbul edilmiş fıkirlərə qarşı öz şübhələrini, inamsızlığını aşılamağa çalışır.

Poemada qoyulmuş məsələlər, onların izahı, aydın və örtulü şəkildə, Nizami azadfıkirliliyini, onun elmi-fəlsəfı görüşlərinin, xüsusən dinə münasibətinin tarixən mütərəqqi olduğunu açıq nümayiş etdirir. Əgər hindli alim ilə söhbətdə şah "haqqı düşüncədə olmaz axtarmaq" və onu sirriaçılmaz pərdə hesab edirdisə, yeni məclisdə fələyin "sirrini" ortaya qoyur və onu açmağa cəhd göstərir: "Yaradılış necə olub? İlk tərkib nədir? Dünyadakı dəyişkənlik necə baş verib?" Yeni məclisdə söhbət bu məsələlər ətrafında gedir.

İlk xilqət haqqında birinci Ərəstu söz açır. O, yaradılışın başlanğıcını və əsasını hərəkətdə görür. Alim hərəkətdən odun yaranmasını, oddan havanın, havadan suyun, suyun xıltından isə torpağın yaranmasını, bunların qarışmasından da nəbatat və heyvanatın əmələ gəlməsini söyləyir. Valis hər şeyin əsasında olan ilk cövhəri suda görür, su və hərəkət dörd ünsürü və dünyanı yaradır. Bəlinas əvvəl yerin yaranması və sonra onda hərəkət vasitəsilə dörd ünsürün əmələ gəlməsini qəbul edir. Əgər Ərəstu, Valis və Bəlinas ilk yaradılışdan danışarkən hərəkət və dörd ünsürü əsas götürür, Yaradandan söhbət açmırlarsa, Sokrat bunların içində birinci olaraq Yaradandan danışır. Yaradanın heybə-

tindən bir bulud qalxmış, ondan göy və yer əmələ gəlmişdir söyləyir. Sokratın ardınca Fərfuriyus da Yaradandan və onun yaratdığı cövhərin suya, suyun isə göyə və yerə çevrilməsindən söhbət açır.

Hürmüz Yaradanın varlığını iqrar edir, lakin ilk xilqətin nə sayaq əmələ gəlməsini bilmədiyini söyləyir. Əflatun dünyanın, Yaradan tərəfindən mayesiz yarandığını qəbul edir.

İskəndər bu məclisi tamamlayaraq Yaradanın varlığını qəbul edir, lakin yaradılışın necə olduğunu dərkedilməz sayır. Nizami məclisə yekun vuraraq öz fəlsəfi qayəsini burada işıqlandırır. Nizaminin fikrincə, Yaradan hər şeydən əvvəl əqli yaratdı və ona ilk yaradılışın sirrindən başqa dünyanın bütün sirlərini açdı. Nizami bu məclisi tamamlayarkən Xızrın özünə müraciətlə dediyi:

Bu gizli sözləri, fikirləri sən
Neçin lal dillәre isnad edirsən?

beyti yeddi alim məclisində söylənilən müddəa, iqrar və inkarların, əslində şairi düşündürən fəlsəfi fikirlər olduğuna bizi inandırır, onun bu yolda inamı, tərəddüdü və şübhələri haqda aydın təsəvvür yaradır. Təsadüfi deyil ki, Xızrın verdiyi suala cavab kimi aşagıdakı beyt səslənir:

Dövrün kişiləri nakişidirlər,
Elmə yox, nücuma həvəs edirlər.

Ancaq əsərin orta əsr oxucusu üçün yazıldığını nəzərə aldıqda, onun hakim dünyagörüşünə nə cür zərbə vurduğunu dərk etmək olar. Poemanın bu fəsli ardınca gələn "İskəndərin peyğəmbərliyə yetişməsi" fəsli də söylənilənləri bir daha sübut edir. Həmin fəsildə İskəndər daha yaradılışdan söz açmayıb Yaradanı axtarır. Əgər əvvəllər İskəndər yaradılış sirri və Yaradanı dərkedilməz hesab edirdisə, indi:

İstədi çalışıb sirləri örtən
Yeddi qat sürməni silsin tamamən.

Maraqlıdır ki, şah ilahi qəzəbə gəlmir, əksinə, mərhəmətli Allah alim və rəhmdil şahın bu axtarışı qarşısında ona peyğəmbərlik bəxş edir. Allah peyğəmbər kimi səfərə çıxan İskəndərdə yenə də dünyəvi büiklərə ehtiyac hissi oyadır. Peyğəmbərlik səfərinə çıxan İskəndər dünyəvi ağla möhtacdır.

Nizami rasionalizmi və azadfikirliliyi gələcək hadisələrin izahında xüsusilə gözə çarpır. Şah yola dini kitabları yox, Ərəstu, Əflatun və Sokratın yazdığı nəsihətnamələri götürür. Nəsihətnamələri oxuduqca onların arxasında qədim yunan mütəfəkkirlərindən çox Nizami dühasını, Nizami məntiqi və Nizami insansevərliyini görürük; mütəfəkkirin siyasi və etik görüşləri burada geniş planda verilmişdir. Nizami humanizmi və müdrikliyi İskəndərin səfərə çıxarkən anasına etdiyi vəsiyyətdə də özünü göstərir.

Poemanın belə səhnələri İskəndərin bir şah və sərkərdə kimi müdrikliyini nümayiş etdirir, onun yüksək insani keyfıyyətlərini açır və onu bir nümunə kimi dünya şahlarına və hər şeydən əvvəl, şairlə həmdövr olan şahlara göstərir. İskəndər ədalət səsini aləmə yayaraq zülm, nadanlıq və bədxahlıqla mübarizəyə qalxır. Ölkələr fəth edərək, xalqları haqqa və ədalətə tabe edərək şah bu üç qüvvədən özünü də, insanları da xilas etməyə çalışır. Onun müharibələri sülhə xidmət edir; o, dağıtmaqdan çox qorxur. Əmin-amanlığın bərpası İskəndərin əsas qayəsidir. Poemada Nizami özünəməxsus sənətkarlıqla İskəndərin tikintilərinin füsunkar gözəlliyindən bəhs edir.

İskəndərin səfərinin təsvirində mütəfəkkir həyati səhnələrlə yanaşı, alleqoriyadan da geniş istifadə edir. Məsələn, səfər vaxtı İskəndərin əsgərləri iti daşlarla dolu yolu keçərək, yüksək dağın zirvəsinə qalxıb oradan özlərini sevinclə o biri tərəfə atırlar. Şah alimlərin məsləhətilə bu qəribə görünən hərəkətin səbəbini öyrənə bilir. Demə, insanlar qorxunc, düşgünlük və ehtiraslarla dolu, əzablı həyat yolunu keçib zirvəyə (zirvə burada kamillik, paklıq rəmzidir) qalxdıqda azad dünyaya çatırlar ki, bu da yaşadığımız dünyanın tərki deməkdir.

Lakin hadisədən xəbərdar olan şah bu sirri gizli saxlayır, qoşununu tez o yerlərdən çəkir və yenə de insanlara din öyrədə-öyrədə səfərini davam etdirir. Burada biz bir daha İskəndərin tərki-dünyalıqdan uzaq, bu dünya ilə bağlı olduğunu görürük.

Nizami alleqoriya və realist təsvirləri üzvi surətdə birləşdirərək İskəndərin mənəvi yüksəlişini insanların ağlı və mənəvi kamilliyi

uğrunda apardığı mübarizə fonunda verir. Əsəri oxuduqca bu iki məqsədi güdən müvazi xətt unudulmamalı və poemanın insanın dünyəvi səadətinə xidməti Nizami oxucularının diqqət mərkəzində olmalıdır.

Kamilliyin zirvəsi ictimai bərabərlik, azad və xoşbəxt insanlar şəhəridir. Bu şəhər nizamişünaslıqda Nizami utopiyası kimi məlumdur. Bu şəhərə çatana qədər şah çox ölkə və möcüzələrə rast gəlir, çox zülmə və nadanlıqlara son qoyur, xeyir və mərifət yayır. İskəndərin susuz səhra əhlilə görüşü, onlara etdiyi xeyirxahlıq, xaqana din qəbul etdirməsi, dənizin dəhşət doğuran səsindən sahildə yaşayan əhalini xilas etməsi, Yəcuc səddini bağlaması sanki şahı pillə-pillə ideal şəhərə yaxınlaşdırır.

Şəhər İskəndərin səfərinin sonu və axtarışlarının zirvəsidir. Nizaminin ideal cəmiyyət haqqında təlimi ədəbiyyatşünaslıqda və xüsusən nizamişünaslıqda ən geniş işlənmiş problemlərdən biridir. İdeal şəhər və cəmiyyət haqda həm qədim dövr, həm də orta əsr Şərqinin abidələrində müxtəlif təsəvvürlərə təsadüf edirik. Yaxın və Orta Şərqdə böyük şöhrət tapmış IX əsr alim və fılosofu Fərabinin "Xeyirxah şəhər" əsərində hətta ideal şəhərlərin müəyyən təsnifatı belə verilir. Bu dövr ədəbiyyatında rastlaşdığımız ideal şəhərlər haqqında yazılar adətən real və eyni zamanda alleqorik məna daşıyır. Həmin şəhərlər həm həqiqətən ictimai zülmü dəf etmiş insanlar, həm də çirkin mənəvi ehtiraslarına qalib gəlmiş pakların cəmiyyəti kimi düşünülür.

Orta əsr Şərq humanizminin məhsulu olan ideal utopik cəmiyyətlər adətən bu iki fünksiyanın ifaçısı kimi çıxış edir. Tarixdən məlumdur ki, kəskin sinfi mübarizə nəticəsində xalq kütlələrinin gücünə əsaslanaraq, Şərqdə ideal dövlətləri bu və ya digər dərəcədə xatırladan demokratik qərmətilər, ismaililər dövlətləri mövcud olub, bunlar və xüsusən Beyləqanda, XI əsrdə kəskin sinfi mübarizə nəticəsində müvəqqəti də olsa yaranan xalq hakimiyyəti, sözsüz ki, Nizaminin ideal cəmiyyət nəzəriyyəsini qidalandıran real zəmin idi.

Nizaminin kamil cəmiyyət nəzəriyyəsi fantastik uzaqgörənliyin məhsulu, şair dühasının qeyri-adi tapıntısı deyil. Bu nəzəriyyə Şərq və

dünya ictimai-fəlsəfı fikir tarixinin ideal cəmiyyət haqqındakı nəzəriyyələr zəncirində bir halqadır - XII əsrə qədər tarixən mövcud olan bu və ya digər dərəcədə utopik ideala yaxınlaşan, müvəqqəti də olsa ömür sürmüş demokratik dövlətlərin qanunauyğun davamıdır.

Deyilənlər mütəfəkkir şairin "Xəmsə"də inkişaf etdirdiyi və "İqbalnamə"də tamamladığı görüşlərin tarixi əhəmiyyətini əsla aşağı salmır, əksinə, ümumdünya mədəni inkişafının mütərəqqi axarında Nizaminin iştirakını göstərir.

Nizamiyə görə insanın mənəvi kamilləşməsi cəmiyyətin mənəvi kamilləşməsinin rəhnidir, lakin birinci yalnız ikincinin kamilliyi zamanı özünə tam imkan tapır. Əsil insanların cəmiyyəti üçün ictimai bərabərsizlik, zorakıhq, tamahkarlıq, qanh müharibələr, kin, qorxaqlıq, yaltaqlıq, sevincdə və qəmdə qardaş həmrəyliyinin olmaması, sonsuz mənəvi və ictimai fitnələr qəbuledilməzdir.

"İqbalnamə" "Xəmsə"ni tamamlayır, başa çatdırırsa, ideal cəmiyyət təlimi də "İqbalnamə"dəki axtarışların, istəklərin son zirvəsidir. "Sirlər xəzinəsi"ndən başlamış "İskəndəmamə"yədək Nizami hər bir poemasında zorakılığı, nəcib zəhmətkeş xalqa zülm edilməsini, əyri yollarla var-dövlət yığmağı, tamahkarlığı, qəddarlığı, vicdan alverini, rüşvəti dəfələrlə kəskin tənqid etmiş, adil hakimlər silsiləsi yaratmışdır.

Nizaminin ictimai rifah haqqındakı son təsviri yürüşlərdə əldən düşmüş ordunun və İskəndərin qarşısında canlanan, Günəş şüalarına qərq olmuş, gözəl ab-havaya malik, çəpərsiz bağları, çobansız sürüləri ilə təəccüb oyadan hakimsiz bərabərlik və dostluq diyarı olan şəhərdir. Bu şəhəri qoruyan sirli qüvvələr oğruları və zorakıları cəzalandırırlar. Şəhərdə ürək istəyən hər şey varsa da, nə qala divarları, nə şəhər darvazaları nəzərə çarpır. Zəngin dükanlar qıfılsızdır.

Bu şəhərin əhalisi həm də qonaqpərvərdir. İskəndərin "Siz nə üçün belə cəsursunuz?" sualına onlar "Biz zəifik, ancaq dindarıq, doğruçuyuq, əyriliklə işimiz yoxdur" deyə cavab verirlər. O insanlar İskəndərə öz sosial-etik qayələrini izah etdikcə, sanki qarşımızda din və

etiqad haqqında Nizami təliminin mahiyyəti canlanır. Başa düşürük ki, mütəfəkkirə görə, "din" bərabərlik və ədalətdir.

Bizdə bərabərdir hamının varı,
Bərabər bölərik bütün malları.
Bizdə artıq deyil heç kəsdən heç kəs,
Bizdə ağlayana heç kimsə gülməz...
Birini qəzəbli, acıqlı görsək,
Ona məsləhətlə eylərik kömək.
Qızıla, gümüşə aldanmaz heç kəs,
Onlar bizim yerdə bir şeyə dəyməz.
Xəsislik bilmərik dünyada bizlər,
Zorla şey almarıq bir arpa qədər.

Gördüyümüz kimi, bu adamların etiqadı həqiqətə əsaslanan ümumi ahəngdarlıqdan başqa bir şey deyilir. Xeyir və ədalətin rəmzi olan bu həqiqət mütəfəkkirin dövründə dillərində "ənəlhəqq", əllərində silah Yer üzərində ədalətin təntənəsi üçün mübarizə aparanlara xüsusən yaxın və vacib idi.

Diqqətəlayiq cəhətdir ki, bir çox xalqları öz dininə gətirmiş peyğəmbər İskəndər bu məkana yetdikdə öz peyğəmbərliyini unudur. Onun dini burada heç kimə lazım deyildir. Əksinə, o özü bu insanların əqidəsinin əsil mənasını başa düşür ki, bu mənanı da bircə insanlıq sözü ilə ifadə etmək olar. Ömrü boyu uğrunda mübarizə apardığı kamillik artıq İskəndərin qarşısındadır. Şəhəri görərkən İskəndər yolunun sona çatdığını anlayır və Ruma qayıtmağı qərara alır.

Bu şəhərin təsvirini verməklə Nizami öz dünyagörüşünün izahında da son nöqtəni qoyur, çünki bərabərlik şəhəri mübariz humanist Nizaminin də, dövrün zülmlə daim mübarizə aparan zəhmətkeş xalqının da istək və arzusunda son zirvəydi.

Nizaminin ədalətli cəmiyyət konsepsiyasını uydurma, həyata keçməyəcək arzu, boş fantaziya hesab etmək olmaz. Bir qədər fantastik olsa da, o, gerçək ola biləcək arzunun ifadəsidir və mövcud quruluşla, mövcud siyasi və əxlaqi münasibətlərlə barışmayanlar üçün bələdçi

rolu oynayır. O, öz insani ləyaqətini başa düşərək, zorakılığın və qızılın yox, insanlar arasında xeyirin, dostluğun, məhəbbətin hökm sürməsi uğrunda mübarizə aparanların arzusunu ifadə edir. O, insan ləyaqətinin mənəvi təmizliklə, başqasına təmənnasız kömək etmək, başqasının kədərinə və sevincinə şərik olmaqla ölçüldüyü cəmiyyət uğrunda mübarizə aparanların arzusunu ifadə edir.

Nizaminin başqa əsərlərində öz əksini tapmış sosial-etik görüşləri ilə birlikdə götürülərsə, "İqbalnamə"dəki kamil cəmiyyət təlimi oxucunu ədalət uğrunda daha fəal mübarizəyə çağırır. Nizami idealının bütün dövrlərin insanlarına yaxınlığı və doğmalığının səbəbi də buradadır. Şairin öz sözü ilə desək, "İqbalnamə" dürr yox, dəryadır. "İqbalnamə"nin təkraredilməz bədii gözəlliyini yalnız onu dəfələrlə, sevə-sevə oxuyanlar dərk edə bilərlər.

Zümrüd Quluzadə

İskəndərnamə
İQBALNAMƏ

Harda ki, ağıl bir xəzinə tapar,
Allahın adını eyləyər açar.
Allah ağıllıya nəvazişkardır,
Ağılsızlara da əlacı vardır.
O, sözün sirrini əyan eyləyər,
O verər zəlilə, acizə hünər.
Zahirdən, batindən aşikar, nihan,
Əqlə yol göstərən odur hər zaman.
O, bu imarətin səqfini tikmiş,
O, bu karxananın nəqşini çəkmiş.
Qəlbə də xoş gəlir ondakı qüdrət,
Əqlə də vacibdir ona itaət.
Bütün varlıqların fövqündə durur,
Varlığı hər şeyi yaradıb qurur.
Hikməti gizlindir, hökmü aşikar,
Onun tərifinə dil aciz qalar.
Əsli pak, zatı pak, təkdir vücudu,
Nə oddur, nə torpaq, nə yel, nə də su.
Varlıqlar hamısı onun möhtacı,
Onunsa heç kəsə yox ehtiyacı.
Yeddi qat içində nə var binadan,
Min alqış ona ki, odur yaradan[1].
Ona qovuşmağa yol yoxdur fəqət,
Əqlə, düşüncəyə sığmaz bu hikmət.
Desək ki, göydədir o pərvərdigar,
Ona təzim edən yer tənha qalar.
Yox, əgər yerdədir, söyləsək, allah,
Şənini alçaltmaq olmazmı günah?!
Məbudun zatından danışan zaman
Axtarma nə göydə, nə yerdə məkan.
Əgər qüdrətindən deyib-danışsaq,
Hökmünə tabedir bu göy, bu torpaq.
Hər bir kəráminə, qəzəbinə sən
Naşükür olmayıb, baş əyməlisən.
Birinin könlündə yandırar çıraq,
Birinin könlünə çəkər dərdlə dağ.

Birinə saraylar verər fələkdən,
Birini quyuya salar yüksəkdən,
Birdir hüzurunda onun çox, ya az,
Böyüyü, kiçiyi əsla ayırmaz.
Onun qarşısında çöp kimidir dağ,
Hökmünə bağlıdır ölmək, yaşamaq,
Heç bir kəs torpağa dil verə bilməz,
Nəqş vura bilməz suya da heç kəs[2].
Təkcə o yaradar torpaqdan insan,
Tək odur suya da naxışlar vuran.
Azanın yoluna nur saçan odur,
Bağlı qapıları ilk açan odur.
Sakin, mütəhərrik, - nə var dünyada;
Varlığı bağlıdır o böyük ada.
Hökmüylə yaranmış bütün kainat,
Bütün canlılara o verir həyat.
Ondan ad almışdır bu varlıq tamam,
O, tamdır, qalanlar nə var - natamam.

MİNACAT

Bəndəyə əl tutan sənsən, ilahi,
Yoxdur səndən başqa onun pənahı.
Olmuş-olacağı sənsən yaradan,
Sənin kəráminə möhtacdır insan.
Lütf elə, əlini mənə də uzat,
Mənə öz qovğamdan özün ver nicat.
Sənsən, pərvərdigar, hər bir muradım,
Səndən hasil olar hər bir muradım.
Mərhəmət görərsə səndən bir insan.
Nə göydən qorxar o, nə də ulduzdan.
Sən varkən ehtiyac yoxdur göylərə.
Asiman var ikən kim baxar yerə.
Varkən bu dünyada hər cürə büsat,
Behiştdə nə üçün axtaraq həyat?
Inanma ki. cənnət burdan şən olsun,
Deyirsən yaxşıdır, sən deyən olsun.
Bizə də behiştdə bir yer ayır sən,

Sil pis naxışları düşüncəmizdən.
Biz öz çarəmizi bilmirik əsla.
Hansı yol yaxşıdır apar o yola.
Səni ümid ilə hey axtarmaqda
Kimisi qarada, kimisi ağda[3].
Bir meyvə dərməkçin sənin bağından,
Hərə bir qapıda eyləyir fəğan.
Məndə cəsarət yox sənə söz deyim,
- Onu ver,- deyərək bir şey istəyim.
Diləyim yerinə yetsə hər kəsdən.
Görürəm o deyil, sənsən lütf edən.
Sənin mövcudata yox ehtiyacın,
Onların hamısı sənin möhtacın.
Sən ki, dostluq ilə çıxdın qarşıma,
Biganəlik külü tökmə başıma.
Feyzindən işıq ver gözlərimə sən,
Qoy olum asudə özgə gözlərdən. .
Pərvanə olmuşam şəbçırağına.
Bir quşam, qonmuşam sənin bağına.
Bu kiçik bəndəni salma gözündən.
Böyüksən, kömək et böyüklüklə sən.
Mən nəyəm, bir zərrə - gözlə görünməz,
Səndən nur almışdır o zərrə - sönməz.
Sənin qüdrətinlə aşkar olmuşam,
Hər bir xəzinəyə açar olmuşam.
Köhnə hekayəti çatdırdım sona,
Başlasın təzə söz indi cövlana[4].
Saldın ilk sözümü sən dildən-dilə,
Bu son addımı da yetir mənzilə[5].
Ziya saç, qoy qəlbim işıqla dolsun,
Incə mətləblərə o, güzgü olsun.
Bu çətin yollarda budur məqsədim:
Sənin bəyəndiyin bir yolla gedim.
Elə kömək et ki, işlərimə sən.
Özün şad olasan dediklərimdən.
Mən öz xoşum ilə gəlim önünə,
Itaət eyləyim peyğəmbərinə

SONUNCU PEYĞƏMBƏRİN TƏRİFİ

Nə bir taxt istədi Məhəmməd, nə tac,
Qılıncla çox aldı şahlardan xərac.
Yox, yox, səhv elədim, o böyük nəbi
Həm taxt sahibiydi, həm tac sahibi.
Onun taxtı idi bütün bu əflak,
Başının müqəddəs tacıydı "lövlak"[6].
Mələk simalıydı, allahtanıyan,
Bizə də allahı o verdi nişan.
Bizləri cənnətə odur aparan,
Cəhənnəm odundan odur qurtaran.
Parlayıb nur saçdı bu kainatda,
Bənzərdi Zülmatda abi-həyata[7].
Uca qalxmasaydı ərşin tağından,
Kimdi kainatın sirrini açan?[8]
Mənəvi bir töhfə o verib bizə,
Ərşin sovqatını göndərib bizə.
Yolunun torpağı olan başımız
Dəyməz başındakı bir tükə yalnız.
Bizim halımıza qəlbdən yanaraq
Gündüz günəş oldu, gecələr çıraq.
Hər sınıq ürəyin odur pənahı,
Odur bağışladan hər bir günahı.
Dahidir, böyükdür o dahilərdən,
Üstündür, yüksəkdir hər peyğəmbərdən.
Cənnətdən torpağa gəldisə edəm,
O qoydu torpaqdan cənnətə qədəm[9].
Aytək çıxdı Yusif quyudan əgər,
Nur saçdı quyudan o, aya qədər[10].
Xızra abi-həyat oldusa qismət,
Həyat çeşməsindən keçdi Məhəmməd[11].
Yunisi uddusa balıq bir zaman,
Ona səcdə etdi balıqla ilan[12].
Davuddan yadigar tək bir zireh var,
Məhəmməd yüz zireh qoyub yadigar[13].
Süleymanın taxtı getdisə bada,

Məhəmməd əbədi qaldı dünyada.
Isanın beşiyi göyə qovuşdu,
Məhəmmədsə özü göylərə uçdu[14].
Tur dağı Musaya oldusa eyvan,
Məhəmmədin qəsri yarandı nurdan[15].
Şəminin önündə durub çıraqlar,
Səndən işıq istər, səndən pay umar.
Şəffaf bir çeşməsən, təmiz bir bulaq
Özünü suyunla yuyub bu torpaq.
Bu quru torpağın sədası sənsən,
Bu xəstə dünyanın şəfası sənsən.
Həkimsən, aydındır düşüncən, zəkan,
Əlində allahın hökmü bir dərman.
Məxluqun gözünə sən işıq verdin,
Göydə mələklərə yaraşıq verdin.
Adın möhür kimi sözə ziynətdir,
Camından hər qətrə əbədiyyətdir.
Ondan bircə udum içərsə hər kəs,
Dünyada dərd bilməz, əziyyət bilməz.
Elə et ki, olsun o dadlı şərbət
Bu yazıq bəndəyə - mənə də qismət.

KİTABIN YAZILMASININ SƏBƏBİ

Dolanıb döndükcə qoca ruzigar,
Özünə bir yeni müəllim arar.
Köhnə havaları dəyişər tamam,
O yeni nəğmələr bəstələr müdam.
Dövran oyunbaztək oynar bir müddət,
Çıxarar pərdədən bir təzə surət.
Edib füsunkarlıq bu surət ilə,
Xalqı əyləndirər bir zaman belə.
Onu da qocaldıb dövran itirər,
Səhnəyə yeni bir surət gətirər.
Təzə şairlər də təzə xətt ilə
Köhnə tarixləri təzələr belə.

Hər dövrün olar bir usta bağbanı,
Bəsləyib böyüdər körpə fidanı.
Bir gövhər hüsnünü itirsə əgər,
Daşdan baş qaldırar başqa bir gövhər.
Gəlinimdə olan şuxluq, təravət
Peykərşünaslara eylər kifayət[16].
Təzə olmasaydı bu əsər, yəqin
Təzə bir söz demək olardı çətin.
Bir harın at idim bir zaman mən də,
Zəhmətlə, zillətlə düşdüm kəməndə.
Hər bir xəzinədə var məndən nişan,
Ancaq, heyf olsun ki, deyiləm cavan!
Gənclik - təzə nallı, harın, köhlən at,
Qocaldın - nal qızır, düşür əldən at.
Kürədən çıxanda güzgü bərq vurar,
Fəqət sınan zaman zirehə yarar[17].
Söz, sənət eşqilə çırpınan ürək
Alır sirdaş kimi ilhamdan kömək.
Düşüncəm beynimin qızıl qanından
Incitək incə söz alardı hər an.
Çünki gizlində bir ilhamçım vardı,
Mənimlə örtülü söz danışardı.
Susmuşdur sirdaşım xeyli zamandır,
Mən də söz tapmıram, halım yamandır.
Bir də ki, sözümü dinləyib duyan
Bizi tərk eləyib, gedib dünyadan.
Şah Arslan torpaqda, qəbirdə ikən,
Necə söz söyləyim, şer yazım mən?
Şah əgər lütf ilə etsə mərhəmət,
Yeni söz deməyə eylərəm cür ət.
Bu dar keçidlərdə dərd məni aldı,
Bədənim sustaldı, rəngim saraldı,
Yolumu tufantək tutdu fikirlər,
Gözümdə qalmadı yuxudan əsər.
Gecə, dar qəlblərdən qara bir gecə,
Yollar baş tükündən daha da incə!
Belə bir gecədə mümkünmü səfər?

Heç belə bir yolda quyu seçilər?
Zülmətə bürünmüş keşikçixana,
Həmlə eləmişdir fil pasibana[18].
Bir ahu balası doğmuşdur çəmən,
Müşk-ənbər saçmada öz göbəyindən[19].
Nə pərvanə şamdan uzaq dayanır,
Nə də ki, şam ondan uzaqda yanır.
Bir belə gecədə oturmuşam tək,
Kağızda yazılar qara gecətək.
Dürr üçün qəvvastək suya batırdım,
Gah seçib götürür, gah da atırdım...[20]
Gecədən bir qədər keçmiş olardı,
Hələ qaranlıqda, sübhə çox vardı,
Fələyin köhləni olub təngnəfəs[21],
Xoruzlar banlamır, gəlməyir bir səs.
Daxmada gecənin hörüklərindən
Yeddi rəng ipəklər toxuyuram mən[22].
Bu lacivərd küpdən mən də İsatək
Iplər çıxarıram hər an rəngbərəng[23].
Əvvəldən bəsləyib tərbiyə verən
Bir nəcib insandır məni yetirən:
Mötəbər bir şəxsdir o Xoylu Imad;
Qalxmaq istəyənə o edər imdad.
Səxası dünyanı salmış heyrətə,
Dürlə bəzək vurmuş o, səxavətə.
Bu qoca dünyada ona tay hanı
Ki, sözü, səxası tutsun cahanı?
Onda Müştərini görərək hər an,
Vurar üzüyünə Ütarid nişan[24].
Əfsus ki, bəxtimin sərkəşliyindən,
Gizləyir bu dünya o zatı məndən.
Işlərim düyünlü, nəsibim dərd-qəm,
Nə yaxın bir dost var, nə də bir həmdəm.
Məgər neçə uşaq tutar bir mama?
Bir ağac nə qədər yetirər xurma[25]?
Yuxusuz, ac-susuz qalıb o gecə,
Bu mavi dəryada üzürdüm təkcə[26].

Gecə gecə deyil, dibsiz bir quyu,
Ayı da, günü də udmuşdu suyu[27].
Gecənin bağrını yarmışdı zülmət,
Kölgə eləyirdi işığa töhmət.
Atdığım kəməndlə, şahın bəxtindən.
Əmlik ceyranları ovlamışam mən[28].
Əngin dənizlərə mən tor atmışam,
Bu torla növbənöv balıq tutmuşam[29].
Xoş görüb bəxtini şahın rəsəddə,
Mən sözə başladım xoş bir saatdə.
Vuruşur önümdə Çin ilə Həbəş[30],
Şaha edəcəyəm onları peşkəş.
O qorxunc gecədə süstləşərdim mən,
Tutmasaydı şahın bəxti əlimdən.
Çatdı mədəninə gövhər axtaran,
Könül azad oldu qəmdən, qubardan.
Qızıl çadırını günəş ucaltdı.
Ipləri dağların başına atdı.
Gecəki əzabı unutmaq üçün
Bir məclis bəzədim mən də həmin gün.
Ariflər bəyənən bir yer seçərək,
Orda bir taxt qurdum mən sultanlartək.
Yeni bir üsulla büsat quruldu,
Düşüncəm məclisə xidmətçi oldu.
Şərabım, reyhanım, məzəm, həmdəmim
Sözümdü, fikrimdi, qəlbimdi mənim
Qızışıb coşduqca beynim şərabdan.
Gəldi səxavətə söz də bu zaman[31].
Ilham buludlarım çəkdi nərələr,
Gövhərşünaslara yağdırdı gövhər[32].
Iki şey cəsarət istər insandan:
Biri od, biri də yırtıcı aslan.
Sanki həmcins imiş odla aslan da,
Nə düşsə məhv edər bunlar bir anda.
Taleyim açıldı, oldum bəxtəvər,
Zöhrə dəf göndərdi, Müştəri dəftər[33].
Lütfdən gah bəzək yaradıram mən,

Gah hikmət saçıram söz xəzinəmdən.
Saçdığım gövhərlə bəzəndi cahan,
Çünki var şah kimi bir gövhər alan.
Yenidən mədənə mən əl uzatdım,
Gedib xəzinənin məğzinə çatdım[34].
Heç yaxşı iş deyil yalan danışmaq,
Bu qızıl, bu da od, ərit, yoxla, bax!
Neçə vaxt ağ rəngə laciverd qatdım,
Bitdi "Şərəfnamə", murada çatdım.
Coşdu Çin naxışlı şerim, sənətim,
Gör hara qalxacaq mənim şöhrətim!
Gör əvvəl nə əkdim, gör bitdi nələr,
Sınığı bu sayaq bitişdirərlər[35].
Neçə il olar ki, gövhər sevənlər
Axtarıb tapmayıb bir belə gövhər.
Axır ki, tapıldı bir gövhər satan,
Yaxşı mal alınar satıcısından.
Padişah əmr etdi: bəzənsin bir bağ,
Sərvlər çəmənə gətirsin növraq.
Qəlbi nurlu şahın şərəfinə mən
Güc alıb idrakın şəfəqlərindən,
Bir sərv bəzədim ki, məclis şad olsun,
Onun şərəfinə badələr dolsun.
Şer yox, mənasız nəzm yazanlar
Çətinlik çəkməzlər, onlara nə var?
Daşlardan cəvahir çıxaran ancaq
Bilir ki, çətindir gözəl söz tapmaq.
Bu incə xəyallar məni coşdurdu,
Könlümün atəşi beynimə vurdu.
Öz tüstüm başıma qalxdıqca mənim,
Quruyub qaxaca döndü bədənim.
Gəlincə bu gözəl gəlin hasilə
Məndə səbr gərək, şahda hövsələ.
Sözə bax, baş alıb hara ucalır,
Mən nələr deyirəm, o nələr çalır?
Bilmirəm bu qədər füsunkar sözlər
Babil quyusundan çıxır nə təhər?[36]

Zöhrəyə o "Zənd"i kimlər öyrətdi,
Oxuyub Harutu tamam bənd etdi?[37]
Sehirli nəğməmdən Zərdüşt xar oldu.
Söndü çox "Zənd"lərin alovu, odu[38].
Dəryaya dürr saçsın qətrə buradan,
Qoy xurma daşısın Bəsrə buradan[39].
Bu altıkünc tağda bir buludam mən,
Səpərəm hər yana su ciyərimdən[40].
Bitkitək pay alır hamı suyumdan.
Yağışım sərvlər yetirir hər an[41].
Kölgətək işıqdan kim çəksə zərər.
Əlbəttə, həmişə ondan çəkinər.
Çeşməmdən feyziyab olsa da çoxu,
Getmir gözlərinə həsəddən yuxu[42].
Mənim meyxanamdan içərlər şərab[43],
Mənim sözlərimdən bağlarlar kitab.
Bu feyzi onunçün qazandım ki, mən
Əsla su içmədim yad bir çeşmədən[44].
Xəlvətdə poladdan sildim ki, pası,
Yaqut rəngi alsın onun aynası[45].
Silib bu aynanı parlatdım par-par,
Yerdən toz-torpağı külək aparar.
O Çin üzlü nigar, bilmirsən məgər
Rumun qalasını necə fəth edər?
Xəzinə kəşf etmək istəsə biri.
Gərək unutmasın çətinlikləri!
Xəzinə kəşf etmək istəsən əgər,
Hər bir çətinliyə tab et, sinə gər!
Məsəl var, deyərlər, eşit, qulaq as:
"Viranə ocaqdan heç tüstü çıxmaz!"
Yuxu var, əvvəlcə çox qorxunc olur,
Gün doğur, ürəyin fərəhlə dolur.
Qəlbə qorxu salan çox şeylər üçün
İnsan şükr eləyir axırda bir gün.
Nə çoxdur şairlik iddia edən, -

Qorxuram meydanda qan tökülməkdən.
Yayın ortasında çox yağsa yağış,
Elə soyuq düşər, sanki dönüb qış.
Havaya yağışdan nəm çöksə əgər,
Günəş o çirkləri silib məhv edər.
Payız yetişdikdə, bilir ki, hər kəs,
Daha lətif külək, incə meh əsməz.
Artıq rütubətdən törəyər vəba,
Tənəffüs çətindir belə havada.
Bundan qurtarmaqçün qalayarlar od,
Tökərlər bu oda səndəl, gül və ud.
Təbimlə şaha ud yandıraram mən,
Daha başqa bir iş gəlməz əlimdən.
Allah məni ona bəndə xəlq etmiş.
Itaətdən başqa bilmərəm bir iş.
Dünyagörmüş adam, - yaxşı ya yaman,-
Şikayət eyləməz öz ruzgarından.
Bu dünya heç kəslə deyil həmavaz,
Sazəndələr kimi bir hava çalmaz
O, sazda görərsə ipək bir teli,
Qırıb atmaq üçün uzanar əli.
Ipək yetirməkdə iki cür qurd var,
Ziddir odla sutək həmişə onlar.
Biri baramanı toxuyur bir-bir,
O biri karvanla ipək məhv edir.
Pətəkdə iki cür arı var müdam,
Necə ki, aldadar pərvanəni şam,-
Biri yem daşıyar hey axşam-səhər,
O biri gizlincə o yemdən yeyər.
Bal verən arının bircəsi, yəqin,
Yüzündən yaxşıdır bal yeyənlərin.
Hələ can almamış əcəl, turactək:
"Dad, məni tutdular!" - çığırıb dad çək[46].
Tamahkar dünyadan nə ummaq olar.
Ya səni yandırar, ya da çiy saxlar,

Qaynayıb coşarsan, yanarsan dərddən,
Qaynayıb coşmasan, çiy qalarsan sən.
Fələk - yeddibaşlı qorxunc əjdaha,
Bircə zərbə vursa, məhv oldun daha[47].
Xəlbirə bənzəyən teştdir asiman,
Sən bir xəlbir torpaq, o da bir teşt qan[48].
O, teştdən su töksə başına nahaq,
Sən ələ xəlbirtək üstünə torpaq.
Torpaq da, çeşmə də olan bir yerdə
Lazımdır, əlbət ki, teşt də, xəlbir də.
Bu göy rəngli küpün çox hiyləsi var,
Içindən görərsən yüz cür rəng çıxar[49].
Küpə bir cadugər minər, deyərlər,
Bu küpə minmişdir yüz min cadugər[50].
Fələk hesabını gəl etmə nahaq,
Alçağı yüksəkdir, yüksəyi alçaq.
O gah altda olur, gah üstdə olur,
Ona alt-üst demək daha doğrudur.
Əbəsdir fələklə bəhsə girişmək,
Heç kəslə həmahəng olmayıb fələk.
Atdığı hər addım fənddir, kələkdir,
Işləri büsbütün oyundur, rəngdir!
Birini göylərə ucaldır bəzən,
Bəzən də qul edir onu görürsən.
Tülkütək geydirər qırmızı papaq,
Sonra qara itə yedirdər ancaq.
Nədir dörd yol üstə məskən düzəltmək?[52]
Nədir qarın güdmək dördayaqlıtək?
Dörd balış qeydindən qurtaranda biz,
Asudə yatarıq səssiz-səmirsiz[53].
Yolüstü mənzildir bu köhnə torpaq,
Ikicə qapısı var onun ancaq:
Giriş qapısından girərsə hər kəs.
Çıxış qapısından çıxmaya bilməz.
Bədbəxtdir bu dərin quyuda qalan,

Qar kimi düşərək donub buz olan.
Xoşbəxtdir şimşəktək yalnız bir anda
Parlayıb sönənlər fani cahanda.
Nə lazım dünyada fərsiz bir şamtək
Gecələr uzunu can verib sönmək?
Etibar etməyən öz gəmisinə
Gərək əvvəlcədən üzmək öyrənə.
Tələsən adama köhlən at gərək,
Yabıyla nə qədər o yol gedəcək?
Hiylədən pozulub, korlanıb dünya,
Nə qəlbdə qan qoymuş, nə üzdə həya.
Fələk o fələkdir: dağ çəkib hədər,
Bizi gah saraldar, gah da göyərdər.
Hər pərdədə yalnız o adam çalar
Ki, ola pərdədən yaxşı xəbərdar[54].
Düz yolu yaxşı bir rəhbər göstərər,
Mən yola çıxıram, bəs hanı rəhbər?
Elə bir pis vaxtda gələcək ölüm
Ki, bezmiş olacaq dünyadan könlüm.
Qəflət qoşun çəkib gələcək birdən,
Yatağa baş qoyub yatacağam mən.
Xəyal dünyasına edib tamaşa
Ömrü yuxu kimi vururam başa.
Belə qol-qanadla olarmı uçmaq?
Hara çatdıracaq belə əl-ayaq?
Belə dörd müxalif yol a ayrıcından
Çıxmaram, ya qoca olum, ya cavan[55].
Qocalıq ədası göstərsəm əgər,
Məndən bu cavanlar üz döndərərlər.
Cavanlıq eləsəm bu bədənlə mən
Gərək başqasından borc alam bədən.
Yaxşısı budur ki, olam hər zaman
Qoca ilə qoca, cavanla cavan.
Açam bu düyünü bəlkə birtəhər,
Məndən dost-aşnalar inciməyələr.

SÖZÜN TƏRİFİ VƏ PADŞAHLARA NƏSİHƏT

Dəniz dalğalanıb gələrsə feyzə,
Sədəfdən dürr alıb çıxardar üzə[56].
Yenidən dövlətim başımdan aşdı.
Dövlətli ürəyim sözlə dostlaşdı.
Qaranlıq çəkildi, doğdu gözəl gün,
Şux səhər açıldı şux bülbül üçün.
Oyandı yenidən, bəxtim oldu yar,
Gör indi şad könlüm nələr yaradar?
Tale birisinə verərsə açar,
O, qara daşdan da gövhər çıxarar.
Hər günə ruzigar dedik əzəldən.
Birində cələ var, o birində dən.
Varlıq pərgarının ulu rəhbəri
Mənə söz mülkünü verəndən bəri,
Xeyli düşündüm ki, bu ölkəni mən
Bəs kimə tapşırım özüm gedərkən?
Bir şəhər yaratsam, baxtım olsa yar,
Kim olsun bəs ona sonra şəhriyar?[57]
Əqlim söylədi ki: - Belə şəxs gərək
Tanınsın dünyada məruf insantək.
Elə lütfkar əl ola ki, onda,
Misli tapılmaya bütün cahanda.
Gərək qarışqaya azca yem verə,
Filə də fil payı seçib göndərə.
Olmaya sərsəri, xam adamlartək
Əlindən gəlməyə qələm də çərtmək.
Qarışqa yemiylə fili yemləyə,
Cəbrayıl rütbəsi verə milçəyə.
Bütün bəxti dönmüş şahların, əlbət,
Ölçü bilməzlikdən olub bəxti bəd.
Baş ilə ayağı pis fərq etmişlər,
Məst olub, tacı da qoyub getmişlər.
Kiçik çox pay almış, böyük az almış,
Böyüyün qiyməti belə azalmış!
Mənasız səxavət göstərsə hər kəs,

Yırtıq təbil kimi çıxaracaq səs.
Ölçü-biçi bilsən hər bir işdə sən,
Böyük hesabları düz həll edərsən-
Mətahı böləndə sən elə böl ki,
Aparanın ağır olmasın yükü.
Qoyma qoca şaha gənc üstün gələ,
Şiruyə Pərvizi öldürdü belə[58].
Qocaman ağaca mişar çəkmə sən.
Zöhhak bunun üçün düşdü təxtindən[59].
Hökmdar ölçüylə bəxş edə gərək
Odu da, suyu da, - güntək, buludtək.
Əliylə dürr saça o, dənizlərə,
Dağlarda torpağı lələ döndərə.
Harda bayrağını ucaltsa göyə
Kisədən paylaya bol-bol hədiyyə.
İdrak sahibidir, şükür allaha,
Naz da, nəvaziş də yaraşır şaha.
Dağlardan ta saman çöpünə qədər
Hər şeyin hər zaman qədrini bilər.
Hər kəsdə nə qədər varsa ləyaqət,
O qədər göstərər ona səxavət.
Odur ki, çox-çoxdur mədh edənləri,
Dünyada yox misli, yox bərabəri.
Çoxları istədi "İqbalnamə"ni,
Tək ona həsr etdim mən bu naməni[60].
Çünki tanıdığım bütün şahlardan
Tək odur əməyə düz qiymət qoyan.
Boşdur çox şahların ancaq başları,
Nahaq çox kəsdirmiş onlar başları.
Hay-küy çox, heç bir şey yoxdur süfrədə,
Dönüb bədənləri quru cəsədə.
Onlarda bir tacir təbiəti var,
Zəlitək qan sorub ləzzət alarlar.
Dəniztək düşüncəm, dürrtək sözlərim,
Ləl ilə doludur mənim əsərim.
Şah özü sərrafdır, qədrini bilər,
Sözümün rütbəsi qat-qat yüksələr.

PADŞAHIN TƏRİFİ

Deyirlər: göylərdə bir ağ xoruz var,
O, ərşin altında tutubdur qərar.
Deyirlər: o xoruz banlar hər səhər,
Yerdəki xoruzlar ona səs verər[61].
Bilin ki, göylərin o quşu mənəm,
Hər səhər oyadar quşları nəğməm.
Şəhərin quşları ötər hər səhər,
"Dünyanı dindirən odur" deyərlər.
Nizami, durma, gəl, xəzinəni aç,
Bəsdir bu Gəncədə qalıbsan möhtac.
Bir ov vurubsansa, çıxar meydana[62],
Bir xəzinən varsa, göstər cahana!
Belə xəzinəni bəxt verər ancaq,
Xəzinən dünyanı nurlandıracaq.
Vurubsan qızıla şah sikkəsini[63],
Xütbə de, vüqarla ucalt səsini.
O, elə şahdır ki, dövründə nə var,
Onun şöhrətiylə edər iftixar.
Ucadır, igiddir hər hökmdardan
Məlik Nüsrətəddin, o şanlı sultan.
Zəkada o, Mosul hökmranıdır,
Mərdlikdə şahların Qədərxanıdır.
Şövkətdə, zəkada Mahmud kimidir,
Polad yumşaltmaqda Davud kimidir.
Almış fərmanını Mahmudilərdən,
Həsəbi, nəsəbi Davudilərdən[64].
Meyvəli bahardır, sinəsində gül.
Söz qoşur şəninə qumru və bülbül.
Məclislər içində təzə bahartək
Dürr, dirhəm paylayar o, ətək-ətək.
Tünd şərab qədəhə tökülsə əgər,
Ləl lacivərdə şəbxun eyləyər[65].
Suya qılınc vurub, od saçan zaman
Buludlar günəşi qoruyar ondan.
Tərlanı ov üçün qalxarsa, yəqin

Tərlanı dad çəkər göydə fələyin.
Fəzada uçarsa əgər üqabı[66],
Ya Ayı ovlayar, ya afitabı.
Hanı bu dövranda elə bir insan,
Oğurlaya bilsin bir sifət ondan?
Ayın şüasını ip bilən naşı
Oğrunun, əlbət ki, əzilər başı.
Göl ilə sərabı tanımayanlar
Yolda susuzluqdan taqətsiz qalar.
Ayı göydə fətir eyləyib güman
Çoxları quyuya düşüblər, inan[67].
Mələyə bənzəyər divlər kənardan,
Div zülmətdən törər, mələksə nurdan[68].
Allahtanıyandır bizim hökmdar,
Mehr, vəfa ilə dolu qəlbi var.
Tək məni salmayıb müşkülə bu iş,
Kim ona layiqli mədhiyyə demiş?
Neçün Bişgin demiş ona bu dövran?
O ki mehribandır bütün şahlardan.
Bişgin kəlməsini dürüst yazsalar,
Ona layiq bir ad Keypişin olar[69].
Keypişin desələr, layiqdir, əlbət,
Həm Key nişanlıdır, həm Keyxasiyyət.
O, abad eləmiş dünya yurdunu,
Xeyrini görənlər bilirlər bunu.
Qopdu bir zəlzələ, göyü oynatdı,
Şəhərlər dağılıb yerlərə batdı[70].
Dağ-daş sarsılaraq, qopub uçanda
Fələk toz altında qaldı bir anda.
Ruzgarın etdiyi oyunbazlıqdan
Sanki alt-üst oldu torpaq, asiman. .
Surun gur səsindən balıq qorxaraq
Atıldı öküzdən bir xeyli uzaq[71].
Fələk zəncirinin həlqələritək
Yerin də bəndləri ayrıldı tək-tək.
Azdı yollarını gur axan sular.
Dağlar çarpışmaqdan bitab oldular.

Yusiflər gözünə sanki batdı mil,
Sanki aşıb-daşıb Misri basdı Nil[72].
Heç bir göz salamat qalmadı, inan,
Matəm sürməsinə qərq oldu cahan.
Nə qədər xəzinə batdı o gecə,
O şənbə gecəsi yox oldu Gəncə.
Hamı: kişi, qadın, qoca ya cavan
Qopardı dəhşətli fəryadla fəğan.
Bircə sap gövhəri sağ gördü səhər,
O düzdü yenidən saplara gövhər[73].
Bu gövhər kanının baxtı yar oldu,
O bəla ölkədən tez kənar oldu.
Az zaman içində bu viran ölkə
Keçdi abadlıqda Rumu da bəlkə.
Baxmayın zəlzələ qoparıb tufan,
Ölkəni bir anda elədi viran,-
Görün ki, nə sayaq qadir hökmüdar
Pozulmuş cəlalı etdi bərqərar!
Palçıq barıları tamam sökdürdü,
Yerində qızıldan divar hördürdü.
Xəzinə sərf edib, verdi təmtəraq,
Səyilə ölkədən dərd oldu uzaq.
Bağçalar salındı, evlər dikəldi,
Hər evdən yüz çıraq işığı gəldi.
O ki, bu torpağı eylədi abad,
Dərgahı heç zaman olmasın bərbad.

TƏZİM XİTABƏSİ

Nə gözəl günəşsən, ta uzaqlardan
Edirsən bizimçin hər şeyi əyan.
Işıq cinsindəndir hərçənd ki, çıraq,
Işıqsız çıraq da görünməz ancaq.
Əsil tacidarlıq, düşün, yaxşı bil,
Yüzlərcə tac yığıb saxlamaq deyil.
Hökmüdar odur ki, hər başa müdam

Mərhəmət göstərib, tac edə ənam.
İnsanı azdıran xəyalları sən
Başlardan qılıncla rədd eləmisən.
Ucalsa bir şahın fikri, bayrağı,
Şad olar ordusu, yurdu, torpağı.
Sənin bayrağına bəzəkdir zəfər,
Gücünlə yox oldu dərdlər, sitəmlər.
Kəyanlar köçüblər indi dünyadan,
Yerləri boş deyil, sənsən hökmüran.
Ölkədə bu xalqa rəhbər oldun sən,
Fitrətin gözəldir sənin əzəldən.
İndi bu dünyada sənsən tacidar,
Əlinlə tac qoyar başına şahlar.
Çatmaz ədalətdə sənə Pişdad,
Keyxosrov, Keykavus, nə də Keyqubad!
Yeddi firuzəli bu qəsrdə sən
Haqqa, ədalətə vüsət vermisən[74].
Bir qədəh mey verir sənə Nizami,
Gərək nuş edəsən Keykavus kimi.
Bu tusi qədəhlə Mahmuda bildir
"Şahnamə"nin qədri-qiyməti nədir![75]
İki xəzinənin varisi, hökmən,
Səxavətdə sənsən, söz deməkdə mən[76].
Borc əgər vaxtında ödənilməsə,
Qaydadır: varisdən çatar varisə[77].
Mən elə söz dedim - deməmiş heç kəs,
Bir iş gör - olmasın ona heç əvəz.
Mənə əqlim çatıb bu işdə dada,
Müvəffəq olasan sən oxumaqda.
yar etsək bu iki gözəl niyyəti,
Birə on artacaq sözün qiyməti!
Bağımda reyhandır mənim bu əsər,
Sənin eyvanını qəndiltək bəzər.
Məclis qur, bu meylə doldur kasanı,
Şöləsi, nəşəsi durultsun qanı.
Sən mey iç, gətirmə heç bir bəhanə,
Ağzım möhürlüdür üz vurma mənə.

Damağın çağ olsun, bəxtin də cavan,
Cahanda olasan Cahan pəhləvan.
Bu dünya, bu dövran sənə yar olsun,
Ruzgarın həmişə xoş ruzgar olsun!
Göylər ülviyyətdən düşməz heç zaman,
Sən də göylər kimi uca olasan.
Qılıncın kəskindir gün şöləsindən,
Göyü də yer kimi sən ram edibsən.
Parlaq qılıncından məhv olsun yağı,
Səndən qüdrət alsın Kəyan bayrağı.
Böyük bir iş üçün, bil, ey hökmüdar,
Göndərdim, doğrudur, mən bir yadigar,
Sən özün əbədi bir yadigar qal,
Dediyim bu sözü daim yada sal!

KİTABIN BAŞLANMASI

Yunanlı filosof, zəkada nadir,
Çıxartdı mədəndən belə cəvahir:
Bir dəfə dünyanı səyahət edən
İskəndər keçərək neçə ölkədən,
Gəlib öz yerinə, yurduna çatdı,
Doğma vətənini nurla parlatdı.
Ağıl hər bir sirrə yol tapsın deyə.
O verdi fikrini elmə, biliyə,
Xəyalı göyləri gəzdi, dolaşdı,
Bağlı qapıların sirrini açdı.
Bəyəndi pəhləvi, yunan və dəri
Dilində yazılmış bir çox əsəri.
Bir də fars dilində şahanə dəftər
Olmuşdu dilində su kimi əzbər,
Istər Rum elində, istər Yunanda,
Dünya dillərində nə var cahanda.
Buyurdu tərcümə edilsin bütün
Bilik xəznəsini doldurmaq üçün.

Dürr yığdı elm üçün bir-bir hər yandan.
Bunlardan yaratdı böyük bir ümman.
Onun yaratdığı birinci əsər
Dünyaşünaslıqdan verirdi xəbər.
O biri - ruhani sirlərə açar,
Onunla yunanlar əbədi yaşar.
Bir də "İskəndərin qeydləri"dir,
Mum kimi yumşalar bununla dəmir.
Kin, qəzəb, mərhəmət nədir - bilərlər,
Fələyin sirrindən tutarlar xəbər.
O gövhər kanını yox edib ruzgar,
Bircə "Intiyaxis" qalıb yadigar[78].
Neçə əql övladı nur yaya yaya,
O şahın rəyilə gəldi dünyaya.
O böyük, ağıllı, ayıq hökmüdar
Öz şahlıq taxtında tutarkən qərar,
Əmr etdi, verildi belə bir fərman:
"Alimdir gözümdə ən aziz insan!
Elmlə, hünərlə! - Başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük eləyə bilməz!
Rütbələr içində seçilir biri -
Hamıdan ucadır alimin yeri!"
Belə qərar verdi: yanında ancaq
Hər kəs öz elmiylə bir yer tutacaq.
Hamı elmə, fənnə elədi rəğbət.
Çünki elmə təşviq edirdi dövlət.
Elmə qiymət qoydu böyük hökmüran.
Elm ilə ucaldı dünyada Yunan.
Onun tacü təxti indi yoxsa da,
Elm ilə məşhurdur bütün dünyada.
Qəsrinin bürcləri göyə dəyərdi,
Haqqın cəlalına o, baş əyərdi.
Hücrəsi ziynətsiz, bərsiz-bəzəksiz,
Bir dəri üstündə o, çökərdi diz.
Söyüddən qurulmuş sadə bir otaq,
Yerliyi ağappaq, tərtəmiz torpaq.
Könlü bu dünyadan doyduğu zaman

İbadətxanaya olardı rəvan.
Tacını götürüb, bir xeyli müddət
Elərdi ürəkdən haqqa ibadət.
Üzünü sürtərək təmiz torpağa
Başlardı tanrıya o yalvarmağa.
Keçmiş günlər üçün şükr eləyərək,
Gələcək işlərə dilərdi kömək.
Bütün qazandığı qalibiyyəti
Sanardı allahın bir inayəti.
Allaha şahanə dua edərdi,
Özü də duaya layiq bir ərdi.
Könüldən gəlməyən dua, yaxşı bil,
Mənasız bir işdir, ibadət deyil.
Sidq ilə ibadət eləsə insan
Naümid qayıtmaz haqq dərgahından.
İskəndər belə bir düz yolla getdi,
Odur ki, cahanı tamam fəth etdi.
Qafil şahlar kimi keyfə dalaraq,
Yaxşını, yamanı gözündən iraq
Qoymazdı... O, zülmə verməzdi imkan,
Saxlardı dünyada daim bir mizan.
Qocalar, cavanlar, uşaqlar üçün
Açıqdı qapısı onun bütün gün.
Özünə düzlüyü eləyib şüar,
O, yeddi ölkəyə oldu hökmüdar.
Tədbir soruşardı iş bilənlərdən.
Odur ki, olmuşdu özü işbilən.
Yoxsa rum papaqlı bir türk nə sayaq
Çinə, Hindistana basardı ayaq?[79]
Deyirlər, getsəydi o bir yer üstə,
Yanında hazırdı bu altı dəstə:
Minlərcə ən möhkəm, mərd qılıncvuran
Durardı əmrində onun hər zaman,
Əfsunda Harutu vurub keçənlər,
Neçə əfsun quran, neçə cadugər[80],
Elə nitqlər ki, dilləri atəş,
Heyrandı onlara səmada günəş.

Alim, uzaqgörən hikmətşünaslar,
Saysız, hesabsızdı qiymətşünaslar,
Qoca zahidlər də vardı bir qədər,
Dua elərdilər onlar gecələr.
Peyğəmbərlərə də gətirib pənah.
Almışdı orduya onlardan da şah.
Bir işi düyünə düşsə, hər zaman
Kömək istəyərdi daim bunlardan.
Bu altı dəstədən məclis qurardı,
Onlardan iş üçün tədbir sorardı.
Hər kəs bildiyini açıb deyərək,
Ona öz işində edərdi kömək.
Bu qədər köməkçi edib məsləhət.
Düyünü açardı onlar, nəhayət.
Yaşlı kişilərin məsləhətilə,
Xoştale ulduzun hərəkətilə
Gördüyü tədbirlər düz çıxan zaman,
Çatardı məqsədə qadir hökmüran.
Ona rast gələndə bir qatı düşmən,
Vuruşda işləri bərkə düşərkən,
Qızılı salardı işə ən əvvəl,
Qızıltək eylərdi işi təmiz həll.
Qızıl iş görməsə, iş olsa mahal,
Qılınca atardı əlini dərhal
Qılınc etməsəydi bu işə çara,
İşi tapşırardı əfsunçulara.
Bir iş görməsəydi onlar da əgər,
Köməyə gələrdi onda natiqlər.
Söz də etməsəydi düşmənə təsir,
Alimlər yığışıb görərdi tədbir.
Onlar da qalsaydı tədbirdə naçar,
Zahidlər allaha yalvarardılar.
Bu da verməsəydi əgər səmərə,
Həvalə edərdi peyğəmbərlərə.
İşə gəlməsəydi heç biri hərgah.
Haqqa gətirərdi axırda pənah.
Bəxti yar olardı o şaha müdam,

İşinə verərdi xeyr ilə əncam.
Keçdiyi yollara edərdi diqqət,
Gördüyü şeylərdən alardı ibrət.
Kefdən, əyləncədən ovçuluğadək
Heç şeyə baxmazdı bir oyuncaqtək..
Şah içki məclisi düzəltdi bir gün,
Şadlığa qərq etdi dünyanı bütün.
Müğənnilər gəldi, çalanlar gəldi,
Ucsuz-bucaqsız bir məclis düzəldi.
Məclisdə bir gözəl oxuyan vardı,
Şah ona daima nəzər salardı:
Libası yeddi rəng zərif ipəkdən.
Ərişi, arğacı güldən, çiçəkdən,
O qəşəng paltara edib tamaşa,
Heyran qalmış idi xanəndəyə şah.
Paltar günəş kimi par-par yanırdı,
Ancaq ki, xam bezdən astarı vardı.
O paltar sahibi bir xeyli müddət
Ömr etdi, hər yanda qazandı şöhrət.
Soldurdu, toz-torpaq vermədi aman.
O zərif paltarı köhnəltdi zaman.
Tikişlər sökülüb, bəndlər boşaldı,
Xanəndə oxuyub çalmaqdan qaldı.
Gördü çox köhnədir əynində paltar.
Astarı üz etdi, üzü də astar.
Bu bədrəng paltarı şah görən zaman
Ona acıqlanıb dedi: "Anadan,
Atıb qızılgülün ləçəklərini,
Bəzədin tikanla ətəklərini,
Niyə palaz oldu geydiyin ipək?
Gövhərşünaslara şəvə nə gərək?"
Xanəndə baş əyib təzim eylədi,
Başına, canına and içib dedi:
"Haman o libasdır bu, ey hökmüdar,
Diqqətlə nəzər sal, özüdür ki, var.
Dəyişməyib ovda, inan ki, heç nə,
Astarı çevrilib ancaq üzünə.

Üzü köhnəlmişdi, gizlətdim mən də,
Çünki utanardım şahım görəndə..."
Bu sözlər o şaha eylədi əsər.
Heyrətlə dayanıb baxdı bir qədər.
Şaha xoş göründü ondakı xislət,
Ona bəxş elədi hədiyyə-xələt.
Söylədi, təsirdən qəhərlənərək:
"Sirrimiz gizlində saxlansın gərək!
Bizim iç-üzümüz açılsa əgər,
Dünyanı üfunət basar, bürüyər!
Madam ki, o rumi ipək bir rəngmiş.
Içdən belə çirkin, üzdən qəşəngmiş,
Gümüş məcməidə gərək biz nahaq
Bir qara ud kimi coşub daşmayaq[81].
Ud, söyüd külüylə yoxsa gözəllər
Dişini ağardıb bizə gülərlər..."[82].

İSKƏNDƏRİN BAŞQIRXAN QUL İLƏ ƏHVALATI

Ey müğənni, çal bir könül nəğməsi,
Titrətsin göyləri ərğənun səsi.
Elə bir hava ki, ürəyi açsın,
Qaranlıq gecəyə şəfəqlər saçsın!

Gözəl söz nəqqaşı məharət ilə
İskəndər adını nəqş etmiş belə:
"İki qərn sahibi" qoymuş namını,
Çünki Şərqdən, Qərbdən almış kamını[83].
Deyirlər ki, qoşa hörüyü varmış,
Onu kürəyinə daim atarmış[84].
Deyirlər, görübmüş bir belə röya,
Gündən iki qərni alıbmış guya[85].
Başqa rəvayətdə deyirlər yenə:
İskəndər yaşamış iki qərinə[86].
Dünya filosofu Əbu Məşər də

"Üluf" ad qoyduğu məşhur əsərdə
Yazır ki: "İskəndər öldüyü zaman.
Bu böyük itkidən çox qəmgin olan
Yunanlar onu çox sevdiklərindən,
Çəkdilər kağıza şəklini həmən.
Onun surətini nəqş edən rəssam
Şəkli layiqiylə eyləyib tamam,
Çəkibmiş yanında bir cüt də heykəl.
Sağ yanda bir gözəl, solda bir gözəl.
Heykəlin başında bir cüt də qəşəng
Buynuzlar çəkibmiş rəssam rəngbərəng.
Bunları görərək bir heyətşünas,
Bir cüt mələk ilə edibmiş qiyas.
Vücud xəlq edəndə çünki allah da
Mələklər oturdar iki yanında.
Ay üzlü İskəndər gözəlmiş əslən,
Daha gözəlləşmiş bu şəkillərdən.
Paylanmış bu şəkil bütün ellərə,
Onun şöhrətini yaymış hər yerə.
Bu şəkli seyr edən hər el, hər diyar
Rumlu ustadları alqışlamışlar.
Ərəblər bu şəkli seyr eləyərkən
Dəyişik salmışlar onları səhvən.
İskəndər bilmişlər o gündən bəri
Buynuzlu çəkilmiş məlakələri.
Odur ki, şübhəyə düşmüş ərəblər,
"Zülqərneyn" ləqəbi almış İskəndər"[87].
Başqa bir bilici deyir ki, onun
Qulaqları varmış həddindən uzun.
Dürdən taca bənzər qınları varmış.
İki qulağına o qın taxarmış[88].
Onları xəzinə kimi güdərək,
Möhkəm gizlədərmiş bir xəzinətək.
Başını qırxan bir qulundan qeyri
Kimsənin bu sirdən yoxmuş xəbəri.
Ancaq ki, həmin qul öldüyü zaman
İskəndər tapdı bir özgə başqırxan.

Şahın hüzurunda təzim edərək,
Başladı saçını qırxmağa dəllək.
Xəlvətdə saçını qırxıb qurtarcaq,
Şah ona yavaşdan dedi: "Bura bax.
Bilsəm, qulaqların sirrini əgər
Eşidib dünyada səndən bir nəfər,
Bir qulaqburması gələrəm sənə,
Daha sirr açmazsan bir özgəsinə".
Bunu qulağında o sırğa etdi,
Yaxın dostlardan da sirri gizlətdi.
Bu sözü kimsəyə əsla açmadan,
Saxladı küfrtək könlündə pünhan.
Bu sirrin dərdindən saraldı ancaq,
Çünki çox çətindir sirri saxlamaq.
Bir gün bərk darıxdı, çölə üz qoydu,
Gördü ki, çöldə var dərin bir quyu.
Dərdini quyuya eylədi izhar:
"İskəndərin uzun qulaqları var!"
Qəlbinin o yanar atəşi söndü,
Ürəyi dincəldi, evinə döndü.
Yenə də sirrini saxladı möhkəm,
Ağzının möhrünü açmadı bir dəm.
Bu işdən keçmədi o qədər zaman,
Bir qamış göyərdi həmin quyudan.
Bu qamış böyüdü, xeyli boy atdı,
Əlini o gizlin sirrə uzatdı.
Bir gün də bir çoban ordan keçəndə,
Gördü o qamışı quyu içində.
Əyilib qamışı kəsərək çoban,
Doğrayıb bir tütək qayırdı ondan.
Qəm-qüssə bilmədən onu çalırdı,
Tütəyi çaldıqca ləzzət alırdı.
Bir gün o səhraya çıxdı padişah,
Uzaqda bir çoban göründü nagah,
Çobanın çaldığı neyi eşitdi,
Çölləri üstünə qalxmış zənn etdi.
Çünki neyin səsi deyirdi aşkar:

"İskəndərin uzun qulaqları var!.."
O, neyin səsindən od tutub yandı,
Muma döndərərdi hirsi poladı.
Toxtayıb yerində durdu bir qədər.
Sonra səsə sarı getdi İskəndər.
Çağırıb çobanı soruşdu ondan,
Tütəyin sirrini danışdı çoban:
"Gördüm ki, bitib bu qamış quyuda,
Şəkər qamışıtək, şirin bir suda.
Mən kəsib doğradım öz əlim ilə,
Kəsilməsəydi o, gəlməzdi dilə.
Cansızdır, onunla qızır bədənim.
Dilsizdir, ancaq ki, dilimdir mənim..."
Şahı çox heyrətə saldı bu dastan,
Dönüb vətəninə qayıtdı ordan.
Xəlvətdə oturub o, fərman verdi,
Dəlləyin dalınca adam göndərdi.
Söylədi ona ki: "Tez elə bəyan,
De görüm, bu sirri kimə açıbsan?
De görüm, nə cürə eləyib hünər
Bu sirri özgəyə veribsən xəbər?
Səni bağışlaram düzünü desən,
Boynunu vurdurram yalan söyləsən!.."
Şahın sözlərini eşidib dəllək,
Gördü ki, düzünü söyləsin gərək.
Əvvəl yeri öpüb səcdə eylədi,
Sonra padişaha belə söylədi:
"Doğrudur, şah mənə vermişdi fərman,
Saxlayım hamıdan bu sirri pünhan.
Ancaq davam edə bilmədiyimdən.
Təkcə bir quyuya açdım sirri mən.
Başqa heç kimsəyə demədim, ey şah,
Yalansa, qənimim olsun qoy allah!.."
Şah gördü ki, dəllək doğru söz dedi.
O düzlük istədi, bu da düz dedi.
Qullardan birinə buyurdu bu an,
Bir qamış gətirtdi həmin quyudan,

Təzə tütəyə də dəyəndə nəfəs,
Şahın qulağına gəldi həmin səs.
Bildi ki, heç sirri saxlamaz nihan,
Hamının sirrini açar bu cahan!
Allahı xeyr ilə eyləyərək yad
Dəlləyi qılıncdan elədi azad.
Üzünü örtməsin qönçə, nahaqdır,
Gec-tez ləl yanağı açılacaqdır.
Qara daş içində gizlənən buxar
Axır ki, olacaq bir gün aşikar.

İSKƏNDƏR İLƏ ÇOBAN DASTANI

Müğənni, dayanma, sübh açılarkən,
Püxtə bir mizrab vur o xam rudə sən.
Könlümə ruh versin gözəl nəğməsi,
Bu qafil sevdanı oyatsın səsi.
Həkimlər içində misilsiz olan
Bir qoca bu sayaq eyləyir bəyan:
O, rumi kəmərli, o Çin taclı şah
Təxtdə oturmuşdu yenə bir sabah,
Qaşını çatmışdı onun qüssə, qəm.
Gözündə deyildi əsla cami-Cəm.
Yarının çöhrəsi günəşdi, aydı,
O qızı qızdırma yandırmadaydı.
Qəlbində qalmışdı arzusu, kamı,
Əfsus ki, müşküldü onun əncamı.
Şahın da köksündə sevdalı ürək
Qəmli, qüssəliydi həmin xəstətək.
Əmr etdi, nə qədər Rumda həkim var,
Hansı bir ölkədə, harda olsalar
Gəlsinlər, etsinlər çarə birtəhər.
Şahın ürəyindən silinsin kədər.
İşdən başı çıxan həkimlər gəldi.
Sarayda məşvərət - məclis düzəldi.

Min cür çarə etdi hərə bir yandan,
Ancaq o gözələ olmadı dərman.
Yanırdı almatək qızın yanağı,
Şahın açılmırdı qaşı, qabağı.
Ona vermiş idi şah öz könlümü,
Qəmlə keçirirdi bütün gününü.
Qüssə gətirmişdi o şahı cana,
Təxtindən enərək çıxdı eyvana,
Eyvanda dayanıb qəmgin, mükəddər,
Ordan çölə, dağa salırdı nəzər.
Padişah çölləri seyr edən zaman
Göründü gözünə onun bir çoban.
Müdrik bir qocaydı, nurlu, zəkalı,
Kafurtək ağ idi saçı, saqqalı.
Sürü yayıldıqca çəmənə, çölə
Ürəyi fərəhdən gəlirdi dilə.
Şah bir az sevindi onu görərkən,
Çünki nur yağırdı gülər üzündən.
Tez adam göndərdi onun yanına.
Çağırtdı çobanı öz eyvanına.
Qulamlar baş əyib hökmünə yenə.
Piri gətirdilər şahın qəsrinə.
Çoban daxil olub uca saraya,
Bir qəsr gördü ki, ucalmış Aya.
Bilirdi, belə sədd İskəndərin var,
Xoşbəxtdir bu qəsrə daxil olanlar.
Ədəblə yer öpdü, çünki bir müddət
Başqa şahlara da etmişdi xidmət.
Şah onu yanına dəvət elədi,
Onunla söhbətə başlayıb dedi:
"Ay kişi, gəl, mənə dağdan, dərədən
Gözəl bir sərgüzəşt danış görüm sən.
Ürəyim kədərdən çəkilib dara,
Bəlkə söhbətinlə edəsən çara..."
Çoban söylədi ki: "Ey tacidar, sən
Özünsən aləmi abad eyləyən.
Taxtın işıq salsın ölkəyə hər an,

Pis göz uzaq olsun təxtü tacından.
Əvvəl söylə görüm, sən, ey hökmüdar,
Nə üçün tutmuşdur könlünü qubar?
Söylə ki, müsahib o yolla getsin,
Sözləri dərdinə bir çarə etsin."
Çobanın sözünü şah çox bəyəndi,
Gördü ki, söz bilən və iş bilǝndi.
Ağıllı danışır dinpərvər kimi,
Mənasız söz demir çöllülər kimi.
Şah onu dərdindən etdi xəbərdar...
Bu sirri biləndə çoban da təkrar
Torpağı öpərək yenə də şaha
Sidqlə, ürəkdən elədi dua.
Dedi: "Gəncliyimin xoş zamanında
Mən xidmət etmişəm şahlar yanında.
O xidmət etdiyim şahlar içində
Biri var, yadımdan çıxmaz bu gün də:
O bir şahzadəydi, Mərvdə yaşardı.
Uca qəd-qaməti, gül üzü vardı.
Boyuna sərvlər min həsrət çəkər,
Üzünün rəngindən sərxoşdu güllər.
Vardı bir gəlini - gözəl, mehriban,
Saray nur alardı ay kimi ondan.
Göz dəydi o qıza, üz verdi əzab,
Qızdırma əlindən oldu o, bitab.
Canını yandıran bu bəd azara,
Nə qədər etdilər, olmadı çara.
Uca sərv incəlib söyüdtək əsdi,
Hamı o gözəldən ümidi kəsdi.
Şahzadə ölümlə pəncə-pəncəyə
Görəndə gözəli: - Sağalmaz, - deyə.
Hələ o dilbəri almamış əcəl,
Biçarə gözəldən tamam üzdü əl.
Naümid olaraq, o birdən-birə
Dünyadan əl çəkib düşdü çöllərə.
Vardı həmin yerdə ucsuz-bucaqsız,

Qupquru bir səhra - meşəsiz, dağsız,
Hər tərəf xaraba mağaralardı,
İçində pələnglər, şirlər yatardı.
Nə bir ot, nə yarpaq - hər tərəf ölü,
Xalq ona deyirdi: Ölümlər çölü".
Hər kəs əl çəksəydi dünyada candan,
O möhnət çölündə olardı nihan.
Heç görən, eşidən yoxdu: bir nəfər
Ordan sağ qayıdıb gətirə xəbər.
Şahzadə dözülməz qəmdən, qüssədən
O çölü etmişdi özünə məskən.
Bir dostu vardı ki, o şahzadənin
Yolunda canından keçərdi yəqin.
Bildi ki, bu çöldə cavan şahzadə
Ömrünü verəcək boş yerə badə.
Quldurtək niqablı, əlində yaraq,
Getdi arxasınca, ona çataraq
Tanınmaz bir səslə qopardı nərə,
Tutub şahzadəni o sərdi yerə.
Şahzadə sərvtək yerə yıxılcaq,
Tez onun gözünü bağladı qoçaq.
Tərk etdi durmadan o qorxunc yeri,
Onu gözübağlı qaytardı geri.
Cavanın vardı bir gizlin otağı,
Aparıb oturtdu orda qonağı.
Yanında qoydu bir keşikçi - məhrəm,
Sirri şahzadədən saxladı möhkəm.
Çörəyə, suya da edib qənaət,
Başqa şey verməyə vermədi rüxsət.
O dustaq şahzadə, sinəsi dağlı,
Qəlbi, könlü tutqun, gözləri bağlı,
Özü öz işinə qalmışdı heyran:
Bu bəla hardandır, nədir bu zindan?
Dostusa, durmayıb cəhd edir yenə,
Çarə axtarırdı onun dərdinə.
Çalışıb gəlini sağaltdı əvvəl.
Yüz cürə şərbətlə dəf oldu əcəl.

Dərdbilən bir təbib elədi dəvət,
Saxladı yanında onu bir müddət.
Qurtardı gözəli verdiyi dərman,
Tərtəmiz sağaldı o, qızdırmadan.
Əvvəlki gözəllik gəldi yerinə,
Başladı şənliyə, çəmən seyrinə.
Dərmandan tapınca o gözəl şəfa.
Durdu axtarmağa könlünə dəva.
Cavansa, gözəli görəndə belə,
Duydu ki, ürəyi vurur eşq ilə.
Evində şahanə bir məclis açdı,
Udun xoş ətrini hər yana saçdı,
Düzdü hər tərəfə gülü, sünbülü,
Oturtdu bir yanda o qızıl gülü.
Sonra da gətirib gəldi içəri
Əjdaha ağzından çıxan qəməri.
Üzündən pərdəni açıb, nəhayət,
Elədi min cürə nəvaziş, hörmət.
Şahzadə nə gördü? Məclis düzəlib,
Sevgili yarı da məclisə gəlib...
Qorxunc cəhənnəmdən, dardan qurtuldu.
Həm cənnət, həm huri sahibi oldu.
Nə deyim, nə qədər sevindi o şah!
Daha nə şərh edim, artıqdır izah..."
İskəndər dinlədi dedikcə çoban,
Elə bil ayıldı pis bir yuxudan.
Dincəldi, yox oldu çəkdiyi əzab,
O yetkin qocadan aldı xam şərab.
Şah burda çobanla söhbət edərkən:
"Sağaldı!...Sağaldı!.." - Eşitdi birdən.
Padşah da sevindi, oldu bəxtiyar.
Bircə asqırmaqla sağalmışdı yar...
Çobanı görərək belə xeyirxah,
Onunla şahanə rəftar etdi şah.
Hər kəsin zatı pak olarsa əgər,
Ondan çox yazılar belə əsərlər.
Ay daim nur saçar, Müştəri parlar,

Hünərli şəxsin də hünəri parlar.
Itirmiş olmasa əqlini sərraf,
Tez seçib ayırar, deməz qəlpə saf.
Səninlə biri xoş danışsa əgər.
Könüldən dinlə ki, bir xeyri dəyər.
Nalayiq söz ilə etsələr xitab.
Sən gərək sükutla verəsən cavab.

ARŞİMİDES İLƏ ÇİNLİ KƏNİZİN HEKAYƏSİ

Müğənni, yubanma, götür rudu sən,
Dumanlar çulğayıb beynimi qəmdən.
Elə nəğmə de ki, sənin xoş səsin
Beynimi başımda sakin eyləsin!
Yenə də o yurdun qocalarından
Rumlu bir filosof elədi bəyan:
"Vardı Arşimides adlı bir həkim,
Padşaha ən yaxın olan bu nədim
Kübar nəsildəndi Yunanıstanda,
Mərdlikdə heç misli yoxdu cahanda.
Yaxşılıq edəndi, varı da çoxdu,
Ondan yaxşı adam Yunanda yoxdu.
Əqli, düşüncəsi, idrakı vardı,
Təlimə diqqətlə qulaq asardı.
Ərəstu da ona atalıq etdi,
Təlim vermək üçün bir ev düzəltdi.
İskəndər divanı tapşırdı ona,
Əmindi məzluma yar olduğuna.
Ruslarla vuruşdan qayıdan xaqan
Bir kəniz vermişdi şaha ərməğan.
Alimin qəlbini oxşasın deyə,
Şah ona bu qızı etdi hədiyyə.
Elə bil ovçuya çatdı bir ceyran,
Doymadı o şirin, əmlik quzudan.
Sevdi çinli türkü, könlü şad oldu,

Qəmlər hindusundan o, azad oldu[89].
Onunla söhbətə-işrətə daldı,
Belə ki, bir müddət dərsdən də qaldı.
Dərs verən ustadı aldı əndişə,
Onun bu halından düşdü təşvişə.
Onu dərsdən qoyan nədir görəsən?
O saf düşüncəsi pozuldu nədən?
Yüz nəfər şagirdə dərs öyrədirdi,
Yaxşını, yamanı təlim edirdi.
Ancaq Arşimides olmasa dərsdə,
Qalan doxsan doqquz şagird gəlsə də,
Dərs deyə bilməzdi həvəslə ustad,
Çünki vardı onda böyük istedad.
Ancaq o təkcə də gəlsə, müəllim
Həvəslə edərdi dərsini təlim.
Əlbəttə, ağıllı bir qulaq asan
Yaxşıdır həmişə yüz şüursuzdan.
Ustad bir gün sordu Arşimidesdən:
"Nə olub, bizləri unutmusan sən"
Nə işdir, de, səni dərsindən qoyan?
Elmsiz yaşaya bilərmi insan?"
Arşimides dedi: "Bir təşnə əgər
Bir bulaq taparsa, söylə, neyləyər?
Şah mənə göstərib xeyli nəvaziş,
Gözəl bir çinli qız hədiyyə etmiş.
Özün gənc olasan, yanında gözəl,
Mümkünmü çəkəsən məhəbbətdən əl?
Bununçün mən dərsdən soyudum, əfv et,
Mümkünmü bir qəlbdə iki məhəbbət?"
Müəllim gördü ki, Arşimidesi
Yaman çulğamışdır şəhvət həvəsi,
Dedi ki: "Çox yaxşı, mümkünsə əgər,
O gülü bir mənim yanıma göndər...
Bir görüm neyləyib sənə o gözəl
Ki, dərsə, biliyə qoymursan məhəl?"
Baş əyib ustadın bu fərmanına,

O bütü göndərdi pirin yanına.
Ərəstu tapmışdı bir yeni dərman,
Xıltı ayırırdı onunla qandan.
O xılt ki, bədənə faydası vardı,
Qanı saflaşdırar və artırardı.
Bu dərman gözəllik məğzini aldı,
Dik sərvi əyərək taqətdən saldı[90].
Ustad o gözəldən aldığı xıltı
Bir təştin içinə yığıb saxladı.
Təşt onun tökdüyü xılt ilə doldu,
Gözəl çirkinləşdi, saraldı, soldu.
Söndü üzündə nur, dəyişdi halı,
Soldu, xəzəl oldu o gül camalı.
Çağırıb şagirdi bir gün müəllim,
Ona öz yarını eylədi təqdim,
Dedi: "Al, bu sənin çox sevdiyin yar,
Nazlayıb sevinclə evinə apar!"
Gənc baxıb sənəmə, sordu ustaddan:
"Kimdir bu eybəcər qadın, ay aman!
Bəs mənim o gözəl gövhərim hanı?
Ürəkdən sevdiyim dilbərim hanı?"
Onun cavabında alim əmr etdi.
O ağzı örtülü təşti gətirtdi.
Təştin qapağını açdığı zaman,
Dünyanı eylədi bu işə heyran.
Dedi: "Bəyəndiyin bu idi ancaq,
Ləzzət aldığına indi buyur, bax.
O gözəl bədəndə yalnız bu çirkin
Xılt idi, əzizim, sənin sevdiyin.
Mən həmin bu xıltı çıxartdığımdan,
Sən onu eybəcər adlandırırsan.
Qandan xılt çıxarsa, bax, belə olar.
Xıltlı qan sevməyin nə mənası var?
Gəl, tökmə üzünün suyunu nahaq,
Insan bu su ilə canlanar ancaq.
Üzdən bir damcı su getməzsə, inan.
Üzünün suyuyla şad yaşar insan.

Əl çək hər kənizə könül verməkdən,
Bunlarla ömrünü bada vermə sən.
Sənə bircə dilbər edər kifayət,
Tək qalar çox arvad alan, nəhayət.
Ruzgar ona görə dəyişir hər an:
Törəyib dörd ana yeddi atadan[91].
Oğlunu bir rəngdə görmək istəsən,
Ürəktək bir ata-analı ol sən".
Arşimides rumlu alimin mumdan
Balı çəkdiyini gördüyü zaman[92]
Ondan üzr istədi, gəldi həvəsə,
Əvvəlki şövq ilə başladı dərsə.
Ancaq kənizdəydi ürəyi yenə,
Çünki məftun idi gözəlliyinə.
Uca sərv bir daha yarpaq açaraq
Dikəldi, yenə də atdı qol-budaq[93].
Bənövşə yenidən ətirlər saçdı,
Nərgiz xumar-xumar gözünü açdı.
Çinli türk gözəli açıldı gültək,
Meyxana yolunu süpürdü külək.
Yenə Arşimides gələrək cuşa,
Bənzədi gül görmüş uçan bir quşa.
Tərk etdi yolunu elm ilə dərsin,
Açdı qapısını eyşin, həvəsin.
O pəri qızıyla yaşadı pünhan,
Xoşbəxtdir pərilə xəlvətdə olan.
Görərək eşqində belə bir səbat,
Onu danlamaqdan əl çəkdi ustad.
Keçdi bir-iki il o gündən bəri,
Soldu Çin qızının ahu gözləri.
Torpağa səpildi solğun qızıl gül,
Yox oldu bağçadan o şeyda bülbül.
Necə ki, pərilər içər badəni,
Torpaq da uddu o pərizadəni.
Mənimlə xoş rəftar edərkən fələk
Vermişdi ondan da gözəl bir mələk.
O da sevimliydi, əziz canandı,

Ağıllı qadındı, iş bacarandı.
Rüxü qoymuş idi Ayı piyada,
"Atı" mat qoymuşdu "şahı" dünyada[94],
Qanımla bəslənmiş bir güldü, göyçək.
O da təkcə məni sevirdi cantək.
Gözümə nur idi mənim o mələk,
Yaman göz ayırdı rəhm etməyərək.
Fələk ayrı saldı o şux gözəldən,
yox imiş dünyada sanki əzəldən.
Nə qədər razıydım mən ondan, eyvah!..
Ondan razı olsun, görüm ki, allah!
Bir qüdrət bəxş edib taleyim sözdən
Köhnə dastanları təzələyəm mən,
Qənd-şəkər paylanar bayram gələndə,
Dedim ki, bir gəlin bəzəyim mən də.
"Şirin"in halvasın qurtaranda mən
Bir halvaçalanım getdi evimdən[95].
"Leyli" xəznəsinə çəkərkən hasar,
Orda da bir Gövhər eylədim nisar.
Bu toyu çatdırıb mən nəhayətə.
Təzə bir gəlin də verdim cənnətə[96].
Neçə gözəl dərdi sinəmdə ikən,
Rum-rus dastanını necə yazım mən?[97]
O qəmli çağları niyə yad edim?
Bu xoş dastanımla könlü şad edim.

QİBTLİ MARİYƏNİN HEKAYƏSİ VƏ ONUN KİMYAGƏRLİYİ

Müğənni, gəl, qədim dövrü yada sal,
Müğlartək müğani xoş bir hava çal!
Yazığam, əzizlə, dərdimi dinlə,
Qızışdır canımı nəğmələrinlə!

Qoca bir filosof üzündən sözün
Pərdəni açaraq, nəql etdi bir gün:

"Mariyə adlı bir qibtli vardı,
Bir əmir qızıydı, Şamda yaşardı.
Bir çox qalaları varmış ki, düşmən
Alıbmış onları bir-bir əlindən.
Yağı dadanmışdı onun yurduna,
Şikəstlik vermişdi bu dünya ona.
Düşmənin zülmündən təngə gələrək
Gedib İskəndərdən istədi kömək.
Əgər eləsəydi şah ona imdad,
Öz abad yurduna qayıdardı şad.
Şahın vəzirinə pənah apardı,
Kömək almaq üçün ona yalvardı,
Gördü ki, ağıllı, kamallı vəzir
Əyləşib bir dəstə gəncə dərs verir.
Əl çəkdi əvvəlki iddiasından,
Ona elm oxumaq göründü asan.
Gördü ki, dava bir cəncəlli işdi,
Həvəslə, səy ilə elmə girişdi.
Alimə ürəkdən eyləyib xidmət,
Onun hüzurunda göstərdi hörmət.
Kənizlər içində alimə məhrəm
Yoxdu ondan başqa yaxın bir həmdəm.
Ustadın pak, təmiz xisləti vardı,
Qız üzün açanda, o, göz yumardı.
Zərif əllərilə su tökəndə qız
O, tökülən suya baxardı yalnız.
Qadın ustadını öz ağ kafurtək
Gözəl bədəninə meylsiz görcək,
O da kişilərə olan həvəsdən
Çəkinib, özünü saxladı qəsdən.
Təkcə təlim oldu fikri, məqsədi,
Məqsədə biliklə çatmaq istədi.
Alim Ərəstu da o gözəl üçün
Bilik xəzinəsi açdı büsbütün.
O saf-təmiz dürrə çox dürlər saçdı,
Ona deyilməmiş çox sirlər açdı.
Elmin sirlərini açdı qadına,

Bir-bir təlim edib öyrətdi ona.
Hər elmin önündə qız səcdə qıldı,
Sinə lövhəsinə nələr yazıldı?!
Istədi vətənə qayıdıb ordan
Əz baba yurdunda olsun hökmüran.
Yox idi qüdrəti, varı, dövləti,
Dirildə yenidən o səltənəti.
Ərəstu bu-işdən olub xəbərdar,
Düşündü: xəznəsiz olmaz şəhriyar,
Qızıl iksirini ona öyrətdi,
Qadını elmiylə iksirçi etdi.
Mariyə ucaldı o kimiyadan,
Iksir alimitək qazandı ad-san.
Ərəstu öz bilik xəzinəsindən
Ona sirr öyrədib etdi işbilən.
Şahın izni ilə ordu, xəzinə
Verib, yola saldı öz ölkəsinə.
Mariyə yetişcək doğma yurduna
Davasız, qovğasız şah oldu ona.
O qədər varlandı qazancdan, bacdan
Ki, azad elədi yurdu xəracdan.
Sehirli kimyada olub işbilən,
Qızıl qayırırdı o xam gümüşdən.
Nəhayət qızılla doldu xəzinə,
Açdı xəzinəni elin üzünə.
Ölçüsüz bol qızıl qazansa hər kəs
Ona daş, ya qızıl, təfavüt etməz.
Qoşunda nə qədər süvari vardı.
Atının nalları qızıl nallardı.
Çoxu bu sarayda yeyib gəzərdi,
Hətta eşşəyin də palanı zərdi.
Qızıl bəzəklərin yox idi həddi,
İtin də zənciri qızıldan idi.
Elm-fənn aşiqi bir dəstə insan
Fəqirdi, yoxsuldu, dardaydı yaman.
Onlar xəzinədən tutdular xəbər,
Şahın hüzuruna gəlib, birtəhər,

O dövlət kanına etdilər minnət,
Dedilər: "Yoxsuluq, çəkirik zillət.
Başqa adamlartək yoxdur peşəmiz,
Yalnız düşünməklə ömr edirik biz
Çünki güdməmişik dünyada qazanc,
Bir günlük çörəyə qalmışıq möhtac.
Rəhmdil məlikə edib mərhəmət,
Açar xəzinəni bizə də, əlbət.
Yəqin ki, mərhəmət edərsə əgər,
İksirdən bizə də bir şey öyrədər.
Gövhər xəznəsiylə zəngindir dünya,
Nə qədər paylansa çatar hamıya.
Nə olar, bizlər də bir parça çörək
Qazanıb, heç kəsdən minnət çəkməyək?!...
Işbilən, saf qəlbli, kəmallı gözəl
Onların sözünə eylədi əməl.
Ölkədə bir guşə şux laləzardı,
"Səngi-əzəm" adlı bir qaya vardı.
Mariyə oraya çıxdı, qəmərtək
Başında buluddan qara bir örpək,
Müşkin zülflərinə nərgizə bənzər
Parlaq gövhərlərdən düzüb bir qədər,
Qara saçlarını kəmənd etmişdi,
Hörüb xaç şəklində o bənd etmişdi.
Dedi alimlərə: "Gəlin bir yaxın,
Qaşımın tağında bu bəndə baxın.
O gizlin iksiri, diqqət etsəniz,
Səhərtək alnımda görərsiniz siz".
Bunu eşidəndə, düşünüb hərə
Bir cür məna verdi həmin sözlərə.
Biri söylədi ki, Zöhrətək parlaq
Alnına işarə etdi o, ancaq.
Saçlarda aradı sirri bir nəfər,
Saçlar içindəydi çünki o gövhər.
Hərə bir yol tapdı həmin sənətə,
Düşdü hər birisi bir cür niyyətə,
Hərə o qissədən aldı bir hissə,

Alimin sirrini tapmadı kimsə.
Bir gün də yığışıb gəldilər onlar,
Dedilər: şərh etsin bu sirri təkrar.
Qoyub aşağıda o gələnləri,
Çıxdı eyvanına vüqarla pəri.
Həmin xəzinədən söhbət edərək,
Sehirli sözlərə vurdu min bəzək:
"O lalәzar dağlar, sirli nəbatat,
O sehirli sözlər, o rəmz, o büsat,
O qızıl mədəni - o "Səngi-əzəm" -
Nağıldır... Kimyasa başqa bir aləm!.."
Hökmdar sirli bir xəznə göstərdi,
Dəmir qıfıl vurdu, zər açar verdi.
Ariflər bu sözdən tapdı xəzinə,
Nadanlar dərd, əzab çəkdilər yenə.
Bitkidə kimyanın varsa əsəri.
Qələmdir əslində onun cövhəri!
Bu qədər var ikən elmdə imkan.
Əfsus, pay almamış hamı kimyadan.
Kim əsil kimyaya verərsə ürək,
O, saxta kimyaya uymasın gərək!"

Deyirlər: Bağdada etmişdi səfər
Zirək xorasanlı, kasıb bir nəfər.
O, xeyli dolanıb çəkdi əziyyət,
Özünə bir peşə tapdı nəhayət.
Hamıya məlumdur, əhli-Xorasan
Bağdadda fənd ilə yaşayar asan[98].
Min misri qızılı vardı onun, saf,
Rumda da tapmazdı bunları sərraf.
Qızılı yeyəylə ovub sürtərək,
Sarı palçıq qatıb, etdi xəmirtək.
Bundan neçə möhrə qayırdı qoçaq,
İndi gəl qurduğu oyuna bir bax!
Gəlib bir əttarın yanında sayıb,
Bir-bir möhürləyib, əmanət qoyub
Söylədi: "Bunları saxla sən bir az.

(Əcəb möhrələrdir, əcəb möhrəbaz!)
Satıram bunları bir dinara mən,
Çox pul qazanarsan sən bu alverdən.
Vaxt olar, qayıdıb bu möhrələri
Birə on qiymətə alaram geri."
Əttar soruşdu ki: "Bunlar nədir bəs?"
Dedi: "Təbərrikdir, bilməsin heç kəs!"
Əttarın yanından dönüb geriyə,
Başladı əfsunla kimyagərliyə.
Darülxilafətə[99] yaydı bir xəbər
Ki, gəlib bir nəfər usta kimyagər,
Deyir ki: "Kimyada baş ustayam mən,
Yoxdur mənim kimi bu sirri bilən.
Istəsəm iksirlə edərəm, yəqin,
Biri - on, onu - yüz, yüzü də ki - min.
Yüz dinar pul verin siz əvvəlcədən,
Min dinar eləyim yüz dinarı mən.
Qoyun üstümdə də mənim bir nəfər
İşbilən, yetirsin işimə nəzər.
Əgər hünərimi təsdiq eləsə,
Daha söz deməsin mənə bir kimsə.
Yox, əgər görsəniz yalançıyam mən,
Baş məndən, təşt ilə qılınc da sizdən"[100].
Xəlifə eşidib, bərk tamahlandı,
Guya qızıl verib, qızıl qazandı.
Qurd özün bir tülkü cildinə saldı,
Xam şərab içirib, saf qızıl aldı.
Vur-tut on qızılı qalanda onun,
Düşünüb o, qurdu başqa bir oyun:
Zərgər qaydasıyla bir kürə qurdu,
Bir qaba cürbəcür dərman doldurdu.
Şəhərdə hər yana adam salaraq,
Təbərrik axtardı, tapmadı ancaq.
Müştərilər gəzib dükan-bazarı,
Axır ki, tapdılar həmin əttarı.
O qızıllı gilə verib zər dinar,
Gətirib ustaya çatdırdı onlar.

Mahir xorasanlı göstərib tədbir,
Həmin möhrələri doğradı bir-bir,
Sonra da alovlu kürəyə saldı,
Gil yanıb töküldü, saf qızıl qaldı.
Ərimiş qızılı qalıba tökdü,
Dibinə yaquttək saf qızıl çökdü.
Xəlifə tez xəbər tutdu bu işdən:
Təzə qızıl verir o köhnə mədən.
Gördü ki, qızılı o mahir ustad
Sehrlə, əfsunla artırır on qat.
Gövhər xəzinəsi qazansın deyə,
Hədsiz hörmət etdi həmin kişiyə.
Aldanıb hərifin bu oyununa,
On min misri qızıl göndərdi ona.
Tapşırdı: "Bunları tez işə sal sən,
Ey usta, çıxaram xəcalətindən.
Daha gözətçilər səndən əl çəkər,
Məlumdur səndəki sədaqət, hünər.
Düz çıxdın işinlə sən bu sınaqdan.
Təmiz olduğunu göstərdi mizan".
Alıb qızılları naz eyləyərək,
Qurdu hindu kimi yenə bir kələk.
Tədbirlə iş görüb xəlvət, gizlicə
İçdi qafillərlə bir neçə gecə.
Hamısı məst olub düşdü torpağa.-
Zirək xorasanlı qalxdı ayağa,
Bir neçə qul tapdı o,dayanmadan,
Atları yükləyib çıxdı aradan.
Gizlin bir yol ilə ordan birtəhər
Əkildi, görmədi onu bir nəfər.
Xəlifə bu işdən xəbər tutanda,
Onun qaçdığını bilcək, bir anda
Təbərrik söhbəti düşdü yadına,
O biri söhbətlər puç gəldi ona.
Danışdı sirləri təbərrik satan,
Güldü bu hiyləni eşidən zaman.
Bir təbərrik yazıb versə kim sənə.

Aç, oxu, məna tap, uyma cildinə.
Bir əfsun eşitsən bir əfsungərdən.
Ayıq ol, əfsuna düşməyəsən sən.
Dünyada görmədim elə kimyagər
Kimya oyunundan çəkməsin zərər.

İskəndər bir xəbər aldı Yunandan:
Olub xəzinəyə Mariyə ilan[101].
Şaha dedilər ki: "O dişi aslan
Bir şikar fikrinə düşəcək, inan!
İşbilən qadındır, dünyada heç kəs
Onun dövlətinin sayını bilməz.
Xəzinə sirrindən olub xəbərdar.
Onun dünya qədər xəzinəsi var.
Əfsunla daşları saf qızıl eylər,
Sədəfdən çıxarar zərif incilər.
O qədər qızıl var, dövlət var onda,
Qarunun dövləti heçdir yanında.
Şah onun başını kəsməsə əgər,
Çox çəkməz, dünyanı o əldə edər.
Düşmənə qoşundur verən əziyyət,
Qoşun da qızılla düzələr, əlbət.*
Şah yandı qəzəbdən odlu günəştək,
Düşündü: Mən onu məhv edəm gərək.
Onu yox etməkçin bu pak torpaqdan,
Tədbir görülməli vermədən aman."
Artdı, alovlandı şahın qəzəbi,
Müdrik vəziri də bildi mətləbi.
Şahın hüzurunda baş əyib vəzir,
Ona ehtiramla göstərdi tədbir.
Dedi ki: "Gövhərtək safdır o qadın,
Kiçik bir kənizdir yanında şahın.
Şamda hökmüdara eyləyir xidmət,
Kənizin olmağa çəkir o minnət.
Bir müddət olmuşdur mənə xidmətkar,
Yaxşı fərasəti, yaxşı elmi var.
Onu elmə, fənnə məftun etmişəm,

Mən ona gizli bir sirr öyrətmişəm:
Qazanar nə qədər dövlət istəsə,
Dünyada o möhtac olmaz heç kəsə.
Bacarıq sahibi görərək onu
Öyrətdim xəzinə tapmaq yolunu.
O sənət yoluyla heç kəs dünyada
Əldə edə bilməz bircə arpa da.
Xoşbəxt Mariyədən başqa bir insan
Belə xəzinəyə olmadı ilan.
Kifayət qədər pul yığdı əlinə,
Gedib hakim oldu doğma elinə."
Vəzirin rəyini eşidən zaman
Əl çəkdi İskəndər həmin qovğadan.
Padşahın könlündən tozu siləntək,
Vəzir Mariyəyə xəbər verərək,
Dedi ki, padşahdan üzr istəməkçin
Tez onun yanına qasid göndərsin.
İşbilən Mariyə alıb xəbəri,
Açdı qızıl dolu xəzinələri.
Qasidə hazırlıq əmrini verdi,
Şaha misilsiz bir xəznə göndərdi.
Xəzinə görənlər hələ bu qədər
Bir yerdə xəzinə görməmişdilər.
Bəxşişlə rəf oldu - getdi nəhayət
Mariyədən kədər, şahdan ədavət.
Bəxşişlə ədavət, kin sönüb gedər,
Kini, küdurəti bəxşiş məhv edər!

FAĞIR ÇÖRƏKÇİNİN HEKAYƏSİ VƏ ONUN VARLANMASI

Müğənni, öt yenə, o lətif səsin
Bülbülün səsini batil eyləsin.
Nəvalar nəvası olsun bu nəva,
Dərdlərin dəvası olsun bu nəva.

Belə deyirlər ki, Ruma bir zaman
Bir yoxsul gəlibmiş başqa diyardan.
Az vaxtda qazanmış o çoxlu dövlət,
Yığmış karvan-karvan xəzinə, sərvət.
Ancaq bilən yoxmuş dərya xəzinə
Dağdan, ya dənizdən çıxıb bəxtinə?
Kimisi deyirdi: mədən tapıbdır,
Kimisi deyirdi: yox, ev çapıbdır.
Əlqərəz, yazıqdan əl çəkmədilər,
Axır ki, padşaha verdilər xəbər.
Dedilər: "Yad eldən bura bir adam
Gəlmişdi, əvvəllər yoxsuldu tamam.
Keçməmiş aradan bircə il müddət,
O qədər qazanmış qızıl, mal, sərvət
Ki, padşah on katib ayırsa əgər,
Onun dövlətini saya bilməzlər.
O bir çörəkçiydi əvvəl, yoxsul, ac,
Quru çörəyə də, suya da möhtac.
Indi alıb-satır ləl ilə gövhər,
Ağıl bu barədə heç susa bilər?
Peşə yox, alver yox, əkin də əkməz,
Bu qədər dövləti hardan tapıb bəs?"
Yığılıb gördülər belə məsləhət:
Şah ondan bu sirri soruşsun xəlvət.
Əmr etdi padşah ki, o kişi bir gün
Üstündən şübhəni götürmək üçün
Xəlvəti padşahın yanına getsin,
Bu sirri xoşluqla ona nəql etsin.
Varlanmış çörəkçi gedib bargaha,
Ədəblə baş əydi ulu padşaha.
Diz çökdü, bir daha təzim eylədi,
Torpağa düşərək səna söylədi.
Şah onu görəndə bəxtəvər, xoşbəxt,
Təxtinin yanına eylədi dəvət.
Gahdan hədələdi, gah xoş danışdı,
Sonra xəzinədən söz-söhbət açdı.
Dedi ki: "Sən xoşbəxt adamsan, yəqin.

Fələk də xoş baxmış üzünə sənin.
Eşitdim buraya köçüb gələndə
Bir günlük azuqə yox imiş səndə.
Indisə, deyirlər, çox sərvətin var,
Acizdir çəkməyə onu karvanlar.
Dövlət qazanmaqçın çəkərlər zəhmət,
Padşaha yetişər tapılma dövlət.
Bu işin sirrini doğru söyləsən,
Canından, malından arxayın ol sən.
Yox, əgər sözündə duysam bir yalan
Əmrimlə ən ağır cəza alarsan!.."
Çörəkçi gördü ki, qəzəblənib şah,
Bildi ki, düzlüyə qalıbdır pənah.
Təzim eləyərək şaha yenidən,
Söylədi: "Ey padşah, eşitmişəm mən,
Zülmünü görməyib kimsə dünyada,
Yaxşılıq yaraşır səndəki ada.
Xoş rəftar edibsən sən rəiyyətlə,
Yolunda can qoyar hamı minnətlə.
Sənin torpağında qazandım nemət,
Sənin sayəndədir məndəki dövlət.
Əgər qəbul edib buyuruq versən,
Tamam əl çəkərəm var-dövlətimdən.
Ən axmaq quluna bəxş edib, əlan,
Torpağı öpərək gedim qapından.
Əgər soruşursan, budur doğrusu,
Nəql edim nə cürə gəldi arxa su:
Ey şahım, mən bura gəldiyim zaman
Əliboş bir quldum, yoxsul bir insan.
Möhnət içindəydi ömrüm, həyatım,
Dedim, çörək satıb, çörəyə çatım.
Peşəmdən dərdimə olmadı dəva,
Doğrusu, bundan da görmədim səfa.
Şahı səxavətli bir məmləkətdə
Çörəkçi varlana bilməz, əlbəttə.
Karıxıb hər yerə baş vururdum mən,
Təsəlli tapırdım bu əlləşmədən.

Mənim bir arvadım vardır, çox zirək,
O, hamilə idi... qaldıq neyləyək?...
Çox çətin vururduq başa hər günü,
Günəş də kəsmişdi bizdən lütfünü.
Müşkün ətrindən də safdı o mələk,
Yeyirdik onunla biz yavan çörək.
Yetişdi arvadın doğum möhləti,
Məndən bir az isti quymaq istədi.
Evdə yemək üçün - ürək qanından
Başqa heç şey yoxdu, ey şahım, inan!
Evdə ikimizdik - bir mən, bir arvad,
Dedi ki: "Ay kişi, bir dadıma çat,
Ölürəm, bir azca şorba düzəltsən
Ölümdən canımı qurtararsan sən.
Yoxsa ki, ölmüş bil məni, həmdəmim,
Əcəl küləyindən batacaq gəmim."
Bu halda görəndə əziz yarı mən
Ağlaya-ağlaya tez çıxdım evdən.
Ona bir yeməli şey tapmaq üçün
Gəzdim küçə-küçə şəhəri bütün.
Bağlıydı üzümə qapılar - hər yan,
Bədlik bərk tutmuşdu mənim yaxamdan.
Baş alıb şəhərdən çıxdım kənara,
Rast gəldim köhnə bir xarabazara.
Gəzdim dönə-dönə o xarabanı,
Bir acgöz div kimi eşdim hər yanı.
Kim bilir nə vaxtdan qalıb bu saray,
Basıb qapısını toz-torpaq lay-lay...
Burda da bir zaman məşəllər yanmış,
Ətirli udlarla nura boyanmış.
Bir zənci gördüm ki: - atəşpərəstdi.
Əlində bir kuzə, özü də məstdi.
Asmışdı ocağa dolu bir qazan,
Basmışdı hər yanı orda buğ, duman.
Zənci dik atıldı yad adam görcək,
Burula-burula qalxdı tüstütək.
Üstümə çığırdı: "Ey div oğlu, sən

Üstümə cumaraq nə istəyirsən?
Sən də oğrusansa mənimtək əgər.
De, oğru oğrudan oğurluq edər?"
Onun qorxusundan onun hövlündən
Özümü itirib mat qalmışdım mən.
Zənci adətilə tutaraq dilə,
Könlünü birtəhər gətirdim ələ:
"Mən kiməm? Bir kasıb, bir fağır adam,
Gəldim ki, sayəndə mən də dolanam.
Hamı söyləyir ki, sən aslanbasan
Səxavət əhlisən, mərd bir adamsan.
Odur ki, dəvətsiz qonaq gəlmişəm,
Səni mən özümə pənah bilmişəm.
Bəlkə köməyinlə işim düzələ,
Əlimə bir qədər var-dövlət gələ..."
O məndə belə bir şirin dil görcək,
Acığı soyudu, yumşaldı mumtək.
Odur ki, əl çəkdi bəhs eləməkdən,
Çünki yağlı dilə aldanar düşmən.
"Içən, çalansanmı?" deyə soruşdu.
"Bəli!" Cavab verdim, gətirdi rudu,
Mən də həmin rudu alaraq ələ,
Qorxumdan kökləyib gətirdim dilə.
Mizrabı tellərdə oynadıb bu an
Bir nəğmə başladım ona yalandan.
Qaynar qazan kimi o coşdu, daşdı,
Başladı hay-küyə, həddini aşdı.
Gah şərab içirdi o gülə-gülə,
Gah da rəqs edirdi qazanc eşqiylə.
Zəncini aldadan bir hava çaldım,
Onun damarını əlimə aldım.
Mənimlə həriftək elədi rəftar,
Məst olub sirrini danışdı aşkar.
Dedi: "Gözləyirəm burda gizlicə,
Varlanmaq qəsdim var mənim bu gecə.
Var mənim özümtək bir yoldaşım da,
Mənsiz şərab içməz əsla dünyada.

Gizli bir xəzinə keçibdir ələ,
Üstündə əjdaha yatmayıb hələ.
Yalnız ikimizik ona əjdaha,
Odur ki, quldurluq etmirik daha.
Bir ilə yaxındır o xəzinədən
Yeyib kef çəkirik dərd-qəm bilmədən.
Tükənib xəzinə, xeyli azalıb,
Yerində sonuncu bağlama qalıb.
Dostum gedibdir ki, gətirsin onu,
Mən də gözləyirəm-burda yolunu.
Bu gecə sən bizə gəlibsən qonaq,
Odur ki, biz gərək qulluqda duraq.
Ancaq bir şərtim var: o qayıdanda.
Xəzinə gətirib gələn zamanda
Bir küncdə qısılıb durasan gərək,
Səs-səmir çıxmasın səndən ölütək.
Mənim fikrim budur: bu əjdahanı
Bu gecə öldürüm, qoy çıxsın canı.
Bütün xəzinəyə mən olub yiyə,
Çəkilib sığınım dinc bir guşəyə.
Sənə də, əzizim, ondan bir qədər
Qoy könlün şad olsun, verərəm səhər..".
Zənciylə mən şirin söhbətdə ikən
Ayaq tappıltısı eşitdik birdən.
Mən qalxıb gizləndim dərhal bir küncdə,
Fikrim gah tikanda, gah da türüncdə[102].
Qapqara bir adam girdi o anda,
Həmin bağlama da onun dalında.
Yükü çətinliklə endirdi yerə,
Yaman qüvvətliydi, bənzərdi şirə.
Hələ bağlı yükü töküb açmadan
Bir qədər yedi o, hazır şorbadan.
Yoldaşı yatmışdı. Getdi yanına,
Onun dediyini bu etdi ona:
Polad qılıncını ona əndərdi,
Bir anda leşini torpağa sərdi.
Qorxudan canıma düşdü vəlvələ,

Özümü birtəhər tez aldım ələ.
O kəsib başını, qalxdı ayağa,
Durdu bədənini şaqqalamağa.
Bir şaqqa götürüb çıxdı o yerdən,
Bu zaman huşumu itirmişdim mən.
Aradan keçincə bir xeyli müddət,
Gördüm ki, qayıdıb gəldi, nəhayət.
O biri şaqqanı alıb bu səfər,
Düzəldi yoluna yenə o təhər,
Bildim ki, o uzaq bir yerə gedir,
Gecə də qaranlıq, tutqun gecədir.
Qartaltək yerimdən şığıdım o an.
Cumdum xəzinəyə sarı durmadan.
Zənci o meyidi alıb gedəndə
Aldım xəzinəni çiynimə mən də.
Bir kasa doldurub hazır şorbadan,
Oldum evə sarı yoluma rəvan.
Mən elə gəldim ki, bəxtimdən qeyri
Kimsənin olmadı bundan xəbəri.
Bəxtim kömək oldu, evimə çatdım,
Yükümlə dərdi də çiynimdən atdım.
Gəldi qulağıma bir çağa səsi,
Artdı şad könlümün qat-qat nəşəsi.
Verdim, alıb yedi şorbanı arvad,
Təşəkkür elədi, könlü oldu şad...
Arvada dedim ki: "Bəxtim oğlandır,
Oğlan, doğrudan da, baş ucaldandır!"
Həmin bağlamanı o saat açdım,
Bu xəstə könlümə nəşələr saçdım.
Gördüm ki, xəzinə dolu bir mədən,
Tamam yaqut, qızıl, - boldu nə desən.
Döndüm bir mədənə o xəzinədən,
Dəniztək varlandım bir gecədə mən[103].
Oğlumun bəxtindən könlüm şad oldu,
Çünki xəzinəylə birgə doğuldu.
Oldum o gecədən varlı, bəxtiyar,

Çünki həm xəzinə tapdım, həm açar"
Bütün sərgüzəşti burada bitdi,
Sözünü qurtarıb o, sükut etdi.
Şah sordu: "Hansı gün doğulub oğlan?
Arvadın hamilə olub nə zaman?"
Çörəkçi tez gedib evinə dəydi,
Gətirdi padşaha etdiyi qeydi.
Həmin vərəqəni alıb şah isə
Göndərib tapşırdı alim Valisə:
"Uşağın bəxtini ulduzlardan sən,
Çalış, tədqiq elə, tezliklə öyrən.
Onun yaxşı-yaman bəxtini axtar.
Öyrəndikdən sonra de mənə aşkar."
Valis bu fərmanı alıb, bir müddət
Göydə ulduzlara eylədi diqqət.
Görüb ulduzların göydə seyrini,
Gizlin əhvalatın bildi sirrini.
Yazdı İskəndərə öz gördüyünü.
Qulaq deyəni yox, göz gördüyünü.
Valisdən məktubu aldığı zaman
Yazdığı şeylərə şah qaldı heyran.
Pərdə ardındakı o nəqşələrdən
Belə danışırdı tale göstərən:
"Bu, bir çörəkçidən olmuş uşaqdır
Ki, dövlət nuruyla parlayacaqdır.
O körpə anadan lüt doğulsa da,
Var-dövlət sahibi olmuş dünyada.
Atası oğlunun xoşbəxtliyindən
Varlanıb dövlətli olacaq birdən.
Taleyi belədir, uşaq doğulcaq
Xəzinə üstünə basacaq ayaq.."
Şahı sarsıtmışdı bu söz, bu söhbət,
O gövhər satana etdi mərhəmət[104].
Onu əzizləyib elə o gündən.
Elədi ən yaxın nədimlərimdən.

ALİMLƏRİN HÜRMÜZÜ İNKAR ETMƏLƏRİ VƏ HƏLAK OLMALARININ HEKAYƏTİ

Müğənni, sazını ələ alsana,
Xoşahəng nəğməndən bizə çalsana!
Dar pərdə dinləmək istəmirik biz,
Genişdir, yüksəkdir öz ahəngimiz.
Rumlu filosoflar sözləşib hərdən,
Yığılıb gələrdi hərə bir yerdən.
Onlar hər elmdən söhbət açardı,
Hikmətli sözləri şəfəq saçardı.
Kim yaxşı etsəydi sözünü isbat,
Başlılar başçısı olardı o zat.
Hürmüz adlı alim haqq danışmaqda
Gedərdi hamıdan daim qabaqda.
Çox möhkəm olardı onun dəlili,
Qane eləyərdi hamını dili.
Bir çox ruhanini faş etdiyindən,
Oldu yunanlılar onunla düşmən.
Bir gün yetmiş alim çıxardı qərar,
Onun hər sözünü etsinlər inkar:
"Hürmüz nə söyləsə, razı olmayaq,
Doğru sözlərinə asmayaq qulaq.
Onu yerli-dibli eyləyək inkar..."
Inkarla haqq sözü danmaqmı olar?
Hamısı söz qoyub əhd elədilər,
Hürmüz çıxardıqca mədəndən gövhər,
Qiymətdən salsınlar söz dənizini,
Torpaqla örtsünlər xəzinəsini.
Hər doğru sözünə yalan desinlər,
Onun haqq sözünü eşitməsinlər...
Hürmüz söz bəhrindən gövhər saçanda,
Elmi-ilahidən söhbət açanda,
Hər sözə dəlillər gətirib ustad,
Hər şeyi aydınca etdikcə isbat,

Gördü ki, onlara heç etmir bu kar,
Hər şeyi hay-küylə edirlər inkar.
Başqa bir xəzinə çıxartdı üzə,
Yeni dəlillərlə başladı sözə.
Gətirdiyi dəlil, dediyi fikir
Qəlbə yox, daşa da edərdi təsir.
Yenə də sözünü təsirsiz görcək,
Bildi ki, burda var yəqin, bir kələk.
Üçüncü dəfə də müşküllər açan
Diliylə haqq sözü eylədi bəyan.
Qəlbə fərəh verən gözəl sözlərdən
Onlara söylədi nə qədər desən.
Bu qədər çaldığı zəngin səsinə
Heç biri etina etmədi yenə.
Daha danışmaqdan taqətsiz oldu,
Boğazı qurudu, dili tutuldu.
Bildi ki, həriflər tərs davranırlar.
Aydın dəlilləri qəsdən danırlar.
Görməyib onlarda heç bir hərəkət,
Üzünü döndərib elədi nifrət.
Qışqırdı onlara hiddətlənərək:
"Qalın yerinizdə qiyamətədək!"
Bir anın içində o yetmiş nəfər
Qalıb hərəkətdən buza döndülər.
Başları su kimi ayağa düşdü,
Donmuş bədənləri torpağa düşdü.
Düz pərdədə əyri çaldıqlarından
Pərdənin dalında oldular nihan[105].
Həmin əhvalatdan tutanda xəbər
Ulduztək parladı orda İskəndər.
O sərv meşəsində gördü ki, ancaq
Yetmişi quruyub, biri qalıb sağ[106].
Hürmüzdən soruşdu, o etdi bəyan:
"Hümmətim kəşf etdi, - dedi, - asiman!
İskəndər "afərin" söyləyib ona,
Ordan tez qayıtdı öz dərgahına.,
Hər kəsə, xəlvətdə, düşəndə fürsət,

Ona bu dastandan edərdi söhbət:
"Yetmişlər başladı tufan salmağa,
Özləri çöp oldu, Hürmüzsə dalğa."
Haqqı eşitməsə hər kəs dünyada
Ömrünü kül edib verəcək bada.
Ustadın dərsini kim etsə inkar,
Onlartək kəfənə tutacaq ruzgar.
Dəlili qüvvətli olan bir sözü
Qanmaq istəməyən bədbəxtdir özü.
Taca layiq dürrü yerlərə vuran
Idraksız, şüursuz nadandır, nadan!
Hünərə göz yummaq deyildir hünər.
Hansı bir ağıllı tülə bez deyər?
Alimlə xoş rəftar etsən əgər sən,
Özün öz elmini aşkar edərsən.

ƏFLATUNUN ÇALĞI ALƏTİ QAYIRMASI

Müğənni, ucalsın o incə səsin,
Qızdırsın qoy bizi odlu nəfəsin.
Qızışsın işlərim, gəl, dadıma çat,
Kömək ol, bazarım olmasın kasad!

Təblini çaldıqca təbilçi yeyin
Qızışdı havası soyuq gecənin.
Naümid olanda o qara qarğa
Ağ xoruz başladı xoş dil açmağa.
Çıxdı Rum taxtına İskəndər erkən,
Dili od, dimağı mumdu deyəsən[107].
Gəlib filosoflar səf vurmuşdular,
Taxtın qarşısında oturmuşdular.
Hərə bir elmdən bildiyi qədər
Danışır, deyişir, bəhs edirdilər.
Biri danışırdı təbiiyyatdan,
O biri dəm vurur ilahiyyatdan,

Kimi riyaziyyat bəhsinə girmiş,
Kimi həndəsəyə fikrini vermiş,
Birisi namusdan, ədəb-ərkandan,
Biri də hiylədən açmışdı dastan.
Hərəsi bir fənlə edir iftixar,
Hərənin özünün bir aləmi var...
Şaha arxalanıb bircə Ərəstu
Özünü hamıdan yuxarı tutdu:
"Mənəm hər alimə çarə eyləyən,
Yoxdur ehtiyacım heç bir alimdən.
Hikmət xəzinəsi məndədir bütün,
Mən oldum hikmətdə hamıdan üstün.
Filan elmi təsis eləmişəm mən,
Filankəs filan şey öyrənib məndən!"
Yalandan öymürəm burda özümü,
Sübutla deyirəm hər bir sözümü..."
Şah ilə arası saz olduğundan.
Hamı çəkinirdi, qorxurdu ondan.
Xoşuna gəlmədi bu, Əflatunun,
Hamıdan biliyi artıqdı onun.
Nə qədər vardısa orada alim,
Hamıya olmuşdu o ilk müəllim.
Əflatun onlardan üz döndərərək
Yox oldu saraydan Ənqa quşutək.
Gecəli-gündüzlü düşündü ustad,
Gizlində o, bir saz elədi icad.
Bir küpün içində gizləndi bir gün.
Axtardı səsini bu yeddi küpün[108]
Yaxşı olmasa da birinin səsi,
Küpdə xoş səslənər onun nəğməsi.
Bu qanun üzrə də o sahibhünər
Küpdə düzəldirdi , yeni nəğmələr.
O, rəsəd sahibi küpə girərək
Çərxi, ulduzları seyr etdi tək-tək.
Eşidib burada o, nalə, fəryad,
Etdi bu ahənglə bir nəğmə icad.
Rudda bu ahəngi münasib yerdə

Quru bağırsaqdan bağladı pərdə,
Içi boş qabağa çəkərək dəri,
Düzəltdi, bağladı o, pərdələri.
Ceyran dərisinə çəkdi qara rəng,
Quru ud səslənib oldu xoşahəng.
Bir xeyli cəhd edib fikrinə uyğun,
Düzəltdi, nəhayət, o bir ərğənun.
Telləri yaxşıca köklənmiş bu saz
Başladı verməyə ahəngdar avaz.
Zil və bəm nəğmələr hasil edərək,
Mizrabı gah yavaş vururdu, gah bərk.
Səslər çıxarırdı, bərkdən, yavaşdan,
Sanki nərə çəkir öküz, ya aslan.
Səslərdə o qədər məlahət vardı
Ki, heyvan eşitcək donub qalardı.
Insan səslərindən heyvana qədər -
Sazdan çıxardırdı hər cürə səslər.
Belə ki, çaldığı o havalardan
Şadlanıb oynamaq istərdi insan.
Bütün heyvanları yatırdıb sazla,
Sonra ayıldardı xoş bir avazla.
Hər bir səsə uyğun səslər çıxardan
Bir saz düzəltdi ki, başqa bir insan
Onun sirlərini əsla bilməzdi,
O sazda bir hava çala bilməzdi.
Ustad həmin sazı çaldığı zaman
Edərdi xəstənin dərdinə dərman.
Çalğıda elə bir cəhət də vardı
Ki, həkim onunla dərdi tapardı.
Həmin sazdan çıxan səs əsasında
Təşxis olunardı illət bir anda.
Ərğənun təkmilə yetdiyi zaman
Süni ud çox yaxşı oldu xam uddan[109].
Alim sazı alıb, səhraya getdi,
Hər bir nisbət üçün onu kök etdi.
Dördbucaq xətt çəkib öz dövrəsinə,
Başladı çalmağa sazını yenə.

Çöldəki, dağdakı bütün heyvanlar -
Yüyürdü yanına onun hər nə var.
Yığılıb hamısı sazın səsinə,
Düzüldülər onun dörd dövrəsinə.
Hamısı bir anda huşdan gedərək
Sərildi torpağa bir-bir ölütək.
Nə bir qurd orda bir quzuya dəydi,
Nə bir şir gur tutmaq həvəsindəydi.
Sonra başqa cürə kökləyib yenə
Alim saz çalanda, onun səsinə,
O yatmış heyvanlar, çəkmədi bir an,
Ayıldı hamısı şirin yuxudan,
Yayıldı hamısı çöllərə həmən...
Heç belə sərgüzəşt varmı eşidən?
Bu xəbər bürüdü bütün cahanı
Ki, yaqut paylayır o yaqut kanı[110].
Əflatun yaradıb bir elə pərdə
Ki, onu bir bilən yoxdur heç yerdə.
Onun qurduğu saz elə səslənir
Ki, fələk o səsə yerlərə enir.
Müəyyən pərdədə bir hava çalır
Ki, bütün heyvanlar yuxuya dalır.
Başqa bir pərdədə çaldığı zaman
Yatanlar hamısı durur yuxudan.
Şahın sarayına çatdı bu xəbər
Ki, Zöhrə Harutla bəhsə giriblər[111].
Ərəstu bildi ki, o böyük ustad
Qəribə bir alət eləyib icad.
Xəcalət çəkəntək düşməndən düşmən
Utandı alimin bu hünərindən.
Sarayda bir küncdə xəyala daldı,
Onun dar qəlbini bərk həsəd aldı.
O zərif sənətin, o xəzinənin
Sirrini bilməkçin düşündü dərin.
Xəyala gedərək bir xeyli müddət,
Gecəli-gündüzlü çəkdi əziyyət.
Axır, əzab çəkib aylar uzunu,

Bu sirli kələfin tapdı ucunu.
Öz iti əqlinin köməyi ilə
Bildi ki, saz necə gəlirmiş dilə.
O səslər qulağa nə sayaq çatır
Ki, bəzən yatırdır, bəzən oyadır.
Bildi ki, o sazda necədir nisbət,
Düzəltdi belə saz o da, nəhayət,
Səhraya gedərək sazını aldı,
Bihuşluq gətirən havanı çaldı,
Heyvanlar eşidib, getdilər huşdan.
O, başqa bir hava çaldı bu zaman,
Bu dəfə olmadı ona bəxti yar,
Huşsuzlar yuxudan oyanmadılar.
Nə qədər çaldısa, bəlkə birtəhər
Yatmışlar ayılıb huşa gəlsinlər,
Olmadı...Köklədi sazı hər sayaq,
Özü də bu işə mat qaldı ancaq..
Aciz qaldığını özü görəndə
Axtardı əlacı müəllimində.
Gedib özü oldu ustada təslim,
Başladı almağa həvəslə təlim.
Soruşdu: "Huşsuzu huşa gətirən
O hansı havadır, bilməyirəm mən.
Hansı pərdələrdən çıxır o avaz?
Nə cürə köklənsin onda gərək saz?"
Əflatun gördü ki, o böyük insan
Yalvarıb öyrənmək istəyir ondan.
Çöldə bir xətt çəkib, sazını aldı,
Kökləyib, bildiyi havanı çaldı.
Nə qədər şir və gur var biyabanda
Yığılıb gəldilər səsə bir anda.
Birinci havanı çalanda, yenə
Baş qoyub yatdılar Məndəl xəttinə[112].
Başqa bir hava da çaldı o ustad.
Ərəstu özü də yatdı o saat.
Əflatun bir hava çaldı bu zaman,
Heyvanlar ayıldı yenə yuxudan.

Başqa bir hava da çaldı yenidən.
Ərəstu sıçrayıb qalxdı yerindən.
Mat-məbhut yerində durub dayandı,
Bilmədi heyvanlar necə oyandı.
Nə oldu onları huşa gətirən,
Nə oldu onlara hərəkət verən?
Bildi ki, o alim, o sahibhünər
Sirri gizlətmişdir ondan bu təhər.
Ondan üzr istəyib, çox dua etdi,
O da gizlin-sirri buna öyrətdi.
Öyrənib bunları yazdı Ərəstu,
Özü yazdığını dəftərdən pozdu.
Ustadın hünərin eləyib iqrar,
Ehtiram göstərdi ona o ki var.
Şah bildi kimdəymiş əsil istedad,
Rumda Əflatundur elmə baş ustad.
O da rütbəsini artırdı onun,
Sarayda uca yer tutdu Əflatun.

ƏFLATUNUN KEÇMİŞDƏN HEKAYƏ SÖYLƏMƏSİ

Müğənni, çəngini yenə saz elə,
Xoş sözçün səsini xoşavaz elə.
Könlünü şad elə sən o çəng ilə,
Gəl nəvaziş eylə xoş ahəng ilə!

Güldü ertəsi gün üfüq zəfərlə,
Gecə vidalaşdı qızıl səhərlə.
Səma çəmənində günəş gül açdı,
Ay da balıq kimi sulara qaçdı.
Öz qızıl təxtinə çıxdı İskəndər
Belində gövhərlə bəzəkli kəmər.
Yenə alimlərdən bir məclis qurdu,
Əflatun hamıdan başda oturdu.
Əsrarlı sazına şah qalıb heyran,

Təəccüb içində soruşdu ondan:
"Ey hikmətli qoca, ey nurani pir,
Sizin əqlinizə əyandır hər sirr.
Bilik qıfılına sizsiniz açar,
Bilik sayənizdə olubdur aşkar.
Keçmiş alimlərdən verin bir xəbər,
Olubmu sizdən çox bilən bir nəfər?
Sizdən əvvəlkilər elə bir xəyal
Edibmi ki, ola sizinçün mahal?"
Əflatun padşaha dua edərək,
Dedi ki: "Firuzə rəngli bu fələk
Cürbəcür əfsunlar edib ixtira
Ki, bizim əqlimiz yetməz onlara.
Keçmişdə alimlər görüb çox işlər.
Çox əfsun, çox hiylə icad etmişlər.
Doğrusu, onların indiki zaman
yüzdə birini də yoxdur anlayan!
Şah izn verərsə, o sirlərin mən
Deyərəm onda yox, yüzdə birindən."
Bu işə razılıq verdi İskəndər,
Danışsın onlardan alim bir qədər.
Əflatun söylədi: "Var ol, hökmüdar,
Sənin elmə, fənnə məhəbbətin var...
Deyirlər buxarla alov əl-ələ
Verib bu dünyaya saldı zəlzələ,
Bu qüvvət yerlərin bağrını yardı,
Bir düzdə tilsimli bir daş çıxardı-
Mis ilə qalaydan xilqətin əli
Sanki yaratmışdı bir at heykəli.
Heykəlin böyründə bir oyuq vardı,
Suların açdığı yerə oxşardı.
Günəş bu oyuqdan nur saçan zaman
Bir sehir görərdi orda hər baxan.
Bir çoban keçəndə bu geniş düzü
O sadə yarğana sataşdı gözü.
Orda parıltılı tilsimi görcək
Endi tez çuxura bir anda zirək.

O misdən yaranmış at heykəlinin
Böyründə bir oyuq göründü, dərin.
Gün işıq salmışdı həmin oyuqdan.
Seyr etdi heykəli diqqətlə çoban.
Orda çox köhnə bir meyid gördü ki,
Heç əskik deyildi onun bir tükü.
Onun barmağında bir üzük vardı,
Qaşı Müştəritək par-par yanardı.
Çoban tez əlini uzatdı ona,
Çıxarıb üzüyü aldı ovcuna.
Üzüyü ovcunda çevirdi, baxdı,
Sonra barmağına sevinclə taxdı.
Ayrı şey tapmadı baxdısa hara,
Daha ləngiməyib çıxdı bayıra.
Sürdü sürüsünü, getdi sevincək,
Səhəri gözlədi səbr eyləyərək.
Səmanın möhtəşəm göy bayrağında
Işıq saçan muncuq parıldayanda,
Çoban sürüsünü dağda tərk etdi,
Sürü sahibinin yanına getdi.
Ora getməyindən bu idi məqsəd:
Üzüyü göstərib, öyrənsin qiymət.
Çobanı önündə görəndə ağa
Başladı onunla xoş danışmağa.
Hal-əhval soruşdu qoyun-quzudan,
Aydın cavab verdi hər sözə çoban.
Çoban ağa ilə söhbət edərkən
Arabir yox olub itirdi gözdən
Bir də görünəndə çoban, tez ağa
Başladı heyrətlə acıqlanmağa:
"Bu nədir, arabir itirsən gözdən,
Yenə də gözümə görünürsən sən?
Əfsunçu olubsan durduğun yerdə,
Hardandır tapdığın bu sirli pərdə?"
Çoban bu sözlərə heyrət edərək,
Bu işə əqlindən istədi kömək.
Çoban ağasıyla söhbət edəndə;

Üzüklü əlini o tərpədəndə,
Üzüklə qaşı da hey burulurdu,
Gah altda, gah üstdə gəlib dururdu.
Qaş üstə çevrilib durduğu zaman
Görürdü çobanı ona hər baxan.
Qaş ovcun içində olanda isə
Onu görməyirdi artıq heç kimsə.
Elə yaratmışdı üzük yaradan
Gözə görünməzdi taxsa hər insan.
Çoban başa düşüb sirli oyunu,
Gedib dağda, daşda sınadı onu.
Qayıdıb üzüklə qurdu min kələk,
Necə ki, ulduzla oynayır fələk[113].
Gözə görünməmək istəyən zaman
Qaşı çıxarmazdı əsla ovcundan.
Nə zaman istəsə görünsün, yenə
Qaşı çevirirdi o öz yerinə.
Bu yolla şəhərdə qurub oyunu,
Yetirdi yerinə hər arzusunu.
Bir gün də bu sirrə qızışdı başı,
Ovcunun içinə alaraq qaşı,
Əldə hindli qılınc, saraya keçdi,
Şahın düz önündə gizli əyləşdi.
Dağılıb gedəntək ordan adamlar,
Şahın gözlərinə göründü aşkar,
Bu haldan ürəyi qorxuyla doldu,
Çarəsiz qalaraq şah təslim oldu.
Təlaşla soruşdu: "Aç mətləbini,
De, kimdir göndərən buraya səni?"
Çoban cavab verdi: "Mən peyğəmbərəm,
Iman gətir, səni xoşbəxt eylərəm.
Istəsəm heç görməz məni bir adam,
Mənim möcüzəm də budur, vəssalam!"
Ona beyət etdi şah qorxusundan,
Bütün əhali də gətirdi iman.
Çobanın hörməti artdı, ucaldı,
Axırda şahlığı əlinə aldı.

Gör varmış o qaşda nə böyük hikmət
Ki, çoban peyğəmbər oldu, nəhayət!
Bir bax qaş qayıran o alimlərə,
Gör hikmət çatıbmış onda nə yerə!
Sehir gərək belə edilsin icad.
Bizimtək alimlər qalsın ona mat.
Nə qədər düşünüb daşındımsa mən.
Gəlmədi bu sirri açmaq əlimdən."
Şah bunu eşidib, elədi səna
Həm o icadkara, həm Əflatuna.
Həmin o məclisdə iştirak edən
Hamı ibrət aldı o həkayətdən.

İSKƏNDƏRLƏ SOKRATIN ƏHVALATI

Müğənni, o könül açan saz ilə
Mənim də könlümü bir aç, saz elə!
Bəlkə ilham alıb sazın telindən,
Ruma ipək həşyə nəqş eləyim mən[114].

Kainat-işindən xəbərdar olan
Bir alim deyir ki: "Bir zaman yunan
Əhli baş qoşmayıb əsla bir işə,
Hamı zahidliyi etmişdi peşə;
Dünyada göz yumub istirahətə,
Onlar xor baxırdı zövqə, şəhvətə,
Çox bilmək, az yemək yolu tutaraq,
Hamı riyazətlə məşğuldu ancaq.
Hətta varlılar da min əzab çəkər.
Dünya ləzzətindən elərdi həzər.
Guya ki, bilikli, ağıllı olan
Bu dünya zövqünə uymaz heç zaman.
Qadından, şərabdan çəkmişdilər əl,
Guya bunlar əqlə gətirər xələl.
O yerə çatdı ki, belə bir adət

Onların nəslini kəsdi nəhayət. -
Qadından uzaqda yaşamaq üçün
Qurudan dənizə köçdülər bütün.
Ayırdı qadını kişidən onlar,
Ayrı bir gəmidə qaldı qadınlar.
Kişilər qan alıb damarlarından
Uzaq yaşadılar daim qadından.
Bu qayda düzgün bir qayda deyildi,
Odur ki, onların nəsli kəsildi."

Şahın əmri ilə yenə bir səhər
Toplaşıb məclisə gəldi alimlər.
Saray ağasına şah verdi fərman:
"Heç kəsi yanıma bu gün qoymazsan!
Bir də ki, xəbər ver qoy gəlsin Sokrat,
Tərkibdə, ixlatda o böyük ustad!"[115].
Xidmətçi fərmana əməl eylədi,
Sokratı taparaq ona söylədi:
"Dəyiş paltarını, bəzəkli geyin,
Şahın hüzuruna gəl gedək, yeyin!"
Dünyagörmüş alim buna uymadı,
Onun təklifinə məhəl qoymadı.
Dedi: "İskəndərə get eylə bəyan:
Bir şey tapmayacaq əsla bu yoldan.
Çünki indi başqa aləmdəyəm mən,
Yalnız xəyalımdır burda görünən.
Haqsevər adamsa məni axtaran,
Tapa bilər ancaq haqq dərgahından..."
Qasid qulaq asdı həmin sözlərə
Gəlib xəbər verdi tez İskəndərə.
Şaha günəş kimi oldu aşikar,
Sokrat bir şamdır ki, xəlvətdə yanar.
Aytək gecə oyaq olmasa hər kəs
Axtarıb o şama yol tapa bilməz.
İskəndər hərçənd ki, sahib-tac idi,
Biliyə, hikmətə çox möhtac idi.
Ən gözəl gövhəri seçib hər zaman

Aqillər yollardı şaha ərməğan.
Ona alimlərdən hər bəxşişindən -
Kəlamı, söhbəti, hər bir işindən
Daha xoş gələrdi Sokratın sözü,
Fikri aydın idi, açıqdı gözü.
Şahın bilik sevən könlü o gün də
İstədi Sokratı görsün önündə.
Dedilər: "Xəlvətə çəkilib daim,
Xalq ilə get-gəli kəsib o alim.
Elə üz döndərib dünya işindən.
Gorda dürr tapıbdır qoca, deyəsən.
Qohumdan, qardaşdan üz döndərərək
Yaşayır kənarda, bir bucaqda tək.
Candan xidmət etsə bu cahan ona,
O yenə üz tutmaz əsla cahana.
Tərgidib tamamən o, ət yeməyi,
Palaza bürünüb, atıb ipəyi.
O hər cür yeməyə edir qənaət,
Bir az qovut eylər ona kifayət.
İbadət eləyir tənha, kimsəsiz,
Tapmayır yanına bir kimsə yol, iz.
Əql ilə dost olub Nizami təkin,
Ondan dərs alıbdır Nizami yəqin...*
Şaha təsir etdi verilən xəbər,
Sokratı daha çox sevdi İskəndər.
İnsanın belə bir xasiyyəti var:
İraq gəzənləri çox yada salar.
İnsandan qaçana, - belədir adət,-
İnsan daha da çox göstərər rəğbət.
Sokrat da eldən üz döndərdiyindən
Hamı onu görmək istərdi hökmən.
Şah onu nə qədər dəvət etdisə,
O məhəl qoymadı əsla məclisə.
Çox rica elədi ondan hökmüdar,
Onun ürəyinə etmədi bu kar.
Alimin gözəltək naz etməsinə
Naz çəkən hökmüdar dözürdü yenə.

Özünə ən məhrəm olan bir nəfər
Çağırdı yanına bir gün İskəndər,
Göndərib alimin tək hüzuruna,
Dedi ki, gizlicə söyləsin ona:
"Səni dəfələrlə mən dəvət etdim,
Var idi səninlə məhrəm söhbətim.
Bilmirəm nə üçün rədd elədin sən,
Hörmətin qədrini niyə bilmirsən?
Mənim dərgahımdan nədir bu həzər?
Buyur gəl, ya da ki, bir səbəb göstər.
Üzrünü isbat et ya açıq-aşkar,
Ya söylə, başqa bir məramınmı var?"
Qasid bu fərmana əməl eylədi,
Şahın sözlərini Sokrata dedi.
Dünyagörmüş alim, o alicənab
Qasidə söylədi belə bir cavab:
"Doğrudur, çağırıb məni hökmüdar,
Mənim də, pis-yaxşı, öz düşüncəm var.
Düşüncəm getməyi görmür məsləhət,
Çünki şahda yoxdur mənə məhəbbət.
Getməmək üçün də vardır çox dəlil,
Hara oynamağa gedib Cəbrail?[117]
Saraya getməyə edərdim rəğbət,
Görsəydim dəvətdə bir səmimiyyət.
Bilinər nafə müşk bağlasa əgər,
Çünki o bu zaman xoş qoxu verər.
Dostluq iddiası edən bir ürək
Sözdən başqa çox şey bildirə gərək.
Bir könül məhəbbət elərsə izhar.
Çox şeylə seçilər ondakı rəftar.
Şahın məclisinin o məhrəmləri,
Onun həmsöhbəti və həmdəmləri
Yolumu bataqlıq ediblər mənim,
De, necə oradan keçsin köhlənim.
Yəqin ki, məclisdə söhbət edərkən
İskəndər yaxşı söz deməyib məndən.
Odur ki, padşahın yaxın dostları

Dostluqla baxmırlar heç mənə sarı.
Şahın ürəyini adamtanıyan
Qiyas ilə bilər adamlarından:
Şahın adamları danışsa yumşaq,
Onda olar şaha ümid bağlamaq.
Kobud danışsalar səninlə yəqin,
Bil ki, şah bəsləyir sənə qarşı kin.
Səhnənin günbəzi düz olsa əgər,
Köklənməmiş tel də gözəl səslənər[118].
Günbəzin bir yeri olarsa xarab,
Xoş səsli adam da alar pis cavab.
Evdən çıxan pislik, yaxşılıq, yəqin,
Əslini göstərər ev yiyəsinin.
Doğrudur, sən özün "Gəl, gəl!" deyirsən,
Dostlarından "Get, get!" eşidirəm mən.
Onlar coşub-daşır coşğun dəniztək,
Belə vurhavurda mümkünmü gəlmək?
Bu ona bənzər ki, dərin bir dərya:
"Məndə dürr-gövhər var!" deyə, çağıra.
Ancaq ağzı açıq dura nəhənglər,
Ora dürr dalınca, söylə, kim gedər"
Qapında: "Uzaq ol!" deyənlər varkən,
Orada nə cürə şəfəq saçım mən?
Məni şah yanında pis göstərənlər
Mənə yox, özünə yamanlıq eylər.
Tək olan tanrıya pənah gətirən
Bir qul heç qorxarmı dünya əhlindən?
Mən bu qulluğumla ağayam sənə,
Gəlsəm hüzuruna, qul ollam yenə!
Baxsan bu məqama ağlın gözüylə
Bilərsən nə üçün ucadır belə."
Şahın xidmətçisi qayıdıb geri.
Ərz etdi hüzura bütün sözləri.
O, dürr süfrəsindən örtüyü açdı,
Şahın ətəyinə dürr-gövhər saçdı[119].
Gövhər bəxş etməkdən bezmədi mədən,
Şah isə yoruldu gövhər seçməkdən.

Düzdür, sərt olsa da Sokratın sözü,
Bəyəndi onları İskəndər özü.
Bildi, onu ancaq xəlvətdə görər,
Piyada yollandı ora İskəndər.
Gördü ki, yaşayır çox pərişan, tək,
Xərabə guşədə bir xəzinətək.
Dünya gərdişinə yumub gözünü,
Hücrəyə çəkmişdi Sokrat özünü.
Şahın ürəyini bu hal qanatdı,
Tərpədib ayaqla onu oyatdı.
Dedi: "Qalx ayağa, mənə qulaq as,
Eyləyim dünyada səni biniyaz."
Alim gülüb dedi: "Bu qüdrətin var,
Məni yox, get, başqa bir adam axtar.
Kim qane olarsa bir ovuc dənə,
Dönməz dəyirmantək sənin dövrənə!
Arpa çörəyinə edib qənaət,
Buğda çörəyinə çəkmərəm minnət.
Evdə bir arpası olmayan bir kəs
Yarım arpa qədər minnət götürməz.
Bir saman çöpündən yoruluram mən,
Dağ boyda yük alım çiynimə nədən?"
Şah dedi dübarə: "Ey nəcib insan,
Mal-dövlət, nə desən, eylərəm ehsan!"
Alim verdi şaha qürurla cavab:
"Gəl, məntək adama vermə sən əzab,
Mən qat-qat varlıyam hümmətdə səndən,
Mən bir azyeyənəm, sənsə çoxyeyən.
Bu geniş dünyaya maliksən özün,
Ancaq bu süfrədən doymayır gözün[120].
Mənsə, qorxmasaydım isti-soyuqdan,
Bax, bu şəltəni də atardım çoxdan.
Bu qədər ağır yük altındaykən sən,
Mənim tələbimi necə ödərsən?"
Hökmüdar söylədi: "Ver görüm cavab,
Sən kimsən, məni kim edirsən hesab?"
Belə cavab aldı padşah qocadan:

"Mən fərman verənəm, sən fərman alan!"
Şaha acıq gəldi, söylədi ona:
"Bu örtülü sözdən de, nədir məna?"
Yenə cavab verdi ağıllı Sokrat:
"Dinlə, mənasını deyim bu saat:
Mənim həvəs adlı bir nökərim var,
O daim önümdə fərmanla durar.
Həmin on nökərin nökərisən sən,
Mənə qul olana qulluq edənsən!"
Padşah bu sözlərdən dərsini aldı,
Utanıb, başını aşağı saldı.
Şah ona dedi ki: "Üzümdəki nur
Mənim pak fikrimə aydın sübutdur.
Sən paksan, paklardan düşmə uzağa,
Diriykən boş yerə girmə torpağa!"
Sokrat verdi ona gümüştək cavab:
Dedi ki: "Qulağa tökülməz simab![121]
Səndə ki pak olmaq idiası var,
Bəs niyə heyvantək edirsən rəftar?
Əlbəttə, tələsən bir heyvan ancaq
Oyadar insanı təpik vuraraq.
Mən yatmış, sən oyaq olan zamanda,
Təpik niyə vurdun bəs oyadanda?
Oyatdın hirslənib çox yatmağımdan,
Halbuki sən özün çoxdan yatıbsan!
Yatıb dovşan kimi, coşub pələngtək,
Gəl, ayıq aslanla qovğadan əl çək.
Özünə ov axtar, get, dolan bir az,
Mənimtək aslandan sənə ov olmaz!"
Bu qızğın danışıq təsir edərək
Şahın ürəyini yumşaltdı mumtək.
Sonra o, alimə eləyib minnət,
Istədi bir qədər öyüd-nəsihət.
Pərhizkar qocanın hiddəti getdi,
Şirin bir dil ilə o söhbət etdi.
Şahı nəsihətlə qane eylədi,
Ona öyüd verib belə söylədi:

"Əlində yumşalsa dəmir, bunu bil,
Tədbirlə yumşalar, hiddətlə deyil!
Qəlbi də, istəsən, bu sayaqla sən
Parladıb aynatək edə bilərsən.
Dəmiri aynatək parladan insan
Pası silməlidir öz vicdanından[122].
O qədər saf qəlbli, pak vicdanlı ol,
Mənəvi sirləri edəsən qəbul.
Pis olan şəxslərə vur qara damğa,
Çalış öz qəlbini saflaşdırmağa.
Qəlbiqara kəsin dili düz deyil.
Olmaz hər zəncidən bir Xacə Müqbil[123].
Zəncinin zahiri qaradır, ancaq,
Sən ağzından çıxan saf sözlərə bax.
Qara olsan əgər, söyüd kimi yan,
Zəncinin dişini odur ağardan[124].
Zənci dəmir kimi qara, parlaqdır,
Üzü qaradırsa, ürəyi ağdır!
Dirilik suyunu Zülmatda sanan
Alimlər o hökmü çıxarıb burdan[125].
Xıltdan ayrılmağı öyrən gümüşdən,
Çalış, gümüş kimi saf, təmiz ol sən!
Bir idrak nurani olarsa əgər.
Bu tutqun günbəzə qalxıb yüksələr[126].
Ləkəsiz, tərtəmiz saf səhər çağı
Allah sirlərinin olar ocağı.
Açsan pəncərədən sən pərdələri,
Onda işıq salar günəş içəri.
Günəşə göz yumub, yandırsan çıraq,
Külək söndürəcək onu, bil ancaq.
Günəşin nuruna yedəkçi ol sən,
Səni tərk etsə də, düşmə ümiddən[127].
Süpürüb təmizlə qapı-bacanı,
Heç qonaq çağırma sonra sultanı.
Ova gedən zaman sataşar gözü
Qapına-bacana, tez gələr özü.

O gəlsə yanına qonaq qalmağa,
Bizdən salam söylə sən o qonağa.
Bu qapıya gəldin, məğrur olma sən,
Əl çək boş, mənasız mənsəb güdməkdən.
O xas məclisini qəbul et candan,
Yoxsa qoymaz səni içəri dərban.
Palçıqlı başmaqla o təxtə sarı
Getmə, yolda çıxar sən başmaqları.
Şah ilə həmsüfrə olmaq istəsən,
Dırnaqlarını tut, əlini yu sən.
Şiri-nər olsa da, heç kimsə, əlbət.
Təxt üstə çıxmağa etməz cəsarət.
Təxtə nəqş edilmiş o bir cüt aslan
Dönmüşdür taxtaya təxt qorxusundan.
Sənin dərgahına gələn bir nəfər
Yolunu azarsa, bol sillə yeyər.
Indi sən bir düşün nə dərgahdasan
Gör necə, hansı bir seyrəngahdasan?[128]
Bu qapı önündə olmalısan qul,
Yolun bura düşsə, gəl, ədəbli ol!
Özünü sayırsan əgər hökmüdar,
Itlə, gözətçiylə, de, nə işin var?
Düzdür, tünd danışdım səninlə, amma
Budur xasiyyətim, məni qınama!
Bu yanar ürəyim o zaman göyə
Getmişdi, seyr edib sirr öyrənməyə.
Indi qayıtmışdır, gətirdiyi sirr
Bunlardır, söylədim mən sənə bir-bir.."
Qoca bu saf, təmiz sözləri dedi,
Bu sözlər şaha çox əsər elədi.
Üzü günəş kimi işıqlı, parlaq,
Tələsdi saraya ordan çıxaraq.
Əmr etdi katibə, o da diqqətlə
Yazdı bu sözləri zərli bir xətlə.

HİNDLİ HƏKİMİN İSKƏNDƏRLƏ SÖHBƏTİ

Müğənni, çal, oxu, dilə gəlsin saz!
Bülbüllər bağlarda sakit dayanmaz.
Qızışsın ürəyim sənin nəğmənlə,
Mənim də lal könlüm qoy gəlsin dilə!
Həmin dünyagörmüş filosof dedi:
"Bu hikmət şaha çox təsir elədi.
Şadlığı mənasız görüb dünyada.
O, meyi, məzəni salmadı yada.
Açıldı səhərin zərrin pərdəsi,
Göründü günəşin gülər çöhrəsi.
Bilik ayinilə İskəndər yenə
Çıxdı öz möhtəşəm şahlıq təxtinə[129].
Bir xadim təzimlə gətirdi xəbər
Ki, gəlib hüzura Hinddən bir nəfər.
"Şaha deyilməli sözüm var", deyir,
Şahın hüzuruna izin istəyir.
Eşitcək, buyurdu ona İskəndər
Ki, muğu Günəşə tez yetirsinlər[130].
Şahın əmri ilə göstərib hörmət,
Elçini saraya etdilər dəvət.
Ədəblə, ərkanla, o muğ əyildi,
Atəşin önünə təzimlə gəldi[131].
O parlaq günəşi təxt üstə görcək
Ona səcdə etdi atəşpərəsttək:
Şahın fərmanıyla xidmətçilər də
Onu oturtdular layiqli yerdə.
Məclisdə yerdən ta göylərə qədər
Hər şeydən çox şirin söhbət etdilər.
Hər kəs bacardıqca ürək sözünü
Deyib göstərirdi orda özünü.
Növbə o hindliyə yetişən vaxtda
Təzə gül açıldı köhnə budaqda[132].
Elə sirli sözlər dedi məclisə
Ki, məlum deyildi onlar heç kəsə.

Nurdan bəzək vurdu fələk bağına,
Dürdən sırğa asdı yer qulağına[133].
Elə səna etdi o müğ padşaha,
Sanki işıq saçdı bütün bargaha.
Hindli sənasını tamam elədi,
Sözün pərdəsini açaraq dedi:
"Pərvanə zülmətdə yanan çırağa
Uçantək, gəlmişəm mən də bu bağa[134].
Bəlkə çıraq mənə dostluq göstərə,
Bu tutqun könlümə bir işıq verə.
Mənəm hindlilərə rəhbər, pasiban,
Bədəncə qocayam, fikircə cavan.
Mənim başıbağlı çox sözlərim var,
Onları şərh edən az-az tapılar.
Deyirlər: dünyada hər elmi bilən,
Bilik dövranının başçısı sənsən.
Bir sapa düzülmüş gövhərdir əqlin,
Müşkül düyünlərə açardır dilin.
Həm təxt sahibisən, ucadır təxtin,
Həm bilik vermişdir sənə öz bəxtin.
Sorğuma düz cavab alarsam səndən,
Günə sitayişdən əl çəkərəm mən.
Yox, cavab almasam suallarıma,
yollanıb gedərəm öz diyarıma.
Bircə şərtim vardır, ərz edim sizə,
Heç kəs qarışmasın söhbətimizə.
Mən bir-bir soruşum, sən də ver cavab,
Ancaq ki, xoşluqla etgilən xitab".
Şah dedi: "Bəhanə axtarma nahaq,
Aç sirri, sual ver, biz qulaq asaq!"
Hindli təzim ilə yeri öpərək,
Sıyırdı dilini hind qılıncıtək.
Şahı layiqincə tərif elədi,
Dünya işlərindən söz açıb dedi:
"De, nə cür ayrılsın ruh bədənimdən,
Qovuşum allaha hansı yolla mən?
Bilirəm, yaradan birdir dünyanı,

Harda tapmaq olar bəs yaradanı?
Özü gizlindədir, nişanı aşkar[135],
O bağlı qapını mənə kim açar?
Mənalar sahibi olan o vücud
Hardadır, yerdəmi, göydəmi mövcud?
Təsəvvür etməkmi, görməkmi olar?
Hardadır, nə deyim, əgər sorsalar?
Yerdəmi, göydəmi, hardadır, deyin.
Onun varlığını isbat eyləyin!"
Şah dedi: "Cavabı belədir bunun:
Bu söz həm qısadır, həm də çox uzun.
Özündən üzünü çevirən zaman
Allahın yolunu tapmış olarsan!
Ona yer axtarmaq doğru sayılmaz,
Yeri yaradanın öz yeri olmaz.
Heç kəs aça bilməz onun sirrini,
Tapmaz düşüncə də əsla yerini.
Düşüncə göz ilə görülə bilən
Şeylərə yol tapar, belədir əslən!
Allahı xəyalda olmaz axtarmaq,
Xəyaldan doğan şey divlərdir ancaq[136].
Bir şeyin əslinə çatarsa xəyal,
Onun yaranması deyildir mahal.
O şey ki, sığmayır insan ağlına,
Dünyanı yaradan deyirik ona.
Bu yolu qəflətlə getmək yaramaz,
Bulud örtər Ayı, göz yumsan bir az.
Haqqı tanımaqçın bəsdir bir nişan.
Bura yetişdinmi, daha dur, dayan![137]
Haqqı tanımaqçın bunlar deyil az,
Allahı tanıyan bu həddi aşmaz.
Bu sirli pərdəyə nə lazım daha
Axtarmaq ibtida və ya intəha?"
Şahın cavabını hindli dinlədi,
Yenidən suallar verərək dedi:
"Bu yerdə, bu göydə nə varsa, əlbət,
Bütün mövcudata var bir nəhayət.

Bəs bu kainatdan, de görüm, kənar
Başqa bir aləmə gedən yolmu var?
Var isə, nə üçün bilmir heç bir kəs?
Yox isə yoxluğa heç bir yol getməz."
Şah dedi: "Köhnədir bu məsələlər.
Təzə bir söz söylə, varınsa əgər.
Bu yerdən, bu göydən kənar çıxma sən,
Yoxsa sərriştəni lap itirərsən[138].
Bizə yeddi hüdud çəkmişdir fələk,
Onlardan kənara çıxmayaq gərək[139].
Bundan çıxma kənar, həddini tanı,
Qılınc, teşt gözləyir kənar çıxanı[140].
Bu uca barigah - uca bir hasar,
İçində əsirdir bütün xəyallar[141].
Aşa bilməz ikən onu fikirlər,
O yandan nə cürə gətirər xəbər?
Bunu həll etməkçin var bircə düstur:
Əqildə görünməz şeyə yer yoxdur!
Görünməz bir şeyi düşünsən əgər.
Hər səyin, zəhmətin gedəcək hədər.
Bir çox adamları gözlə görmədən
Təsəvvür elədim xəyalımda mən.
Ancaq həqiqətdə rastlaşan zaman
Gördüm ki, başqadır tamam o insan.
Üstüörtülü bir başqa cahan var,
Orda mümkün olar bu axtarışlar."
Hindli yenə sordu o hökmdardan:
"Nə üçün ikiyə bölünmüş cahan?
Bu cürə bəzəkli bir dünya varkən,
Bir də başqa dünya axtarmaq nədən?
Yaşamaq olursa burada mümkün,
Başqa bir dünyaya köçmək nə üçün?
Əgər orda isə bizim yerimiz,
Əvvəlcə bəs bura neçün gəldik biz?"
Əqilli şah dedi: "Bil, ey sadədil,
Öyrən, könlündəki o tozları sil!
Düzdür, iki dünya yaratmış xuda.
Xəzinə ordadır, açarı burda.

Çalışıb nə əksən bu dünyada sən,
Onun məhsulunu orda biçərsən.
Burda bütün şeylər dəyişir hər an.
Orda əbədidir hər şey, hər zaman.
Yaradan çəkmişdir iki cür pərgar:
Burda zəhmət çəkən orda əcr alar.
Bura bir körpüdür, keçmək gərəkdir,
Sel axıb dənizə töküləcəkdir.
Dağlardan süzülüb axan hər bulaq
Dənizə qovuşar axırda ancaq."
Qoca hindli yenə soruşdu ondan:
"Nədir bu bədənə həyat verən can?
Onu atəş kimi zənn edirəm mən,
Oddan bir şərarə almış hər bədən.
Can da ölüb gedir, sönür atəştək,
Buna şəkk-şübhə olmaya gərək?"
Bu sözdən od tutdu sanki İskəndər,
Saldı o hindliyə odlu bir nəzər,
Dedi: "Əhrimənlik sənin şanındır,
Oddan törənən can sənin canındır.
Yoxsa bilmirsənmi, can etsə səfər,
O yenə gəldiyi məkana dönər?
Atəşdən olsaydı insanın canı.
Cəhənnəm olardı onun məkanı.
Deyirsən: can dəxi çıraqtək sönər.
Qələtdir tamamən dediyin sözlər.
Uca bir aləmdən gəlmiş bizə can,
Yenə ora dönər, ölməz heç zaman!
Canını tapşıran adam üçün, bil,
"Can verdi" deyərlər, "can öldü" deyil.
Əlbəttə, bu sözdə vardır həqiqət,
"Verməklə" "ölməyin" fərqi var, əlbət.
Keç ondan, o qüdsi bir işıqdır, pak.
Allahın nurudur, nə sudur, nə xak!"
Hindli bir söz atdı yenə ortaya,
Soruşdu ondan ki: "Bəs nədir röya?
İnsan yatan zaman yuxu görərkən

Nədir xəyalına qol-qanad verən?
Dağları, daşları gəzir röyada,
Min cür sərgüzəştlər görür dünyada.
Əgər orda isə röya görən kəs,
Yerində sərilib yatan kimdir bəs?"
Acıqla söylədi ona hökmüdar:
"Röya bir xəyaldır, bədəndən doğar.
Bütün röyaların kökü bədəndir,
Yad deyil, hamısı bu bədəndəndir.
Yuxuda gördüyün canlı, ya cansız,
Sənin öz şamının odudur yalnız[142].
Sənə öz düşüncən göstərir yuxu,
Sənin öz arzundur onların çoxu.
Bilmək istəsən ki, neçin arzular
Yatmış bir adama görünür aşkar?
Hər qeyddən asudə olanda xəyal,
Ona gizlin qalmaz artıq heç bir hal.
Riyazət çəkənlər, bilmirsən məgər,
Ayıqkən ən gizlin sirləri bilər.
O sirr ki, başqası görər röyada
Onlar ayıq ikən görər dünyada."
Hindli yenə şahdan sual elədi,
Gövhəri almazla deşərək dedi:[143]
"Pis gözdən sən uzaq olasan, ey şah,
Gəl elə bir məni pis gözdən agah.
Necə bir qüvvədir, söylə, bəd nəzər
Ki, öz sevdiyini gözə gətirər?
Təcrübə sahibi, müdrik bir insan
Ondan daha pis şey görməyib, inan!
Bəyənilən şeyi görsə xoşnəzər,
Ona gözəl şeylər əlavə edər.
Hər şeyi bəyənsə bədnəzər, ancaq
Onu tələf edər, qoymaz qala sağ.
Biz hansı peşəni etdiksə tədqiq.
Görmədik bir sözü, əməli dəqiq.
Bircə o bəd nəzər oxunu atan
Dümdüz nişanəyə vurur hər zaman.

De görək bir, nədir ondakı qüvvət,
Neçin üzərriklə dəf olur afət?
Nə bilim, birinə rast gəlsəm əgər,
O qəlbitəmizdir, yoxsa bədnəzər?"
Şah dedi: "Düşünüb alimlər incə.
Bundan çıxarıblar belə nəticə:
Şübhəsiz, hər şeyə düşərsə nəzər,
Havadan keçərək eləyər əsər.
Bu zaman havayla birləşir, yəqin,
Odur ki, təsiri artır nəzərin.
Dəydiyi nöqtəyə göz salar bir iz,
Hava da o yerə bir yol tapar tez.
Əgər sağlam olsa hava bu zaman,
Dəydiyi şeylərə yetirməz ziyan.
Yox, əgər olarsa havada zəhər,
Dəydiyi hər şeyi yəqin məhv edər.
Göz, dəyən hər şeyə tək özü deyil,
Havayla birlikdə zərər verir, bil.
Zənnimcə, burda bir başqa sirr də var.
O hələ bizlərə deyildir aşkar:
Bədnəzər tək özü eləməz təsir,
Səbəbkar - qarşıda cilvələnəndir.
Bədnəzər, önündə gözəl şey görcək,
Ona nəzər salıb cəza verəcək.
Gözəl şey olmalı ondan uzaqda,
Yolundan gözündən daim iraqda.
Gözünə görünsə bir gözəl surət,
Əz çirkin işinə başlar o əlbət.
Hər kim xoş görünsə gözünə onun
Tez tələf edər ki, olmasın məftun.
Birinə bəd nəzər dəyərsə əgər,
Dəyişər əhvalı, tez-tez əsnəyər.
Bədnəzər olarsa əgər bir insan
Alnı hərarətdən tərlər çox zaman.
Bu iki əlamət aydın göstərər:
Kimdir gözə gələn, kimdir bədnəzər.

Üzərrik yaxarlar göz dəyən üçün,
Od yaxıb-yandırar dərdi büsbütün.
Başqa alim isə belə şərh edir:
Üzərrik yananda tüstüsü gedir,
Qara pərdə kimi tutur havanı,
Qaytarır, rəf edir gələn bəlanı."
Rumipərəst hindli doymaq bilmədi.
Öz hind qılıncını çəkərək dedi:[144]
"Yaxşını, yamanı, deyin, nə təhər
Verir qabaqcadan münəccim xəbər?
Bir əməl ki, üzə çıxmayıb hələ,
Xoşluğu, bədliyi gələrmi dilə?"
Diqqətlə yetirib hindliyə nəzər
Ilahi kəlamla dedi İskəndər:
"Dünyada nə varsa - yaman və yaxşı.
Göylərin tağına çəkilib naxşı.
Münəccim rəmlini atdığı zaman,
Taleyin naxşını oxuyur ordan.
Zəmiyə səpilmiş toxumun bir-bir
Necə bitməsini bilir, bildirir.
Bizə üz verəndə bir gün ehtiyac,
Eldir dərdimizə yaradan əlac.
Baxıb arzumuza, istəyimizə,
Açır qədərincə sirləri bizə,
Göndərir bir mələk, əlində açar,
Edir gizli sirri bizlərə aşkar."
Hindli bu şərabdan məst olub qaldı[145],
Nəhayət, qılıncı əlindən saldı.
Sordu ki: "Zənciylə çinli nə sayaq
Biri qara olmuş, o birisi ağ?
Bu küpdə olan rəng yalnız bircədir[146],
Bəs bu ikiliyin səbəbi nədir?"
Şah dedi: "Hərlənən bu kürə, əslən
Özü ikirəngdir, birrəng bilmə sən.
Güzgütək iki üz vardır günəşdə,
Bir üzü Çindədir, biri Həbəşdə.
Bir üzü eləyər üzü aypara,

Bir üzü eləyər kömürtək qara!"
Hindli sualların cavablarından
Qalmışdı şahdakı biliyə heyran.
Ona təslim olub diz çökdü yerə,
Şahın da ucaldı başı göylərə.
Çox şükür eləyib böyük allaha,
- Afərin! - dedilər alimlər şaha.

İSKƏNDƏRİN YEDDİ ALİM İLƏ XƏLVƏTƏ ÇƏKİLMƏSİ

Müğənni, çal yenə qədim havanı,
Kömək et, bitirim mən bu dastanı!
Dünya dastanından bəlkə birtəhər
Canımı qurtarım, bitsin bu əsər...

Biri nəql edirdi filosoflardan:
"Şaha xoş göründü bu qoca dövran.
Mübarək bəxtindən gəlib hümmətə,
Bol dövlət payladı el-cəmaətə.
Bəxşişin hüdudu, həddi olmadı,
Rumda bir nəfər də yoxsul qalmadı.
Şahlar baş əydilər ona cahanda,
Durdular hamısı qultək fərmanda.
O xoşbəxt padişah bir səhər yenə
Çıxaraq firuzə rəngli təxtinə,
Söhbətə başladı insafdan, dindən,
Dürr, gövhər saçdı söz xəzinəsindən
Padişah son qoydu şirin söhbətə,
Meyl edib çəkildi yenə xəlvətə.
Kimsənin qəlbinə heç toxunmadan
Yeddi filosofu seçdi bu zaman:
Ərəstu - tədbirli bir vəzir idi,
Bəlinas - cavanmərd, Sokrat - pir idi.
Valislə Əflatun, bir də Fərfuryus -
Heyrandı bunlara o rühulqüdüs[147].

Yeddinci Hürmüzdü, bilir ki, hamı
Yeddinci göydədir onun məqamı.
Yığışdı dövrəyə bu yeddi pərgar,
Nöqtətək mərkəzdə şah tutdu qərar.
Gözəl bir məclisdi, fikirlər parlaq,
Quru təkəbbürdən, badədən uzaq.
Bu məhrəm məclisdə alnıaçıq şah
Fikrindən onları eylədi agah.
Dedi alimlərə sirri açaraq:
"Sirrimiz nə qədər gizlin qalacaq?
Çox gecə keçirdik biz kef edərək,
Gəlin, bir günü də elmə sərf edək!
Bircə gün baxaraq Günəşə, Aya,
Fələyin sirrini qoyaq ortaya.
Bilək ki, bu öküz belitək çadır
Bu möhkəm yer üstdə necə dayanır?
Əvvəli necəymiş bu göyün, yerin,
Bu haqda fikrini hamı söyləsin!
Ağıla, idraka bir vəzifədir,
Bilsin ki, dünyada ilk tərkib nədir.
Bu yeni əskiltmə və artırmalar
Yoxluqdan nə cürə olmuş aşikar?
Əzəldən nə olmuş xilqətə bais?
Bunu ulduzlardan tədqiq edək biz.
Belə elmi məclis yığılar az-az,
Daha bir də belə məclis yığılmaz.
Görək bu yollarda kim yeyin gedər?
Görək xəzinəni kim tez kəşf edər?
Hərə öz fikrini atsın ortaya,
Necə yaranmışdır, desin, bu dünya?
Onda ki, hökm etmiş uca yaradan,
Əvvəl yer yaranmış, yoxsa asiman?
Qoy açsın bu sirri ağlın açarı:
Necə çiçəklənmiş yerin baharı?[148]
Necə qoyulmuşdur bina əzəldən?
Necə səslənmişdir ilk mahnı teldən?"
Padişah beləcə dürrlər saçdı,

Bağlı xəzinənin ağzını açdı[149].
Sonra da buyurdu: "Cəsarət edən
Danışsın varlığın ilk tarixindən."
Sarsıtdı onları şahın sualı,
Dedilər: "Cavabı layiq olmalı."
Bir səslə dedilər qərar verərək:
"Ilk sözə Ərəstu başlasın gərək!"

ƏRƏSTUNUN DEDİKLƏRİ

Aydın düşüncəli alim Ərəstu.
Böyük tacidara səna oxudu,
Dedi ki: "Elm axtar həmişə, ey şah.
Örtülü sirlərdən ol daim agah.
Haqqın köməyilə şad keçsin ömrün.
Olmasın səninçin açılmaz düyün.
Padşahın əmrinə əməl eləyim.
Ilk xilqət haqqında fikrimi deyim:
Əvvəl vardı ancaq tək bir hərəkət,
Onu iki yerə ayırdı sür ət.
Bu iki hərəkət gəlib bir yerə.
Yeni bir hərəkət doğurdu hərə.
Əvvəlki hərəkət ayrıldı yenə.
Bu üçü qoşuldu biri-birinə.
Üç xətt zahir oldu üç hərəkətdən,
Üç dövrə yarandı ondakı xətdən.
Mərkəzdən ayrıldı həmin dövrələr.
Yaranıb ortaya çıxdı bir cövhər.
Cövhər keşməkeşdən doğub parladı,
"Hərəkət eləyən cism" oldu adı.
Həmin cism qərar tutmayıb bir an
Dönür, hərlənirdi əsla durmadan.
Bu cismin parlayan saf parçaları
Həmişə qaçırdı mərkəzə sarı
Yüksəyə uçanlar etdi hərəkət,
Aşağı enənlər tapdı sükunət.

Parlaq cism hərəkət etdikcə belə,
Ondan parlaq göylər gəldi əmələ.
Göydə meyl edərək öz mərkəzinə
Onun ətrafında hərləndi yenə.
Əvvəlki meylinə bağlı qalaraq.
O, daim hərəkət etdi bu sayaq.
İlk pərgar hərlənib dövr edən zaman
Bu uca göylər də yarandı ondan.
Göyün gərdişindən od oldu aşkar,
Od hərəkət edən qüvvədən doğar.
Odun qüvvəsindən hava yarandı.
Hava istilikdən od kimi yandı.
Havada rütubət bol idi əslən.
Rütubət hərəkət etmədiyindən,
Onun zərrələri çöküb su oldu,
Bu cürə yarandı təmiz, şirin su.
Xılt saldı su daim sakit duraraq,
O xıltdan törədi gördüyün torpaq.
Dörd ünsür yaratdı o pərvərdigar,
Hərə öz yerində oldu bərqərar.
Qatdı bir-birinə onları həyat,
Yaratdı bunlardan bitki, nəbatat.
Bitki də başqa cür artdı, dirçəldi,
Cürbəcür heyvanlar vücuda gəldi.
Bu qədər dərk edir ağıl hikməti,
Uzağa getməyə yoxdur qüdrəti!"

VALİSİN DEDİKLƏRİ

Alim Valis dedi: "Padşah hər zaman
Bu qoca dünyada yaşasın cavan!
Bilik təlimində bəxti yar olsun,
Elm yollarında daim var olsun!
Şahlar şahı özü verdi ki, fərman:
Hər kəs bildiyini eyləsin bəyan.
Mən də ərz eləyim: dünyaya təməl,

Məncə, su olmuşdur hər şeydən əvvəl.
Qızğın hərəkətdən və çaxnaşmadan
O yerə çatdı ki, od oldu əyan.
İldırım buxardan ayırdı odu,
Bundan rütubətli hava doğuldu.
Suyun qatılığı getdikcə artdı,
Həmin qatılıq da yeri yaratdı.
Cövhərlər yerbəyer olduğu zaman,
Təbiət qoynunda yarandı cahan.
Ən saf və ən lətif cüzündən onun
Yaranıb hərəkət elədi gərdun.
"Sudan bu kainat yarana bilməz".
Deyə inkar etmək istəsə hər kəs,
Nütfəni bir anlıq qoy salsın yada,
Sözümə sübutdur, dəlildir o da!"

BƏLİNASIN DEDİKLƏRİ

Bilici Bəlinas təzim elədi,
Torpağı öpərək hörmətlə dedi:
"Ey şahım, görüm ki, dünya durduqca
Allahın yanında olasan uca!
Yar olsun əqlinə hər bilik, hər sirr,
Gözü nur, nuru göz ziynətləndirir.
Şah gizli sirləri soruşdu bizdən.
Fikrimi hüzura ərz eləyim mən:
Ilkin tilsim kimi yaranmış torpaq.
Qalan tərkiblər də ondandır ancaq.
Hərəkət qüvvəsi ona etdi kar,
Atəşi söndükcə yarandı buxar.
Onun da ən parlaq zərrələrindən
Ulduzlar yaranmış, - fikrindəyəm mən.
Buxarda vəzncə ağır olanlar
Hərə bir mərkəzdə tuturdu qərar.
Onlardan birinci - işıqlı oddur,
Dünyanın ən yüksək tağı da odur.

İkinci - havadır, hərəkətdədir,
Hərəkət etməzsə, bilinməz nədir.
Üçüncü - sudur ki, təravət verər.
Hər şeyə təzəlik, lətafət verər.
Dördüncü - torpaqdır, tapdayır əyyam.
Tapdanan köksündən toz qalxır müdam."

SOKRATIN DEDİKLƏRİ

Sokratın növbəti yetişən zaman
Sanki xurma yağdı yerə ağacdan,
Dedi ki: "Padişah, şadlıqla ömr et.
Din-bilik yolunda daim öndə get!
Sənə şikar olsun bütün arzular,
Sirrlər qarşısında daim aşikar.
Şahın sorduğunu kim deyə bilər?
Çünki çox gizlindir sorduğu sirlər!
Kim necə bacarır fikir söyləsin.
Varını hüzura təqdim eyləsin.
Xilqət səhifəsi açılmamışdan
Bircə vücud varmış, o da yaradan.
Bir bulud yaratmış əzmi, cəlalı,
Şimşəyi, yağışı olmuş faydalı
Onun yağışından yaranmış göylər.
Ildırımından da günəş, ay, ülkər.
Maddələr çökdürüb ondakı buxar,
Bu yeri yaradıb etmiş bərqərar!"
Bələdçi getmədi bundan o yana,
Artıq danışmaqda görmədi məna.

FƏRFURYUSUN DEDİKLƏRİ

Alim Fərfuryus da təzim eylədi.
Torpağı öpərək belə söylədi:
"Ey şah, ömr edəsən durduqca dövran,

Bütün dövranların şahı olasan!
Dünya boş qalmasın ədalətindən,
Çünki zülmü, qəhri qəhr eləyənsən.
Haqsevən padşaha cavab olaraq,
Ərz edim fikrimi mən də bu sayaq:
Hələ bu dünyalar yaranmamışdan
Bir cövhər yaratdı böyük yaradan.
Tanrının feyziylə yetirdiyi bu.
Cövhər bir müddətdən dönüb oldu su.
Ikiyə böləndü sonra bu su da,
Yarı üzdə qaldı, yarısı altda,
Bunlar andırırdı müşkü, kafuru,
Yarısı mayedi, yarısı quru[150].
Maye olan hissə etdi hərəkət,
Quru olan isə tapdı sükunət.
Hərəkət eləyən - göy oldu, parlaq.
Sükunətdə qalan - bu yer, bu torpaq.
Mənim də bildiyim bunlardır ki, var,
Düşüncəm çıxmayır bu həddən kənar."

HÜRMÜZÜN DEDİKLƏRİ

Hürmüz də əl atdı qıfıla sarı[151],
Zənciri çeynədi əqlin açarı.
Düyünü açmadan əvvəl sidq ilə
Şaha dua edib başladı belə:
"Açıla biləcək hər düyünə sən,
Görüm ki, əql ilə üstün gələsən!
Fələk istəyincə eləsin rəftar.
Şadlığın əbədi olsun payidar!
Padşah hər budağın söz bəhərindən
Lütf edib bir meyvə istəyirsə, mən.
Əlbəttə, çıxmaram belə fərmandan,
Mən də öz fikrimi eləyim bəyan:
Düşüncə yoluna düşəndən bəri
Seyr etdim firuzə rəngli göyləri.

Zənnimcə, bu dərya şövkətli göylər
Dağ başına çökən tüstüyə bənzər.
Bu qorxunc tüstünün üstündə ancaq
Bir elə nur var ki, pak, təmiz, parlaq.
Örtmüşdür o nuru tüstü pərdəsi,
Şan-şan görünmədə tutqun çöhrəsi.
Pərdəyə nəqş olan pəncərələrdən
Işıqlar süzülür cahana hərdən.
Bizim gördüyümüz Gün, Ay, ulduzlar
Həmin işıqdandır bütün hər nə var.
Vardır bu xilqəti yaradan, fəqət,
Bilmirəm nə sayaq olmuş ilk xilqət.."

ƏFLATUNUN DEDİKLƏRİ

Əflatun, o ustad, qəlbini açdı,
Dəniztək gövhərlər, dürrlər saçdı:
"Aydın düşüncəli dünya şahından
Dünyada heç bir sirr qalmasın nihan.
Bəxti hər bir işdə ona yar olsun,
Qurtuluş yolunda daim var olsun!
Şahın sorduğunu deyərik şəksiz,
Amma idrakından çəkinirik biz.
Heç yoxdur qorxumuz yanlış sözlərdən.
Çünki bəhs edirik naməlum yerdən.
Düşünüb mən belə verirəm qərar
Ki, yoxdan yaranmış bütün varlıqlar!
Vardan yaratsaydı varı yaradan.
Əbədi qalardı mayə hər zaman.
Mayədən doğurmaq - yaratmaq deyil.
Kəndxuda başqadır, xuda başqa, bil!
Bir kəs ki, əql ona ad verib: Qadır,
Özü bildiyini özü xəlq edir[152].
Ayrıca yaradıb o, hər gövhəri,
Vasitə olmayıb burda digəri.
Hər gövhər bəzənib kəmala yetdi,

Ortadan ixtilaf, ziddiyyət getdi.
Bu zidd qüvvələri bir yerə qatdı,
Ağıllı, hünərli insan yaratdı[153].
Bircə qarışqanın qanadında sən
Tanrı qüdrətini görə bilərsən!"

İSKƏNDƏRİN DEDİKLƏRİ

Məclisi xətm etmək məqamı çatdı,
Şah sözün qədrini Aya ucaltdı.
Aləmə günəşdir böyük İskəndər,
Sinəsi nur dolu bir bağa bənzər.
Dövrəyə alaraq şah İskəndəri,
Işığa gəlmişdi nur aşiqləri,
Müdrik olar isə, əlbət, hökmüdar,
Onun ölkəsində müdrik çox olar.
Alimlər deyəni bir-bir eşitdi,
Hər camı ayrıca alıb nuş etdi[154].
Həmin alimlərə əvvəl İskəndər
Allahdan dilədi çox afərinlər,
Sonra söylədi ki: "Ey alimlər, mən
Kainat sirrini xeyli dərindən
Düşündüm, boş, əbəs deyil bu surət,
Əzəldən onu bir çəkən var, əlbət!
Bilirəm, gizli bir rəssam var, ancaq
Bilmirəm bunları çəkmiş nə sayaq?
Bilsəydim bunları necə xəlq etmiş,
Mənim də əlimdən gələrdi bu iş.
Düşüncə qavrasa bir şeyi əgər,
Şübhəsiz, özü də onu düzəldər.
Xilqətin sirrini kəşf etməmiş biz
Tədqiqə çatarmı heç qüdrətimiz?
Göylərə: yazılı vərəq dediniz,
Ayrı cür oxudu fəqət hərəniz.
Dünyanın nəqşini bir nəqş edən var,
Bundan artıq demək mənasız olar!"

NIZAMİNİN DEDİKLƏRİ

Nizami, bu qapı açar götürməz,
İlk nəqş bağlananda görməyib heç kəs[155].
Böyük yaradıcı, nə olsa, ancaq,
Hər nə yaratdısa hündür ya alçaq,
Ən əvvəl, şübhəsiz, əqli yaratdı,
Onu öz nuruyla o, aydınlatdı.
Hər nəqşə çəkdisə qadir yaradan,
Əqlin nəzərindən etmədi nihan!
Yalnız ilk nəqşəni gizli nəqş etdi,
Əqlin gözündən də onu gizlətdi.
Ilk xilqət nəqşini qurtarıb, qəsdən
Açdı o pərdəni əqlin gözündən.
Sonra nə xəzinə oldusa aşkar,
Açmaqçın bəxş etdi əqlə bir açar.
Yalnız o ilk hesab qaldı gizlində,
Onda pərdə vardı əqlin gözümdə,
Əqlə aşkar oldu başqa hər nə var,
Nə zaman istəsə, ora yol tapar.
Əqlə bağlı olan o yoldan amma
Danışma, əqildən o yolu sorma.
Əql ancaq elə bir-yerə yol tapar
Ki, bilsin nə qədər məsafəsi var.
Qeyb yolu əqldən hədsiz uzaqdır,
Əql ora nə sayaq yol tapacaqdır?
Əqilli adamdır dünyada o kəs -
Gözü görməyəni qəbul eləməz!
Sənət sənətkarı nişan verəndə,
Bağlama sən ona başqa bir pərdə.
Sözə bax, mindiyi çolaq heyvanla
Uçrumdan, gör, necə çıxıbdır yola.
Yalçın qayaları dağıdıb əzən,
Laciverd göylərin qoynunda süzən
Xızr adlı o hatif birdən səsləndi,
Salam verib göydən yanıma endi.
Mülayim bir səslə söhbət eylədi,

Beynimə sözlərlə nur saçıb dedi:
"Bu gizli sözləri, fikirləri sən
Neçin lal dillərə isnad edirsən?[156]
Sən neçün bu sərvi becərib belə,
O filosoflara verirsən, söylə?
Bu incə sözlərin sahibi sənsən,
Quru sümüklərə verirsən nədən?
Yemə çörəyini yad süfrələrdə,
Öz süfrən üstünə gəl çəkmə pərdə"[157].
Dövrün kişiləri nakişidirlər,
Elmə yox, nücuma həvəs edirlər.
Mərhəmət umarlar qara torpaqdan,
Torpaqdan yaxşıdır ancaq sağ insan[158].
Hoqqabaz torpaqda sehirbazlıq var,
Həm möhrə oğurlar, həm də oynadar[159].
Ovcunda gizlədər möhrəni, birdən,
Sonra da ağzından çıxar görərsən.
Zərnixi, görərsən, udar sapsarı,
Göy-yaşıl rəngində çıxar dişarı.
Qupquru ud yeyər torpaq xəzanda,
Ətirli müşk verər bahar olanda.
Insan bədənini udanda ancaq,
Bilmirəm nə sayaq o qaytaracaq?
Torpaqda çürüyən bədənlərimiz
Dağıdır, dəyişir, yox olmur təmiz.
Yerində qalarsa o dağıntılar
Bir yerə yığanda yenə canlanar.
Torpağa tökülən şeylər tamamən
Torpaqdan dirçəlib qalxar yenidən.
Qızıl toz halına gələrsə əgər,
Civəylə onları cəm edər zərgər.
Dağınıq qızılı mahir sənətkar,
Madam ki, civəylə bir yerə yığar,
Bizim də əczamız dağılsa bir gün,
Onu da cəm etmək mümkündür, mümkün!

İSKƏNDƏRİN PEYĞƏMBƏRLİYƏ YETİŞMƏSİ

Müğənni, çal rudu, çal səhər erkən,
Mərdlik nəğməsini gətir yada sən!
Oyandır məndə də nəğmə həvəsi,
Duymayım bihudə, bimənа səsi.
Yenə bir filosof dərinə getdi.
Rumun tarixindən belə nəql etdi:
O dünya padşahı - böyük İskəndər,
Uca ulduzlara o uca rəhbər
Elmdə o qədər oldu ki, pərgar
Əqli hər müşkülə saldı bir açar.
Bir çox viranənin örtdü üstünü,
Açdı neçə-neçə bağlı düyünü.
Sirli elmləri İskəndər qədər
Yoxdu bu dünyada bilən bir nəfər.
O, Rumun, Yunanın alimlərindən
Hər elmi öyrəndi möhkəm, dərindən.
Daha ulduzları göydə güdmədi,
Tamam başqalaşdı onun məqsədi.
Başından lovğalıq tacını atdı,
Öz başı allahın tacına çatdı.
Bir də yaranışı araşdırmadan,
Axtardı, bilsin ki, kimdir yaradan.
Istədi çalışıb sirləri örtən
Yeddi qat sürməni silsin tamamən[160].
Onu olduğutək görmək istədi,
Əlçatmaz arzuya irmək istədi.
Gecəli-gündüzlü bir xeyli müddət
Düşündü, parladı bəxti nəhayət.
Bir mələk göndərib bir gecə allah
Etdi o bihuşu özündən agah.
Ətrafa nur saçan parlaq günəştək
Yalan vəsvəsədən uzaq bir mələk
Parlaq gövhər saçdı şah hüzuruna,

Allahın vəhyini yetirdi ona:
"Bu saysız dağlarcan, coşğun çaylarcan
Alqışlar göndərdi sənə yaradan!
O səni dünyada şahlıqla birgə
Ləyaqətli bildi peyğəmbərliyə.
Sən allah əmriylə şah olduğundan,
Indi də belədir allahdan fərman:
Haqqın dərgahına baş əyim, deyə,
Söylə ki, son qoydum asudəliyə.
Fələktək dünyanın başına hərlən.
Azğını, vəhşini əhliləşdir sən.
Xalqı pis yollardan et haqqa dəvət,
Onlar da allaha etsin itaət.
Təzələ kökündən köhnə binanı,
Təmizlə qəflətdən bütün dünyanı.
Cahanı divlərin zülmündən qurtar,
Dünyalar şahına ol itaətkar!
Bütün yatmışları yuxudan oyat,
Əqlin üzündəki o niqabı at!
Allah tərəfindən yoxsullara sən
Verilmiş mərhəmət xəzinəsisən.
Dünya pərgarını gəz diyar-diyar,
Səndən xeyir görsün bütün insanlar.
Bu dünya mülkünə özünsən ağa,
Çalış o dünyanı ələ almağa.
Bu yolda zəhməti qəbul edərək,
Allah rizası güd, xeyrindən əl çək!
Nə hörmətin varsa canlıya göstər,
Cansızçın vaxtını eyləmə hədər,
Canlıdan dəyərsə sənə bir ziyan,
Zəncirlə, məhv elə, heç vermə aman!"
İskəndər mələyə xitab eylədi:
"Ey müdrik ilhamçı, ey mələk, - dedi, -
Dinləyib o böyük pərvərdigarı,
Gərək tərk eləyəm mən bu diyarı.
Məşriqdən məğribə hücum çəkərək
Xalqları yuxudan oyadam gərək!

Ellərin dilini əsla bilmədən,
Onlarla nə cürə danışım bəs mən?
Nə sayaq bilim ki, nə deyir onlar?
Qarşımda hələ çox maniələr var...
Birisi budur ki, bu çətin səfər
Orduda vahimə törədə bilər.
Bir də ki, qoşunla səfər edərkən
Dağları, çölləri necə keçim mən?
Bu qədər zillətə edərlərmi tab?
Nə cürə onlara mən verim əzab?
O korlar ardımca gəlməsə əgər,
Kar olub sözümü eşitməsələr,
Mən yad ölkələrdə o kar-korlara
Nə əlac eləyim, varmı bir çara?
Əgər peyğəmbərlik fikrinə düşsəm,
Xalqı cəlb etməkçin hanı möcüzəm?
Hanı bir möcüzə, eləsin kömək,
Mənə inansınlar onu görərək?
Əvvəl yeriməyi öyrədib mənə,
Sonra da getməyi tələb etsənə.
Elmi dərya kimi çox insanların,
Zəkayla, biliklə tox insanların
Sarsıtmaq mümkünmü heç vüqarını?
yox etmək olarmı iqtidarını?"
O vəhyi gətirən xeyirxah mələk
Dedi, İskəndərə xitab edərək:
"Rəvandır hər əmrin, hökmün cahana,
Həm gizli, həm aşkar, bil ki, hər yana.
Qərbdə bir tayfa var, özü köçəri,
Nasikdir adları, yoxdur dinləri.
Şərqdə bir tayfa var, xislətdə mələk,
Onlara layiqdir Mənsək ad vermək[161].
Dəryatək cənubda bir tayfa yaşar,
Habildən törəyib qalmışdır onlar.
Şimalda bir tayfa salmışdır məskən,
Mütilik onlara qalmış Qabildən.
Başlayan zamanda uzaq səfərin,

Düşəcək qaraya, ağa güzərin.
Nasikdən Mənsəkə çək qoşunları,
Keç sonra Habildən Qabilə sarı[162].
Hamısı hökmünə, yəqin, baş əyər,
Başından keçərlər baş əyməyənlər.
Hər başçı ayağın heç ola bilməz,
Səni əvəz etməz dünyada heç kəs!
Aytək, Müştəritək gecə nur saçan
Parlaq bəxtinlə sən bir şəbçıraqsan.
Ucadan düşəndə işığın sənin
Açılar qapısı hər xəzinənin.
Yola çıxanda ol hər şeydən agah,
Səni hifz edənə apar sən pənah.
Hansı bir niyyətlə minsən atına,
Köməklər köməyi çatsın dadına!
Dünyada özünə, orduna əsla
Nə bir zərər dəysin, nə də bir bəla.
Nabələd yollarda öndən, arxadan
Keşikçin olmalı sənin hər zaman.
Səni hara çəksə işıqlı niyyət,
Əmrində duracaq nur ilə zülmət.
Qaranlıq arxanda, nur önündə - sən
Özün görünməzsən, ancaq görərsən.
Kim sənə xoşluqla itaət etsə,
Işıq bəxş edərsən sən də o şəxsə[163].
Hər kim lovğalıqla çıxsa qarşına,
Sən də qaranlıqdan bir pay ver ona[164].
Qoy bir kölgə kimi zülmətdə qalsın!
Qorxuda, dəhşətdə, zillətdə qalsın!
Bir də ki, atını cilovlayaraq
Nə zaman istəsən bir ölkə almaq,
Qarşına yad tayfa çıxarsa əgər,
Səninlə yad dildə söhbət etsələr,
Qadir köməkçinin ilhamıyla sən
Hər qövmün dilində cavab verərsən.
Dilbilən olarsan hər bir ölkədə,
Sənə gizlin qalmaz tək bir kəlmə də.

Sən də Rum dilində hər nə danışsan,
Anlar tərcümansız orda hər insan.
Allah bu möcüzü bəxş etmiş sənə,
Qalibsən bununla sən hər düşmənə!"
Şah gördü bu sözdə böyük bir məna,
Söylədi: "Baş əyər bəndə fərmana!"
Qasiddən peyğamı qəbul eylədi:
"Allaha biz müti bəndəyik" dedi.
O gündən hazırlıq gördü səfərə,
Əsla baş qoşmadı başqa işlərə.
Kənar məşğələdən uzaq olaraq,
Səfərə tədarük görürdü ancaq.
Mələk gətirmişdi ona xoş xəbər,
Əlavə olaraq, yenə İskəndər
Tədbirlər öyrəndi hər bir alimdən,
Çatar məqsədinə çox tədbir bilən!
Səfərdə həmişə faydalı olan
Mənalı kəlamlar yığdı durmadan.
Allah tərəfindən gəlmiş mükəmməl
O "Sifri-əzəm"dən başqa üç gözəl
Nəsihətnamə də keçirdi ələ,
Yazdırdı ipəyə qara müşk ilə.
Ərəstu oldu ilk naməni yazan,
O xəbər verirdi yaxşı-yamandan.
Ikinci naməni bildiklərindən
Əflatun yazmışdı duyub dərindən.
Üçüncü xəzinə Sokratdan idi,
Qiymətli gövhərlə doluydu içi.
Sözlər bir-birinə rəbt edilərək,
Üç nəsihətnamə tamama yetcək,
Padşah möhürlədi bunları o dəm,
Səhmanla bağlayıb saxladı möhkəm.
Tədbirə ehtiyac duyduğu zaman
Açıb oxuyardı bir-bir onlardan.
O gövhərlə dolu xəzinələrdə
Dərman axtarardı düşdüyü dərdə.
Görsəydi çətindir bir qərar vermək,

Allahın feyzindən istərdi kömək.
O bir gün çıxaraq öz ac-təxtinə[166],
Firuzə rəngli tac qoyaraq yenə, -
Aqil vəzirinə buyurdu belə:
Müti qələmini alaraq ələ,
Elm ilə zəkaya edib riayət,
Yazsın bir faydalı, gözəl nəsihət.
Elə nəsihət ki, dinləsə onu,
Dost bilsin özünə qurd da qoyunu,
Fərmanı dinləyib vəzir hörmətlə,
Təzim edib şaha çıxdı rüxsətlə,
Mədəndən gövhərlər çıxarmaq üçün[167]
Fikrini başına yığaraq bütün,
Diltək itiləyib qələmi, yenə
Qamışdan qənd səpdi kağız üstünə[168].

ƏRƏSTUNUN NƏSİHƏTNAMƏSİ

Allahın mədhini edib ifadə,
Ərəstu yazmışdı rəhbərnamədə:
"Ey şah, elmə, fənnə sən daim yar ol,
Nadandan, cahildən daim kənar ol!
Bağlı bir qapıya açar axtarsan,
Ancaq alimlərdə axtar, taparsan.
Əgər sahib olsan dövlətə, vara,
Şükr elə bununçün pərvərdigara.
Zəfərlər çalanda, yetəndə kama
Allahın xovfunu yaddan çıxarma.
Allahdan qorxana bəxti yar olar,
Ondan qorxmayanlar daim xar olar.
Səlamət yaşamaq istəsən əgər,
Oda üzərrik at hər gün, hər səhər.
Pis gözə inanma, ondan gəz kənar,
Heç öz gözünə də etmə etibar.
Demiş müdrik qoca belə bir məsəl:
"Gərək yaman gözdən qorunsun gözəl!"

Bir ağac çox uca qalxmasa, inan,
Şiddətli küləkdən görməz bir ziyan.
Ovlaqda ovçular ox atsa əgər,
Dikbaş təkələrə daha çox dəyər.
Hər kəsi ötməkçün çıxanda yola,
Tələsmə, həsədə yol vermə əsla!
Həsəd dərdə salar daim insanı,
Insana yad edər dostu, aşnanı.
Heç kəsi qaldırma kinlə yerindən.
Qaldırdın, yerə sər arxasını sən!
Biriylə köhnədən olarsa kinin,
Kökünü qazıma onun nəslinin.
Ata intiqamın alma oğuldan,
Çalışıb onunla dost ol hər zaman.
Günəşlə kölgədə çox azdır ara,
Biri işıqlıdır, biri qapqara.
Tikan xurma ilə bir yerdə bitər,
Biri zəhərlidir, biri qənd-şəkər.
Naqqaya qonşudur sədəf dəryada,
Qılınc yox, dürr verir şaha dünyada[169].
Qardaşın qanını alma qardaşdan,
Tamam ayrı şeydir çünki südlə qan[170].
Bir kəsçün özgəni incitmək olmaz,
Qoyunu qoyunun ayağından as!
İstəsən allahdan mərhəmət, kömək,
Pisliyi kökündən atasan gərək!
Pislərlə fələk də elər pis rəftar,
Yaxşılıq görərlər daim yaxşılar.
Həmişə dünyada yaxşılıq axtar,
Yaxşı ad almaqda əbədiyyət var!
Yaxşı adlananla yaxşı ol müdam,
Yoxsa sən özün də olarsan bədnam.
Zatı pis olana üz göstərmə sən,
Qurdu bəsləməkdən ziyan çəkərsən.
Bədgövhər adamla heç addım atma,
Öz təmiz kimyanı küllərə qatma.
Bədəsil olarsa əgər bir adam

Qırmızı gövhəri saraldar tamam.
Ağıllı adamla dost olsan əgər,
Elmi, mərifəti sənə də keçər.
Çox pul qazanmağı eləsən niyyət,
Pulsuz adamlarla etmə məsləhət.
Ciddiyyət gözləmək yüngül adamdan -
Gövhər istəməkdir arpa satandan.
Gur, öküz, ya pələng, - bütün heyvanlar
Ancaq həmcinsiylə gəzər, dolanar.
Nacins olar isə əgər bir nəfər,
Ondan görəcəkdir çoxları zərər.
Iki saf güzgünü qoysan üz-üzə,
Onlarda bir ləkə görünməz gözə.
Qorxma acizlərə zülm edənlərdən.
Yoxsa qəm-qüssəyə batarsan hökmən.
Insana ram olsa aslanlar əgər,
Bunu insafdan yox, qorxudan edər.
Həyasız adama qarşı sərt rəftar
Yumşaq davranmaqdan faydalı olar,
İşini bərk tutan düşməni yoxla.
Yumşaq-yumşaq çağır, tutdun, bərk saxla!
Başı fitnə dolu olarsa hər kəs,
Şirinliklə çağır, itiliklə kəs.
Iki xam bədxahın birsə qərarı,
Fənd ilə, tədbirlə ayır onları!
Qurd ilə pələngi sal bir-birinə.
Sənin istədiyin yetsin yerinə.
Şah və ya əkinçi,- gözləmə nəsəb,
Özünə görə ver hər kəsə mənsəb.
Güclünün yanına güclünü göndər,
Alimin üzünü alimə döndər.
Göndərdiyin adam işbilən olsa,
Heç öyüd-nəsihət istəməz əsla!
Paslanıb kəsməsə qılıncın əgər,
Qızıl ver, daşları dəmirə döndər[171].
Xəzinə qızılı yığmaq üçündür,
Qızıl da düşməni yıxmaq üçündür.

Quyruqla mümkündür tülkünü tutmaq.
Şirniyə aldanar həmişə uşaq.
Xalqın məclisində mütrübtək şad ol,
Sərvsən, kibrdən, çalış, azad ol[172].
Dünyanı sübH kimi nurunla bəzə,
Camalın səhərtək görünsün gözə.
Bəzəmə özünü sən reyhansayaq,
Özgənin əlində ol nurlu çıraq[173].
Səninçün bir yükdür daim xəzinə,
Dincəlmək istəsən, ver özgəsinə,
Zər atəş deyil ki, daim yığılsın,
Qığılcım kimidir, gərək dağılsın.
Qızıl ya sahibi xoşdur? - Sorma sən,
Düyün bənddən pisdir, bənd də düyündən[174].
Bir gün atəşpərəst soruşdu oddan:
"Söylə, mən yaxşıyam, ya sən yaxşısan?"
O dedi: "Istəsən düzünü bilmək,
Mənə yanmaq gərək, sənə də ölmək!"
Geniş ətəkli ol, çünki meyvələr
Geniş ətəklərə daha çox düşər[175].
Çox yemə, süfrədə hər şey çox da var,
Artıq bir qətrədən qədəh də daşar.
Bir müflis xəzinə tapmışdı həmən
Yıxılıb ölmüşdü sevindiyindən.
Necə susuz olsan, istiyə düşsən,
Tələsik soyuq su əsla içmə sən.
Bir yeri talayıb dağıtmış olsan,
Orda mənzil salıb yatma heç zaman!
Əsla içməyəsən yoxlanmamış su,
İçirt başqasına, yoxla bir onu.
Qəribə görünən meyvəni yemə,
Özünü dərd-qəmə düçar eləmə!
Olarsa birisi yeməkdə loğman,
Saxlar öz nəfsini yad loxmalardan.
Heç kəs getmədiyi naməlum yolla,
Yoldaş çox olsa da, getmə sən əsla!
Çox yaxın olsa da, qorxulu yoldan

Qorxusuz uzaq yol yaxşıdır, inan!
Çox yığıb, yükünü ağır etmə sən,
Qoşunun içində dilə düşərsən.
Əlinə keçərsə əgər qənimət,
Ondan yoxsula da qoy çatsın qismət.
Bir pay ver xəlvəti pay istəyənə,
Allahın rizası bəs edər sənə.
Gizlincə verilən bir bəxşiş, inan,
Hifz edər insanı dərddən, bəladan.
Orduya nə versən, rütbəylə payla,
Yol xərcindən artıq pul vermə əsla.
Qarınqulu adam olsa da qoçaq,
Qarnı doyan kimi tənbəl olacaq.
Nə o qədər ver ki, sərxoş olsunlar,
Nə də elə et ki, lap ac qalsınlar.
Nə çox bərk, nə çox boş et rəftarını,
Orduda itirmə etibarını.
Gündə iki dəfə qurub ziyafət,
Bütün başçıları sən eylə dəvət.
Heç bir yad ölkədə şərab içmə sən,
Heç yerdə əylənmə Ruma dönmədən.
Nurani adama tapşır əmanət,
Olmaz duru suda toz, ya üfunət.
Günəş hər bir şeydən pak olduğundan
Dağ, dəniz sirrini gizlətmir ondan.
Xoşbəxtlik istəsən, xoşbəxti tanı,
Xoşbəxt xoşbəxt edər çünki insanı!
Bədbəxt adamlardan ol daim kənar
Ki, üzüm üzümə baxıb qaralar.
Doğma xislətindir vəfalı olmaq,
Çalış ki, əslini itirmə ancaq.
Biri adətini dəyişsə əgər,
Yığdığı dövlət də onu tərk edər.
Köhnə xasiyyətdən dönmə heç zaman.
Xasiyyət dəyişmək deyildir asan.
Aqil ol, əl çəkmə xasiyyətindən,
Özgə xasiyyətə uyma qətiyyən!

Həmişə düz gedən piyada əsgər
Vəzir olan kimi əyri yol gedər[176].
Taleyi xoş olan xoşbəxt adamla
Aranı xoş elə, çəkişmə əsla.
Hər bir hadisədən ötrü fələklə
Bəhs etmə, onunla xoş rəftar elə.
Ruzigar nə versə qəbul eylə sən,
Çalış, ustadının çıxma sözündən.
Incimə dövlətin etdiyi nazdan,
Dövlətin nazında dövlət taparsan.
Vaxtı yetişəndə sənin də, əlbət,
Çəkəcək nazını bir gün o dövlət.
Sədəfin qabığı xeyli bərk olur,
Odur ki, içi də dürlə doludur.
Bərk daşlar içində gizlənər gövhər,
Gövhər çətinliklə əldə edilər.
Bəd gündə ulduzdan olma bədgüman[177],
İşlər yaxşılaşar, əlbət, bir zaman.
Göy rəngli günbəzdən olma mükəddər,
Aqibət xeyr olar, düzələr işlər.
İş bərkə düşəndə, məyus olma sən,
Könlünə qüvvət ver, bəxtinə güvən.
Göyə atılan daş yerə tez düşər,
Bu qısa müddətdə işlər dəyişər[178].
Zülmü birdəfəlik yadından çıxar,
Çünki zülmkarlıq ömrü azaldar.
Padşah ədaləti çıxartsa yaddan
Ölkəsi tez olar zülm ilə viran.
Allah ədalətçün yaradıb səni,
Zülm etmə, ədl ilə saxla ölkəni!
Pis fikrə düşərsə yaxşı bir insan,
Özünə yamanlıq eləyər, inan!
Dünya yaranandan belədir qanun,
Dəyişir istisi, soyuğu onun.
Havada olanda belə ziddiyyət,
Onda heç axtarma, heç umma səhhət.
Yaxşısı budur ki, ildə hər fəsil

Öz qaydası ilə keçsin müttəsil.
Gərək bahar fəsli keçə bahartək,
Yay da yaylığını göstərə gərək.
Bir şey qaydasından çıxarsa kənar,
Ondan üz döndərər, əlbət ki, ruzgar.
Əgər pislik etsə bir nəfər sənə,
Sən yaxşılıq etsən bir özgəsinə,
Onu da, bunu da yad etmə əsla,
Xalqa bədguluqdan dilini saxla.
Çalış ki, kirpiyin olsun almaztək[179],
Ayıq ol, ölkənin keşiyini çək.
Belə məsəl çəkmiş aqil bir insan:
"Qurd girməz sürüyə, yatmasa çoban!"
Canın möhkəm olsa, döşünə döymə,
Gülüb, yersiz-yersiz özünü öymə.
Acizlik üz versə, qəm çəkmə yenə,
Bunu da bildirmə özgələrinə.
Özünü şad göstər, heç olma qəmgin.
Gizlin dərdin olsa, zahirdə sevin.
Qarşına bir döyüş, qovğa çıxarsa.
Döyüş adamına ehtiyac varsa,
Başqa bir ordudan qaçıb gələni
Əsla qəbul etmə, aldadar səni!
Qaçmağa öyrənmiş adam qaçacaq,
Sənin də ordunu xarablar ancaq!
Döyüşdə qələbə çalmaq istəsən,
Müzəffər sərkərdə seç özünə sən.
Qələbə qazanmış xoşbəxt atlılar
Səni hər səfərdə edər bəxtiyar.
Yaxşı, pis,- nə etsən, həmişə bil sən.
Yaxşını allahdan, pisi özündən."
Bu məşhur naməni qurtarıb ustad,
Şaha təqdim etdi, o da oldu şad.

ƏFLATUNUN NƏSİHƏTNAMƏSİ

Oyanıb qalxanda günəş yuxudan
Müşkə kufur səpdi sanki asiman[180].
Şad xəbər göndərib dedi: "Əflatun
Qələmlə ipəyə nəqşələr vursun.
Elə gözəl namə yazsın o gərək,
Hər bir oxuyana eləsin kömək!"
Şahın buyruğuyla əzəmətli pir
Mədəndən gövhərlər çıxardı bir-bir.
Müti qələmindən saçıldı gövhər,
Beləydi dəftərə yazdığı sözlər:
"Bizdən yaradana min-min ehtiram,
Yerdən də, göydən də ziyadə salam!"
Allaha şükr elə mədəni açdı,
Sonra söz bəzminə gövhərlər saçdı:
"Şahımız ucadır bütün aləmdən,
O, parlaq gövhərdir, bu aləm - mədən.
Əsildir, yüksəkdir o da gövhərtək,
Özünü həmişə qorusun gərək[181].
Hər kəs, yaxşı-yaman, - nə qoysa əsər,
Bununla zatını büruzə verər.
Oğru ovlağıdır bizim bu cahan,
Onu özbaşına qoyma heç zaman!
Keşikçi olmasa həmişə ayıq,
Deyildir dünyanı güdməyə layiq.
Hər kim bu dünyanı istəsə tutmaq,
Qılıncla, tədbirlə fəth edər ancaq.
Mərdlərin qan tökən qılıncı, bəli.
Alim tədbirilə olar kəsərli!
Şahın məclisi də gərək hər zaman
Ola alimlərə şərəfli məkan.
Şah yeyib-yatmağa meyl etməyərək,
Bilik toplamağa çalışa gərək!
Şaha yoldaş olam iki bəla var,
Yoxsuldan uzaqdır həmin bəlalar;

Biri aşpazdır ki, yağlı yeməklər
Bişirib, padşahı ona cəlb edər,
Biri də cilvəli şux məşuqəsi
Ki, ona bağlanar könlü, həvəsi.
Bunlar xeyir verməz: biri doldurar
Qarnını, o biri şirəni sorar.
Nə çox əylənən ol, nə də çox yeyən
Bunlardan süstləşər, keyiyər bədən!
Qırmızı və sarı gördüyün cahan
Bir rəngin büsatdır - adam aldadan.
Məşuqə adlanan bir əjdəhadır,
Bu dünya kam vermir. ancaq can alır.
Dünya yurdumuzdur, candan əzizdir,
Bizim həm yerlimiz, həm yerimizdir.
Dünyanı dördəlli tutmayaq gərək,
Nədən can-ciyərlə süfrə bəzəyək?
Qanla qidalanıb yaşayır bədən,
Ciyərsiz bu qanı alarıq nədən?
Dörd tərkib birləşib ahəngdar olmuş,
Dörd cövhər birləşib, həyat var olmuş.
Yığmasaq onların ipini əgər,
Hərəsi bir yana baş alıb gedər.
Su dönsə torpaqda çiçək ətrinə,
Qayıdar əslinə o bir gün yenə.
Tuluğu dağıdıb qaçdı bir eşşək,
Sahibi qəmləndi bu halı görcək.
Dünya tikanlıdır, kirpiyik biz də,
İynə var, tikan var xislətimizdə[182].
İki qarı qızın başladı bəhsi,
Dünyanı götürdü onların səsi[183].
Bu dedi: "Üzünün çirkinliyindən
Ərə getməmisən bu vaxtacan sən!"
O dedi: "Üzün çox göyçəkdir sənin,
Bununçün almırlar səni də yəqin!"
Bu qədər nə üçün yataq dünyada?
Yuxu da ölümə bənzər mənada.
Bir də duracaqmı həmin yuxudan?

Bunu doğru, dürüst bilməyən insan
Yuxudan ölümtək etməli həzər,
Çünki bir-birinə bunlar çox bənzər!
Dovşan yuxusutək pis yuxu olmaz,
Yatanla öləndə hiss, duyğu olmaz!
Yuxu igidlərə hiylə quranda
Gözlər yumulmaya kaş bircə an da!
Hər bir gizli sirri o, baxıb görə.
Yaxşıya, yamana düz qiymət verə.
Insan əl çəkəydi boş xəyallardan,
Yersiz qovğalardan, qalmaqallardan.
Niyə bircə qarın çörəkçin yalnız
Çəkişək, vuruşaq belə amansız?
Neçün biz dağlara, daşlara düşək?
Bunların səbəbi - bir parça çörək!
Səfərə başlayan müdrik insanlar
Yolda yox, mənzildə rahatlıq umar.
Keçərlər dünyanı tapdalayaraq,
Rahatlıq fikrinə düşməzlər ancaq.
Hamı yol gedənlər, uzaq görənlər
Mənzilə çatana afərin deyər.
Dinclik - asudələr ölkəsindədir,
Bundan başqa nə var - bir əfsanədir.
Yeddi qat yanar od içrə, nəhayət,
Kabablıq ət üçün nədir bu zəhmət?[184]
Neçindir bu zillət, əziyyət bütün?
Hamısı yeməklə geyinmək üçün.
Bizim əmrimizdə olanda bunlar,
Hələ başqa-başqa hesablar da var.
Əzaba qatlaşıb canından keçən
Dənizdən dürr tapar, dağlardan mədən.
Kimsə ruzusunu atlayıb keçməz,
Əndazəylə yeyər ruzunu hər kəs.
Fəqət var dünyada elə insan da
Zəri yerdə saxlar, həsədi canda.
Qızılı torpaqda basdırsan əgər,
Taleyin başına sənin kül ələr.

Yesə çörəyini dostlarla insan,
Onundur var-dövlət, onundur cahan.
Açıb kisəsini rəhmə gələrək,
Bir neçə yoxsula o edər kömək.
Arpaca olsa da vəzndə gövhər,
Ona "Çox samballı daşdır" deyərlər.
Əllərimiz boşdur, yol isə uzaq,
Yoxdur mənzildən də hələ bir soraq.
O qədər xəbərsiz yatma ki, haşa,
Yatmışkən sel gəlib başından aşa.
Yuxusuz, yeməksiz qalma ki, bədən
Süstləşib, yorulub düşər qüvvədən.
Yola çıxan yolçu cövlan edərək,
Çapmasın hər yana gərək dəlitək.
Keşikçi düzdürsün yollar uzunu.
Getsin təhlükəsiz ta ki, yolunu.
Olsun gecə-gündüz işində oyaq,
Yatanı oğrutək ruzgar soyacaq.
Arxaya, qabağa zillənsin gözü,
Onu aldatmasın yadların sözü.
Yola bələd olsa rəhbərlik edən,
Ordu qorxu bilməz çətinliklərdən.
Yollar dağa-daşa salsa da onu,
Dağılmaz başından əsla qoşunu.
Qoşunla yeriyər yağıştək, qartək,
Əyləşər heybətlə o, dəryalartək.
Çatdığı ölkədən bir neçə nəfər
Yedirdib, içirdib ələ gətirər.
Sirr alıb, ənamlar verər o kəsə,
Toxum göyərərmi su verilməsə?
Işini düzəldər bu sayaq asan,
Gərək çətinlikdən bezməsin insan.
Sülh əgər bir başla olsa bərqərar,
Artıq baş kəsməyin nə mənası var?
Yolda qoluzorlu rast gəlsə əgər,
Üstünə yerimək bəla gətirər.
Mümkün deyildirsə qələbə çalmaq,

Nahaqdır qoşunu çətinə salmaq.
İşin düyün düşsə, aça bilməsən,
Səbr elə, özünü nahaq yorma sən.
Hər çətin düyünün bir əlacı var,
Səbrlə, tədriclə açılar onlar.
Adətdir, işlərdə az olmur düyün.
Fəqət öz-özünə açılır bir gün.
Nə qədər yerində söyləsəm sözü,
Məndən artıq bilir, əlbət, şah özü,
Niyyətlə at sürsə şah hansı yana.
Öz əqli rəhbərdir həmişə ona.
Bir kəsə köməkçi olarsa allah.
Heç kəsə ehtiyac duymaz o əsla.
Salamlar gətirsə bir qəlbə mələk.
Onun insan fikri nəyinə gərək?
Padşahın əmrinə eləyib əməl
Yazdımsa bilənlər kimi bir məsəl.
Yalnız ixlasımı elədim izhar,
Onun öz bəxtitək bir rəhbəri var.
Heç kəsim möhtacı deyildir padşah,
Ona köməkçidir əqlilə allah!
Əqli kömək olsun hər işdə ona,
Allah hər işini salsın yoluna!"
Naməni qurtarıb o qoca alim,
Təzimlə elədi padşaha təqdim.
Qəlbi bu namədən şahın şad oldu,
Qüssədən, kədərdən o, azad oldu.

SOKRATIN NƏSİHƏTNAMƏSİ

Üç gün ötüb keçdi, yenə asiman
Rum-zənci oyunu oynayan zaman
İskəndər buyurdu qoca Sokrata
Vursun üzüyündən muma möhr o da[185],
Yazsın bir qiymətli nəsihətnamə,
Mənası nur saçsın bütün aləmə.

Alim əməl etdi uca fərmana,
Dürlər çıxarmaqçün daldı ümmana[186].
Gümüştək kağıza qara xətt ilə
Zəkanın hökmünü nəqş etdi belə:
"Nəqqaş hansı nəqşə başlasa, gərək
Allahın adına vursun ilk bəzək.
Hamıya köməkdir böyük yaradan,
Onun möhtacıdır bütün bu cahan."
Allahın mədhini yetirib sona,
Bağladı sözünü şahın adına:
"Ey şah, bu örtülü quyuya, gəl, sən
Girmə əqlin, huşun əmr vermədən.
Sən ki, bol gövhərdən yoğurulubsan.
Həyat oyuncaqtək gəlməsin asan!
Bu başdan edirəm səni xəbərdar,
Gücünə güvənmə, yolda pələng var!
Döyüşdə, şənlikdə, - hər yerdə olsan,
Heç zaman ayrılma yaxşı dostlardan.
Əyləncə, eyş-işrət bəzminə düşsən,
Işvəli bir dilbər seç özünə sən.
Məclisdə qüssədən, qəmdən uzaq ol,
Həmişə kefi kök, damağı çağ ol.
Siyasət məclisi qurulsa fəqət,
Orda hər yetənə sən vermə fürsət.
Yanında hərzə söz danışmasınlar,
Səni də hörmətdən salmasın onlar.
Yeməyi heç yemə dəniz kimi tək,
Yediyin olmasın acı, dəniztək[187].
Bulaq ol, çox olsun gəlib içənin,
Dursun qulluğunda kuzələr sənin!
Xörəyi evində gizlətsən, əlbət,
Ondan yetmiş evi basar üfunət.
Vaxtında evindən çıxarsan əgər,
Qapına müşktək ətir səpilər[188].
Nə qədər açmayıb hələ bənövşə,
Qönçəsi pis qoxu verər həmişə.
Saçları açılıb dağılan zaman

Müşk-ənbər qoxusu yayılar ondan.
Acgöz olma, sənin deyil bu saray,
Yalnız bir çörəkdir alacağın pay.
Tək bircə fətirə gəl qane ol sən,
Düşün, günəşdən ki, artıq deyilsən[189].
Allahlıq edərsən nəfsi saxlasan,
Acgözdür öküzlə eşşək hər zaman.
Kimin km, yeməkdə heyvan nəfsi var.
Heyvan sifətində qəbirdən çıxar.
Qiyamət gələndə, əldə tərəzi,
Öküztək, eşşəktək baxar hərəsi.
Insan sağlam olar az-az yeməkdən,
Uzun ömr eləməz əsla çoxyeyən.
Həddindən ziyadə yesə bir insan,
Gəyirər, pis qoxu gələr ağzından.
Aslantək sən də az yeməyə alış,
Çünki qorxaq olar çox yeyən camış.
Dartıb sürüyərlər tənbəl eşşəyi,
Çünki ölçüsüzdür yeyib içməyi.
Buludtək damcıyla su al dənizdən,
Verəndə bol-bol ver, səxavətlə sən.
Suçu tuluğundan tez-tez su paylar,
Tuluq gah boşalar, gah da ki, dolar.
Yağlıdan, yavandan elə ye ki, sən
Onu asanlıqla həzmə verəsən.
Saxla əndazəni qədərlə, sayla,
Bir az ye, bir az yığ, bir az da payla!
Bu cür yeyib, yığıb paylasan əgər,
Sənə bu dünyada xoşbəxt deyərlər.
Yeməkdə əsasdır cana nuş olmaq,
Onun dadına yox, faydasına bax!
Sirkəni yeyəndə süddən et həzər,
Sirkəylə süd içmək azar törədər.
Uyma eyş-işrətə həddindən artıq,
Yola tədarük gör, bir səfərə çıx!..
Bu nə tənbəllikdir? Giriş bir işə,
Bekarlıq insanı sıxar həmişə!

Özgənin əliylə qazdırma mədən,
Özün bir əl tərpət, əgər dirisən.
Əl-ayaq qulundur, işlətsən, yəqin,
Çıxmazlar heç zaman əmrindən sənin.
Minlərlə xidmətçin olsa da, hökmən,
Özün əl-qolunu heç qoyma işdən.
Sənin əl-ayağın salamətdirsə,
Onların işini xadimlər görsə,
Bunlar da əlindən çıxsa bir zaman,
Sən əlsiz, ayaqsız qalmış olarsan!
Şirinsə birinin dili, söhbəti,
Başqa şey istəmə, bəsdir ülfəti!
Köməyi dəyməyən şirindil insan
Yaxşıdır acıdil əltutanlardan.
Daim şirin dillə yaxşılıq elə,
Nə fayda eləsən acı dil ilə?
Həyalı söz danış, öyrənib səndən
Həyalı danışsın səni dinləyən.
Ağıllı bir işdir yumşaq danışmaq,
Kobudluq axmağa yaraşar ancaq!
Söz özü nə qədər gözəl olsa da,
Onu gözəllikdən salar pis əda!
Sükut çox yaxşıdır pis danışmaqdan,
Sükutdan olmayıb heç kəs peşiman.
Hər kim qol qoyarsa nalayiq işə,
Dünyada xar olar özü həmişə.
Bir şeyi tapmasan, çalış, səbr elə,
Aldat sən özünü bir ümid ilə!
Yeməkdən yaxşıdır ümid min kərə,
Ümidlə, vədəylə bəslənər zirə.
Quraqlıq olanda, bilmirsən bunu,
Zirəyə verərlər zirə suyunu?[190]
Zirə öz suyuyla yaşayar ancaq,
Dolan qismətinlə sən də o sayaq.
Bulud çiskinindən yatarsa güllər,
Yağış şiddətlənsə, aparar sellər.
Zalimə heç zaman eləmə kömək,

Bir gün sorğu-sual günü gələcək!
Çox da qoşun çəkib susama qana,
Bu, bir kündə olar öz ayağına.
Bu qədər baş kəsib atmaqdan usan,
Bu topla nə qədər oynayacaqsan?
Sənin buludunda çox göz yaşı var,
Daim qılncından nahaq qan axar.
Qorx ki, boyun vuran qılıncın bir gün
Vurar öz boynunu nahaq qan üçün.
Elə sür kəcavə çəkən dəvəni,
Filin ayağına salmasın səni[191].
Bir gör nə qədər qan tökübsən hədər,
Başlar kəsdiribsən nahaq, nə qədər,
Nə qədər ölkələr edibsən xərab,
Sorsalar, nolacaq verdiyin cavab?
Güllərə dağ çəkmək olmasın peşən,
Yetirməz onları bir də bu gülşən.
Bu harın göy atdan daim et həzər,
O bir əjdahadır, gəlinə bənzər[192].
Qəlbi ülfətsizdir, köksü boşluqdur,
Özünün özündən xəbəri yoxdur.
Bağla torpaq kimi dinclik kəməri[193].
Qoy fələk tələssin, sən asta yeri!
Şahsan, şahin kimi iti uçma sən,
Şiri-pər kimi ol, vüqarlı tərpən!
Iti düşüncənin cilovunu çək,
Meşə yollarında çoxdur daş-kəsək.
Dərdə əlac etmək istəsən əgər,
Ləngiyib vaxtını eyləmə hədər.
Günahsızla dava fikrinə düşsən,
Səbr elə, bu işdə tələsmə heç sən.
Canini, oğrunu bağışlama heç,
Başqa təqsirlərdən, günahlardan keç!
Çəkin aşnalıqdan hər bir alçaqla,
Onları özündən uzaqda saxla,
Şah əgər xalq ilə etsə ədavət,
Ağ olar üzünə xalq da, nəhayət!

Etmə tabəənlə çox yumşaq rəftar,
Məlumdur almazı qalay sındırar.
Heç salma altına özgə kilimi,
Öz dərin üstündə yat aslan kimi!
Özündən özünə baramaqurdu
Həm kəfən toxudu, həm də ev qurdu.
Məhrəm olmayandan gözlə özünü,
Dinləmə onların əsla sözünü.
Ömrünü ah-vayla vermə sən bada,
Acizlər ah-vayla yaşar dünyada.
Bu cürə sözlərim çoxdur, ancaq mən,
Demirəm: tapılmaz məndən çox bilən,
Sən özün göylərdən ilham alansan,
Bundan çox söyləsəm, gətirər ziyan.
Sözlərim itisə mənim qılınctək,
Incimə, adətdir qılıncda kəsmək.
Əlində bu iti qılınc ilə şah
Hara qoşun çəksə, basar inşallah!"
Dürlə dolub sandıq tamamə yetdi,
Bunu da bəyənib şah qəbul etdi.

İSKƏNDƏRİN PEYĞƏMBƏRLİK SƏFƏRİNƏ ÇIXMASI

Yuxudan duraraq bir səhər erkən,
Üzümü günəştək alışdırdım mən.
Sözümün təxtini göyə ucaltdım,
Qəlbimdən atəşə üzərrik atdım.
Mən "Xosrovnamə"ni yazmaqçün rəvan[194],
Bu qoca sərvimi elədim cavan.
Qaldırdım möhrü söz xəzinəsindən,
Orda deşilməmiş dürr qoymadım mən.
Qələmim o qədər saçdı ki, gövhər,
Heç gövhər qalmadı, boşaldı göylər.
Bu zaman bir gözəl içəri girdi,
Qılınc kimi parlaq bir güzgü verdi.

Dedi: "Bu güzgüdə bir bax üzünə,
Çox da məftun olma özün özünə."
Bu parlaq güzgüyə dikdim gözümü,
Gördüm surətimi, gördüm özümü:
Baxanda güzgüdə - o yaşıl bağda
Ağqanad bir qarğa gördüm budaqda.
Yuxudan məhrumdu o nərgiz gözlər,
Sərvimdə görmədim gənclikdən əsər.
Bənövşə üstünü basmış yasəmən,
Əz qızıl gülümü solğun gördüm mən[195].
Sikkəni bu qədər sürtülmüş görcək[196],
Süstləşdim, heyrətdən çırpındı ürək.
Hanı o ayaq ki, quş edə məni,
Hanı əl, dəyişə köhnə nəqşəni.
Xəcalət çəkərək solğun rəngimdən,
Başladım əvaya öz ahəngimdən.
Qorxdum vaxtsız əcəl üstümü ala,
Çəkdiyim bu naxış natamam qala.
Yuxu göz mülkünü tutana qədər
Dedim ki, bu evi tikim birtəhər.
Bəlkə bir yatağa yetişə əlim,
Ola son mənzilim, axır mənzilim...

Dövrandan baxəbər bir alim yenə
Başladı keçmişin bu cür şərhinə:
"Allahın hökmüylə böyük İskəndər
Vəhy alıb, elə ki, oldu peyğəmbər,
Dövlət divanından pozdu adını,
Zəhmət divanına yazdı adını[197].
Əmr etdi bacını Rum ilə Rusun
Yazsınlar adına İskəndərusun.
Getmədən tərk etdi təxti oğluna,
Tapşırdı anası göz olsun ona!
Vəsiyyət etməkçün gələrək dilə,
Əziz anasına söylədi belə:
"Gedirəm, bu xalqla et yaxşı rəftar,
Qoy səndən həmişə razı qalsınlar.

Ata tək bu xalqı himayənə al,
Anasan, anatək dərdlərinə qal.
Amandır, dindar ol, göstər ədalət,
Allahın əmrinə elə riayət,
Əmrə əməl edib xeyirə çat sən,
Bu, qat-qat yaxşıdır əmr eləməkdən.
Mən yola çıxmağa duydum zərurət,
Qalır təxtim, tacım sənə əmanət.
Yollarım uzundur, mənzillərim çox,
Bilməm dönəcəyəm geriyə, ya yox.
Elə et qayıtsam əgər səfərdən,
Xəcalət çəkməyək nə mən, nə də sən.
Yox, əgər dönməyim olmasa qismət,
Huşyar ol, xoş gəlsin ta ki, aqibət.
Elə et ki, haqqın məhkəməsindən
Dilin tutulmasın, xəcil olma sən."
Bütün sözlərini deyib İskəndər,
Qoyub təxti, tacı, elədi səfər.
Əmr etdi bir anda bütün Rum və Şam
Qoşunu önündə cəm olsun tamam.
Fərmanında olan bütün qoşundan
Yol üçün ayırdı yüz min pəhləvan.
Bunlar hər ölkədən seçmə mərdlərdi,
Hərə bir orduya dəyən əsgərdi.
Dörd min yük daşıyan dəvə götürdü,
Onları nizamla yola düzdürdü.
Bisrək cinsindəndi onun min başı[198],
Keçərdi yel kimi o dağı, daşı.
Mini də büxtiydi, nərdi hər biri[199],
Dadlı yeməklərdi bütün yükləri.
Üçüncü mini də cəld naqələrdi[200],
Bəzəyi qızıldı, zərdi, zivərdi.
Dördüncü min isə, nəcib dəvələr,
Hər biri ceyrantək iti yol gedər.
Vardı hər peşədən, hər bir sənətdən
Yanında yüzlərcə mahir işbilən.
Belə tədarüklə qurub növrağı,

Qaldırdı balıqdan Aya bayrağı[201].
O, Məqduniyyədən yola düşərək
İskəndəriyyəyə gəlib çatantək,
Orda o möhtəşəm təxti ucaldı,
Neçə gün şadlıqla orada qaldı.
Fateh Keyxosrovtək görüb baxtını,
Gedib düz Sərirdə qurdu taxtını.
Əmr edib o uca bir mil düzəltdi.
Başına bir parlaq güzgü bənd etdi.
Güzgüdə bir-aylıq bir məsafədən
Görünür dənizdə hər gəlib, gedən.
Təxti düşmənlərdən qorumaq üçün
Keşikçi dururdu orda bütün gün.
Güzgü əyan etsə bir sirri əgər,
Gəlib hökmdara bildirərdilər.
Düşmənlər çal-çapa gəlsələr, işdir,
Saray adamları görərdi tədbir.
Olub paytaxtından arxayın, yenə
Şah mindi vüqarla öz köhləninə.
Ilk əvvəl yolunu Məğribə saldı.
Misrə gəlib, orda iki gün qaldı.
Sonra çıxıb ordan, qəlbində dilək,
Allahın əmrinə əməl edərək,
Bir xeyli yol gedib, dərələr keçdi.
Ötüb zəmiləri, çölə yetişdi.
Məqdəsdən dəstəylə bir neçə adam
Hakimin zülmünə etməyib davam,
Yolda düzüldülər, o qadir şahdan
Belə dilədilər mərhəmət, aman:
"Pak etdin dünyanı, sən, ey hökmüdar,
Gəl, bu pak evi də paklığa çıxar.
Ucalt bayrağını şəhərimizdə,
Yox et bədxahları, dincələk biz də.
O paklar yurdunda var bir əhrimən,
Allah dostlarıyla düşməndir, düşmən.
Müqəddəs binada itaətkarlar
Olub o zalimin zülmündən bezar.

Tərk edib sitayiş yolunu hakim,
Bütün din əhlinə zülm edir daim.
Başını dik tutub, tökür nahaq qan,
Çoxunun başını kəsib nahaqdan.
Hamımız qorxuruq o əhriməndən,
Divlər qənimisən, dadə yetiş sən!"
İskəndər onları belə görəntək,
O göz yaşlarına rəhm eləyərək,
Əsla incimədi fəryadlarından.
Çatdı məzlumların dadına o an.
Dinləyib onların ah-fəryadını,
Beytülmüqəddəsə sürdü atını.
Dünyanı hasardan qurtarsın deyə,
Beytülmüqəddəsdən başladı səyə.
Orda qoymamaqçün fitnədən əsər
Rumdan düz Məqdəsə gəldi İskəndər.
Bu vaxt hər tərəfdən - dağdan, dərədən
Ədalət səsini eşidib düşmən,
Tədarük görərək döyüşə çıxdı,
Bilmirdi ki, şahın bəxti açıqdı.
İskəndər vuraraq ona şəbxunu,
Yolkəsən ağzının kəsdi yolunu.
Onu zalim görüb, qanını tökdü,
Qüdsün qapısında çarmıxa çəkdi.
Carçılar bir neçə müddət çəkib car,
Elədiyi zülmü bir-bir saydılar,
Dedilər: "Bu evə zülm etsə hər kəs,
Belə aqibətdən qurtara bilməz!"
Pak evi napakdan azad eylədi,
Şadlıq sevənləri o şad eylədi.
O dinclik məkanı asudə oldu,
Nakəsin torpağı göyə sovruldu.
Zalimin zülmünü şah məhv elədi,
Müti olanlara verdi məbədi.
Beytülmüqəddəsi nizama saldı,
Sonra da Məğribə tərəf yol aldı.
Çəkdi Əfrəncəyə qoşunu ordan,

Sonra Əndülüsə oldu o rəvan.
Həm dəvət edərkən, həm hökm edərkən
Əql ilə, ədl ilə iş gördüyündən,
Müdrik bir hökmdar görərək onu,
Hamı qəbul etdi doğru yolunu.
Hamını düz dinə elədi dəvət,
Tikdirdi hər yerdə bir yeni məbəd,
Yenidən qoşunla yola çıxaraq
Dünyanı tutmaqçün ucaltdı bayraq.
Sürətlə keçirdi dağdan, dərədən,
Çəmənlik görəndə salırdı məskən.
Dincəlib bir qədər, oldumu aram,
Yenidən edirdi yoluna davam.
O keçdi çölləri sahilə qədər.
Yetişib dənizə saldı gəmilər.
Üç ay gecə-gündüz üzdü dənizlə,
Ancaq dənizdə ov keçmədi ələ.
Sürətlə gedirdi Məğribə sarı
Yanında qoşunu və yoldaşları.
Keçirdi bir yerdən o başqa yerə,
Insan yaşamayan cəzirələrə.
Çıxdı qarşısına minlərcə insan,
Cürbəcür canlılar, cürbəcür heyvan,
Ancaq heç yaxın da gəlməyib ona,
Qaçıb dağıldılar hərə bir yana.
Bir xeyli yol gedib İskəndər yenə,
Enişdən qalxdı bir geniş düzənə.
Bu çölün sapsarı qumları vardı,
Yerindən sarı gil tozu qalxardı.
O qumun üstündə atlar çaparkən
Həmişə od-alov qopurdu yerdən.
Başqaymış torpağın tərkibi yəqin,
İçində kükürd də varmış o yerin.
Bir ay o çöllərdə etdilər səfər,
Nəhayət, ordan da ötüb keçdilər.
Çöllər qurtaranda, gördü uzaqdan
İskəndər önündə əngin bir ümman.

Yunanlar Okyanos deyərdi ona[202],
Qəribə gəlirdi dəniz insana.
Dəhşətlə döyürdü ətrafı dalğa,
Yol yoxdu keçməyə burdan uzağa.
Günəş batan zaman bütün dünyada,
Yenə görünürdü həmin dəryada.
Atəşpərəst kimi güdürdü odu,
Odu heç gözündən iraq qoymurdu.
Fələk də heç gecə-gündüz bilmədən
Ona nur saçırdı odlu çeşmədən.
Qürubu dəryada seyr edən zaman
Sanırıq çeşmədə gün olur nihan.
Sanki odlu çeşmə axır dənizə,
Şəfəqli yol kimi görünür bizə.
Axıb çuxurları doldursa sular,
Böyüyə-böyüyə bir dərya olar.
Müəyyəb adlanar çuxura dolsa,
Müəlləq deyilər yer üstə olsa[203].
Baxsaq Mühit adlı böyük dənizə,
Suları müəlləq görünər bizə.
Su qalxıb oyanar günəş batanda,
Günəş də boylanar sular yatanda.
Ucalan günəş də ordan keçərək
Dəniz rənglərindən bürünər ipək.
Günəş endirərsə zirvədən bayraq,
Dalğalar ardında görünər ancaq.
Örtüyə bürünər bir az gedərək,
Çünki yer altından keçsə o gərək[204].
Bilik belə verir bunu nəzərə,
Başqa rəhbər də var yol bilənlərə.
Şah isti görəndə dəniz suyunu,
Çox dərin bir heyrət götürdü onu.
Alimdən soruşdu: "Deyin, bu nədir?
Kimdir gözətçisi, bu nə çeşmədir?"
Alim cavab verdi: "Həmin isti su
Çoxunun abrını tökmüş, doğrusu[205].
Çox olub bu sirri açmağa həvəs.

Kələfin ucunu tapmayıb heç kəs.
Çoxundan bu sirri soruşmuşam mən.
Olmayıb bir doğru cavab söyləyən.
Günəşin seyrini, hərə birtəhər,
Mərkəzdə, ya yerin altında bilər.
Kim bilir, günəş, Ay bu cilvəgahdan
Keçib sonra harda sürürlər dövran?.."
İskəndər kənarda bir az dincəldi,
Sonra yavaş-yavaş sahilə gəldi.
Civətək ağırdı o dənizdə su,
Kəsmişdi yolları bulud ordusu.
Gəmi belə suda üzməzdi asan,
Müşküldür yol getmək rəhbər olmadan.
Soruşdu şah sirri bələdçilərdən:
"Bu yola nə tədbir görməliyəm mən?
Salaq biz gəmini suya nə sayaq?
Yüklə o sahilə mümkünmü çıxmaq?"
Məsləhət görmədi o yolbilənlər,
Dedilər: "Yaramaz bu yerdən səfər.
Olsa yüz bələdçi, yenə də heç kəs
Gəmini bu sudan çıxara bilməz.
Vardır civə rəngli bu qorxunc suda
Qəssasə deyilən bir əjdaha da[206].
Mağaradan çıxan qara tüstütək
Görünər heybətlə hərdən o nəhəng.
Elə dəhşət saçar o qorxunc heyvan,
Uzaqdan görərsə əgər bir insan,
Vahimə içində quruyub ölər...
Kim olar bu qorxunc yollara rəhbər?
Hələ bundan betər: burdan baxanda
Işıqlı bir sahil vardır o yanda.
Rəngbərəng daşlarla doludur hər yan:
Qapqara, sapsarı, gömgöy, al-əlvan!
Hərəsi bir-iki batman qədərdir,
Qızıl sürmə daşlar sanki gövhərdir.
O əlvan daşları görəndə insan
Sevinər fərəhdən, gülər şadlıqdan.

Qəhqəhə çəkərək güldükcə gülər,
O qədər gülər ki, gülməkdən ölər.
Misqaldan az olsa daşın çəkisi.
Oyatmaz insanda o, gülüş hissi!"
Bunları dinləyib şah fikrə getdi,
Adamlar göndərib təcrübə etdi.
Qocanın sözləri düz-doğru çıxdı,
Daşlar çoxlarını torpağa yıxdı.
İskəndər əmr etdi, bir miqdar əsgər
Minib dəvələrə ora getsinlər,
Sarınsın gözləri yetişən zaman,
Yığıb gətirsinlər həmin daşlardan.
Nə qədər bacarsa toplayıb hərə,
Çatsınlar daşları tez dəvələrə.
Bez ilə bürüyüb bərk sarısınlar,
Üstdən də çox qalın şeylər salsınlar.
Daşlarla yükləyib o dəvələri,
Daşlıqda qalmayıb dönsünlər geri.
Şahın adamları dinləyib bunu,
Icra elədilər buyurduğunu.
Ölüm qorxusundan şah ilə ordu
Yel kimi tərk etdi o qorxunc yurdu.
Dəvə sürənlərə padşah əmr etdi,
Yüz dəvə o sarı qumdan yüklətdi.
İmarət tikməyə yararlı olan
Sulu bir çəmənə çatdığı zaman,
Buyurdu, daşları yerə tökdülər,
Onlardan bir böyük bina tikdilər.
Parçaya sarınmış həmin daşlardan
Eləcə sarıqlı qoyub, açmadan,
Onları qaydayla düzüb yığdılar,
Tikdilər qapısız uca bir hasar.
Daşbadam sayağı gözəl qəsrlər,
Hərəsinin hüsnü bir özgə təhər.
O sarı torpaqdan palçıq tutaraq,
Bayırdan çəkdilər hasara suvaq.
Hasar içəridən çılpaq divardı,

Çünki bu pərdədə gizli sirr vardı.
Alimlər bu cürə edir rəvayət:
Aradan keçincə bir xeyli müddət,
Çürüyüb sarğılar töküldü yerə,
Yeddi rəng gövhərlər çıxdı zahirə.
Binalar xaricdən vermirdi ziyan,
Çünki suvaq vardı sarı palçıqdan.
Geyimi soyundu daxildən hasar,
Ölürdü oraya ayaq basanlar.
Ora yetişəndə hər yoldan ötən,
Hasarı içindən görmək istərkən,
Bir qapı axtardı, tapmadı ancaq,
Hasara dırmaşdı kəmənd ataraq.
O hasar daşları bir adam görcək,
Alırdı canını ahənrübatək.
Batmanı adamı öldürsə əgər,
Gör dağtək qalansa nələr törədər?
Deyirlər: qürurlu şahlardan biri
Əfsanə sayaraq belə sözləri,
Bir adam göndərmiş, təcrübə etmiş,
Eşitdiyi sözlər sübuta yetmiş.
Binanı qurtarıb, sonra İskəndər
Dəryadan səhraya elədi səfər.
Altı ay yol getdi sonsuz çöllərdən,
Qoşun təngə gəldi axır səfərdən.
O, fil ayağıyla səhralar keçdi,
Nilin sahilinə gəlib yetişdi.
Çayın mənbəyini istədi görə,
Çıxan olmamışdı o yüksəklərə.
İskəndər çox iti bir hərəkətlə,
Böyük mətanətlə, böyük cürətlə
Dördnala çapırdı çayla yanaşı,
Aşırdı sel kimi o, dağı-daşı.
Dağları, çölləri keçərək getdi,
Nəhayət, dağ-dərə axıra yetdi.
Quru qumluqları keçib ötürdü,
Axırda yamyaşıl bir təpə gördü.

Təpənin ətrafı uca dağlardı,
Minatək yamyaşıl daşları vardı,
Bu daşlar kəsmişdi çıxacaq yolu,
Yol gedən azardı orda sağ-solu.
Minalı dağlardan büllur sütuntək
Şəlalə axırdı yolu kəsərək.
Iti daşlar ilə doluydu hər yan,
Yol tapa bilməzdi təpəyə insan.
Bənzərdi tikanlı təpə kirpiyə.
Zillətlə qalxsaydı biri zirvəyə,
Orda unudardı əziyyətləri,
Keçərdi o üzə, dönməzdi geri.
Birisi, ya mini çıxsaydı bura,
Burdan da uçardı o çəmənzara.
Ora neçə nəfər oldusa rəvan,
Olmadı bir nəfər geri qayıdan.
Gedənlər nədənsə salırdı məskən,
Təxtü tac tapırdı orda deyəsən.
Qoşunu etmirdi onlar bir də yad,
Qalırdı onlardan quruca bir ad.
Yığdı alimləri yenə İskəndər,
Bu işə bəlkə bir çarə etsinlər.
Dedilər: "Yaramaz təklikdə getmək,
Oraya çıxanlar cüt olsun gərək.
Birbaşa çıxmaq da ora çətindir.
Yolda dincəlsinlər on addımda bir.
Təpəyə yetişib dayansın onlar.
Sonra tədbirləri işə salsınlar.
Heyrətə düşməsin deyə gözləri,
O üzə tədriclə baxsın hər biri."
Nəticə vermədi bu son tədbir də,
Yığdı alimləri İskəndər bir də.
Düşünüb verdilər belə bir qərar:
"Hünərli, vicdanlı bir şəxs tapsınlar.
Dünyagörmüş olsun, yazmaq bacarsın,
Gedəndə qələmlə kağız aparsın.
Götürsün yanınca əziz oğlunu,

Dərd-qəmdən qorusun övladı onu.
O dağı çıxdıqda oğlu da hər an
Gərək təqib etsin onu arxadan.
O çıxsın, ətəkdə qoysun oğlanı,
Balası zəncirtək saxlar aslanı[207].
Qayıda bilməsə o kişi əgər,
Ordan övladına eləsin xəbər.
Işdir, heyrətindən dili tutulsa,
Danışa bilməsə, qəfil lal olsa,
Yazar, gördüyünü verər oğluna,
Çünki varlığıyla bağlıdır ona."
Həmin sifətlərə malik, cəld, qıvraq
Bir qoca tapdılar soraqlaşaraq.
Yollandı dağlara qocayla cavan,
Sanki balasıyla getdi bir aslan.
O günün sabahı, günorta çağı
Gənc igid qayıdıb gəldi aşağı.
Bükülü naməni möhkəm tutaraq,
Baş əydi padşaha rəngi ağappaq.
Şah alıb oxudu, beləydi yazı:
"Məni bezdirmişdi yolların tozu,
Lap cana gəlmişdim, qorxurdum yaman,
Sanki cəhənnəmdi bu yolda hər yan.
Elə bil həyatın asılır tükdən,
Canından əl üzər bu yolu gedən.
Bu yollar çətindir, incədir tüktək,
Burdan mümkün deyil geriyə dönmək.
Sarp qaya üstünə gəlib çatarkən
Darısqal yollardan təngə gəldim mən.
Baxdıqca keçdiyim qorxunc yollara,
Qəlbim sıxıntıdan gəldi zinhara.
Bu tayın yolları düzdür, hamardır,
Hər yana baxırsan yaşıl bağlardır,
Boldur gül-çiçəyi, suyu, meyvəsi,
Gəlir hər tərəfdən quşların səsi,
Havası tərtəmiz, qəşəngdir hər yan,
Belə yurd arzular allahdan insan.

Havası tərtəmiz, ətir qoxulu,
Gözəl torpaqları çeşməli, sulu,
Çeşmələr, bulaqlar verib əl-ələ,
Bunlardan böyük çay gəlib əmələ.
Bu yanda bəzəkli gözəl bir həyat,
O yanda azğınlıq, düşgünlük, fəryad..
O tərəf - cəhənnəm, bu tərəf - gülşən,
Dönməz cəhənnəmə heç kəs behiştdən.
Bir də ki, gəlmişik gör hardan-hara,
Baxıram keçdiyim qorxunc yollara,
Belə gözəl yerdən kim dönər geri,
Keçər o dəhşətli qorxunc yerləri?
Mən getdim, səlamət olsun görüm şah,
Mən şadam, sizi də şad etsin allah!"
Şah gizli sirlərdən oldu xəbərdar,
Qoşunu tez etdi o yerdən kənar.
Heç kəsə demədi oxuduğunu,
Qorxdu ki, hamısı tərk edər onu.
Şah razı olmadı orda qalmağa,
Əmr etdi, qoşunu çəkdilər sağa.
Durub dincəlmədən düzəldi yola,
Daha düşünmürdü heç bir şey əsla!
Qum kimi sərf edib bollu xəzinə,
Səhradan əzabla qayıtdı yenə.
Yol - qumluq, dərdi də - hədsizdi qumtək,
Gedirdi qüssədən ahlar çəkərək.
Səf çəkib tutmuşdu düşmənlər yolu,
Doluydu vəhşiylə yolun sağ-solu.
Ancaq şaha sarı onlar cumanda
Qaranlıq basırdı yolu bir anda.
Şah rüxsət vermədən, bir qədəm onlar
Çıxa bilməzdilər zülmətdən kənar.
Birisi çıxsaydı əgər fərmandan,
Olardı durduğu yer ona zindan.
Dilini bilirdi rast gəlsəydi kim,
Heç lazım deyildi ona mütərcim.
Onların dilində eləyib xitab,

Verirdi hərəyə layiqli cavab.
O, tozlu yollarla səfər edirdi,
Zamanı arxada qoyub gedirdi.
Bu yolda heç nəyə meyl etməyərək,
Qəlblərdən tozları silirdi yeltək.
Dostların könlünü o şad edirdi,
Yadlara həqiqi din öyrədirdi.
Qorxunc səhralardan tufantək keçdi,
Bir div ovlağına gəlib yetişdi.
Sanki od düşmüşdü bu yerdə çölə,
Səhra danışırdı alov diliylə:
Bol qızıl veribdir bura yaradan,
Ağacdan, otdansa yoxdu bir nişan.
Qızıl mədənini İskəndər görçək,
Sevindi bir qızıl tapan uşaqtək.
Bir qədər yol gedib, atını çapdı,
Cənnəttək bir gözəl düşərgə tapdı.
Ağacları qızıl bir bağdı abad,
Burda taca, təxtə çatmışdı Şəddad.
Ölkələr fatehi girdi içəri,
Qızıldan sapsarı gördü hər yeri.
Meyvəylə doluydu bütün ağaclar.
Ləl idi, dürr idi verdikləri bar.
Alma, nar doluydu hər tərəf, hər yan,
Hamısı qızıldan, parlaq yaqutdan.
Gümüşü narınclar, qızıl türünclər,
Adam inanmırdı saldıqca nəzər.
Baharı cəvahir, yeri kimyatək,
Zümrüddü, mərcandı hər ot, hər çiçək.
Büsat içindəydi o zinətli bağ,
Burda gövhərdəndi yanan hər çıraq.
İnsan biçimində qalxıb ucalan
İki heykəl vardı orda qızıldan.
Qızıl olduğunu bilməsə əgər,
Onlardan qorxardı yəqin görənlər.
Orda saf büllurdan vardı bir hovuz,
Xalis gümüşdəndi içindəki buz.

Orda saf əqiqdən balıqlar vardı,
Seyrinə dalanlar heyran qalardı.
Uca bir saraya malikdi gülşən,
Bir daşı qızıldan, biri gümüşdən.
Şah ayaq basanda həmin saraya
Bir cənnət qəsdinə yetişdi guya.
Şah qəsrin içini seyr eləyərkən
Ətəyi yırtıldı yağan gövhərdən.
Əqiqdən bir köşk də ziynətdi bağa,
Gövhər içindəydi başdan ayağa.
Onun qızıldan bir günbəzi vardı,
Günəştək bərq vurub par-par yanardı,
Üstündə müşk ilə ənbər tozundan
Başqa heç bir tozdan yox idi nişan.
Göyün günbəzinə girən mələktək,
İskəndər o köşkə girdi sevincək.
Gördü əqiqdən bir parlaq məqbərə
Ki, kafur qoxusu saçır hər yerə.
Mina naxışlıdır orda dər-divar,
Mina yazılı bir yaqut lövhə var.
Üstündə həkk olmuş: "Ey bura girən
Qüdrətli qəhrəman, oxu, bil ki, sən:
Şəddaddır bu qəbrin içində yatan,
Bu bağı, bağçanı odur yaradan.
Həyalı, ədəbli ol burda ancaq,
Fikrindən keçməsin niqabı açmaq.
Çalış, gizli qalsın bizim sirrimiz.
Kimsənin sirrini açmamışıq biz.
Gəl, bizim şərəfə hörmət elə sən,
Bu torpaq sənə də olacaq məskən.
Qəbrin günbəzini bu yerdə yatan
Hərçənd tikmişsə də sərt, qara daşdan,
Nəhayət, sürətlə dolanan fələk
Tozlara çevirib yelə verəcək.
Bədəni qarışqa yemi olacaq,
Başı da at nalı altında torpaq.
Doğrudur, çalışıb hərə birtəhər

Öz qəbri üstündə sütun tikdirər,
Ancaq belə gəlib hər şeyin sonu,
Yel göyə sovurar onun tozunu.
Şəddadın cəsədi, kim bilir, haçaq
Hansı at nalına tapdaq olacaq?
Bu məzar içindən dağıtma tozu,
Torpaqda yaxşıdır torpaq, doğrusu.
Bədəni axtarma, toz etdi ruzgar,
Təkcə bu günbəzdir ondan yadigar.
Gəl, toxunma bizə, baxıb ibrət al.
Bax, öz bu gününü sən də yada sal!
Özünə güvənmə ki, bəxtiyarsan,
Kim olsan, düşün ki, insansan, insan!
Bu xəzinə, saray sənindir yalnız,
Sənin əmrindədir başla tacımız.
Açıqdır üzünə bütün xəzinə,
Bu, yetər ordunun yol zəhmətinə.
Apar, sənin olsun xəzinə, amma
Bizim qəbrimizə əsla toxunma!.."
İskəndər mənalı lövhəni görcək,
Heyrətdən donaraq qaldı lövhətək.
Xətləri su kimi rəvan oxudu,
Ağlayıb gözündən tökdü xeyli su.
Məzarın önündə duran hökmüdar
Axıtdı gözündən sel kimi yaşlar.
Dəymədi orada bircə gövhərə,
Çıxıb hazırlaşdı yenə səfərə.
Getdi qılıncına baş əyən bağdan.
Dərməyib bir meyvə heç bir budaqdan.
Baxdı, o, bağdakı bu cah-cəlala,
Bildi ki, illəri salıbdır yola.
Xəzinə gördünsə dünyalar qədər,
Nə özü götürdü, nə də bir nəfər.
Sərvətlə doluydu o keçdiyi yol,
Saf qızıl-gümüşdü hər tərəf bol-bol.
Yenə də yadına düşdü öz yurdu,
Yenə səfər üçün çölə üz qoydu.

Yolun yarısına çatıb İskəndər.
Vəhşilər gördü ki, insana bənzər.
Bunlar çöl əhliydi, qırdan da qara.
Yaşayış yerləri kaha, mağara.
Onlardan soruşdu: "Bu çöllərdən siz
Sərgüzəşt, əfsanə nə bilirsiniz?
Deyin, sizdən başqa varmı yaşayan
Bu çöldə ya əhli, ya vəhşi heyvan?"
Onların cavabı şaha bu oldu:
"Az olur bu çölün suyu, buludu;
Bu susuz səhrada yaşayırıq biz.
Səhranın ovudur yediklərimiz.
Yalnız ovçuluğu etmişik peşə,
Ömrümüz heyvantək keçir həmişə.
Yeyərik nə etsək bu çöldə şikar,
Tüklərdən, dəridən geyərik paltar.
Burada nə atəş, nə də ki, su var,
Odu günəş verir, suyu buludlar.
Işıqlı gündüzlər göyün günəşi
Bizə əvəz edər odu, atəşi.
Şeh düşüb havanı nəm edən zaman
Nəfəslə alırıq suyu havadan.
Bu çöldə belədir məişətimiz,
Belədir işimiz, vəziyyətimiz.
Bir də soruşdunuz, deyək bir qədər
Bu çöldə kimlər var, necə ömr edər?
Bu odlu səhralar dəhşətdir, dəhşət,
Bir quş da uçmağa etməz cəsarət.
Dəstə dəstə vəhşi adamlar yaşar,
Heç kəslə ünsiyyət bağlamaz onlar.
Bir gündə onların getdiyi qədər
Biz getsək, inan ki, iki ay çəkər.
Onlardan birisi düşmüşdü ələ,
Soruşub birtəhər gətirdik dilə:

"Necə edirsiniz susuzluğa tab?"
O bizə nifrətlə vermişdi cavab:
"Su bizə zəhərdir, su içməz heç kəs,
Bizə suyu hava eləyər əvəz.
Ilantək heç kəsə yovuşmarıq biz,
Kərtənkələlərdir yediklərimiz.
Sizdən ki, bir fayda yoxdur bizlərə,
Neçin boyun əyək sizə boş yerə?"
Yemək, yatmaq vaxtı yenə birtəhər
Onlardan gizlincə almışdıq xəbər:
"Bu sonsuz səhranı, susuz çölləri
Gəzib görübsünüz siz çoxdan bəri;
Söyləyin, kim görüb başqa zihəyat?[208]
Varmı bu çöllərdə başqa məxluqat?"
Onlar cavab verib: "Bu çölü, dağı
Axtarıb gəzmişik yaxın-uzağı.
Ahutək biz qaçdıq illər uzunu,
Tapmadıq səhranın ancaq sonunu.
Bizə rast gəlmişdir başqa çöllülər,
Onlardan soruşub tutmuşuq xəbər:
"Görəsən bizlərdən başqa, yaradan
Burda yaratmışmı başqa bir insan?"
Onlar deyiblər ki: "Çox uzaqlarda,
Günəş ziyasına həsrət diyarda
Müşk meşəsi kimi bircə şəhər var,
Orda ağ bədənli insanlar yaşar.
Gözəl, xoşxasiyyət, üzləri gülər,
Onlar beş yüz ildən artıq ömr edər.
Beş yüz yox, lap min il yaşasalar da,
Qocalıq əsəri olmaz onlarda.
O diyar haqqında bunlardan qeyri
Heç kəsin heç şeydən yoxdur xəbəri.
Bizim bu torpaqda hələ də çox var
Heç ayaq dəyməmiş səhralar, dağlar.
Orda göyərtidən, sudan əsər yox,
İsti bərk istidir, soyuq bərk soyuq.

Bir yerdə göyərti bitməsə əgər,
Orda canlı məxluq necə ömr edər?"
Bunlardır eşidib bildiklərimiz,
Yoxdur başqa daha bir xəbərimiz."
Onların halına yanıb İskəndər,
Cürbəcür nemətdən verdi bir qədər.
Qayda-qanun qoydu, ayin öyrətdi,
Onları haqq dinə hidayət etdi.
Düzgün nişanlarla bilməkçin yəqin
Yolunu soruşdu məchul yerlərin
Gördülər İskəndər çox şəfqətlidir,
Insaflı, qayğıkeş, mərhəmətlidir,
Eyləyir onlara ürəkdən kömək.
Dedilər: biz də bir xidmət göstərək.
Torpağı od, atəş, küləyi zəhər
Səhradan çıxmağa yol göstərdilər.
İskəndər vaxt-bivaxt, baxmadan yola,
Oradan atını çapdı dördnala.
Qurtardı axır ki, çöllər, səhralar,
Dübarə sahilə çatdı hökmdar.
Dərya kənarında bulaqlar vardı,
Büllurtək suları şırşır axardı,
Bulaqlar başında bir aya qədər
Əzabı dincliklə əvəz etdilər.
Yenidən gəmilər qayırdı onlar,
Mindi gəmilərə bütün qoşunlar.
Bir ayda yol gedib onlar dənizlə,
Gəlib yetişdilər axır mənzilə.
Ulduzlu gecənin od tutub canı,
Sanki əqrəb çalıb xallı ilanı[209].
Cənubdan bir nəsim əsdi bu yerə,
Şadlıq, fərəh verdi yol gedənlərə.
Çeşməli, kölgəli bir yer gördülər,
Bir həftə qalmağa qərar verdilər.
Yolun əzabına tapdılar dərman,
Çıxdı yavaş-yavaş ağrılar candan.

İSKƏNDƏRİN BAŞA SİTAYIŞ EDƏNLƏR KƏNDİNƏ YETİŞMƏSİ

Müğənni, könlümdə taqət yox səbrə.
Bu gecə nəğmənlə qıl mənə çarə!
Elə bir nəğmə ki, kama yetirsin,
Məni huşsuzluqdan huşa gətirsin!

O gövhər paylayan öz mücrüsündən -
Belə gövhər saçır söz mücrüsündən:
Şah dönüb Məşriqdən mənzilə yetdi,
Atını Cənuba tərəf yönəltdi.
Havanın ən lətif, ən xoş bir çağı,
Oxşayıb sevəndə ruzgar torpağı,
Narıncı ətr ilə sübh oyananda,
Türüncü rənglərlə su boyananda,
Yenə köç yerindən çıxıb səfərə,
Sürdülər atları başqa bir yerə.
Şaha bələdçilər verdilər xəbər
Ki, burdan çıxaraq edərkən səfər,
Yolda behişttək bir kəndə çatacaq,
Hər yanı çəmənlik, hər yanı bulaq.
Orda yaşayanlar haqqı danırlar,
Bütü özlərinə allah sanırlar.
Bəlkə şah onlara edə mərhəmət,
Edə onları da haqq yola dəvət.
Gecənin camına gün axıb doldu,
Yetişib o kəndə şah, aram oldu[210].
Günəş tovuz kimi açdı balü pər,
Laciverd hilalın üstə səpdi zər.
Qalxdı o cahangir atın belinə,
Zəfər cilovunu aldı əlinə.
Qürurla atını sürdü qabağa,
Sanki Bəhram getdi gur ovlamağa.
Açıldı önündə nurlu bir cahan,
Çiçəkli, çeşməli bağ idi hər yan...

Hər yanı yamyaşıl gözəl bir kənddi,
Kənd demə, elə bil əsil cənnətdi.
Şah gəlib o kəndə çatdığı zaman.
Görmədi pişvaza çıxan bir insan.
Çox idi o kənddə allahlıq edən,
Hamısı uzaqdı dindən, əqildən.
Palçıq bir küp qoyub evinə hərə,
Küncüd yağı töküb həmin küplərə,
Yağla dolu küpə insafsızlıqdan
Onlar salardılar bir nəfər insan.
Üstündən otuz gün, qırx gün keçərkən
Kəsib alardılar başı o küpdən.
Baş dönüb qupquru kəllə olardı,
Bədənsə necə var elə qalardı.
Bu quru kəlləni sanaraq rəhbər,
Ondan alardılar hər şeyi xəbər.
Quru, boş kəlləni çubuqlayaraq,
Hərdən sorardılar ondan bu sayaq:
"Yaxşımı keçəcək bizim gecəmiz?
Nələr görəcəyik sabahkı gün biz?"
Guya bu kəllədə gizlin sirr varmış,
Ondan danışıqtək bir səs çıxarmış,
Deyərmiş sabahkı müqəddəratdan:
Hansı yollar ilə gedəcək cahan.
Baxıb o söyləyən sözə, təbirə,
Yozardı bəxtini hərə bir cürə.
Görüb bu adəti müdrik xilaskar
Dedi ki, bu sirdə bir div əli var.
Əmr etdi, kəllələr bütün qırılsın,
Yağla dolu küplər tez sındırılsın.
Ağıllı dəlillər ilə hökmüdar
Batil fikirləri etdi tarmar.
Onları təlqinlə dinpərvər etdi,
Allah və peyğəmbər yolu öyrətdi.
Bir təmiz qəlblini böyük İskəndər
Burada onlara eylədi rəhbər.
Ölkənin işini qaydaya saldı,

Yenə də gethaget səsi ucaldı.
Fərəhlə eləyib ordan hərəkət,
Bir mənzil yol getdi o, sağ-səlamət.
Hökmüdar atına vermədi aman,
Axıb ulduz kimi keçdi yollardan.
Yollar buruq-buruq, yollar dumanlı,
Uçurum, darısqal, daşlı, tikanlı.
Göründü zirvəsi qılınctək bir dağ,
Əzab-əziyyətdi o dağı aşmaq.
Şah onu seyr etdi başdan-ayağa,
Yol gəzdi birtəhər ora çıxmağa.
Çəkdi ordusunu o dağa sarı,
Hədsiz əziyyətlər yordu onları.
O qədər sərtdi ki, daşlar, həmin gün
Dırnaqdan oldular heyvanlar bütün.
Şah gördü bu daşlar bərkdir poladtək,
Heyvanlar yorulub əldən düşəcək,
Əmr etdi xam gönlə, dəriylə bərk-bərk
Onların dırnağı sarınsın gərək.
Dırnaqlar daşlara dəyməsin deyə,
Möhkəm sarısınlar qalın keçəyə.
Yolda yeriməyə əngəl törədən
Daşları yığsınlar bütün o yerdən.
Yığdılar yollarda nə qədər daş var,
Çala-çuxurları hamarladılar.
Gəlib neçə fərraş şahın yanına,
Ədəblə, hörmətlə baş əydi ona.
Bir ovuc daş verib dedilər: "Bir bax,
Bu daşlar minikdə qoymayıb dırnaq.
Nallardan əzabla çıxarmışıq biz.
Bunlardan dad çəkib miniklərimiz.
Polad çəkiclərlə döydük o ki, var,
Polad sındı, amma sınmadı daşlar.
Şah daşa zəhm ilə bir qılınc çaldı,
Qılınc parçalandı, daş bütöv qaldı.
Hansı bir maddəylə onu sürtdülər,
Qalaydan başqa şey etmədi əsər.

Doğrudan bu daşlar bərkdi, itiydi.
Odur ki, bunlara şah "almaz" dedi.
Toplayıb hamını dedi hökmüdar:
"Tanıyın, qiymətli daşlardır bunlar.
Bunlar kara gələr, yəqin ki, bir gün,
Yığın, təmizləyin yolları bütün!".
Daşları tanıyıb yığsınlar deyə.
Nümunə verirdi hər döyüşçüyə.
Əsgərlər bu sözü eşidən zaman
Düşüb axtardılar həmin daşlardan.
Aşağı yuxarı, çox axtardılar,
Ancaq gördülər ki, bu daşdan az var,
Dəniztək vüsətli bir dərə vardı,
Dağı dörd tərəfdən o qucaqlardı,
Almazla doluydu o dərin dərə,
Gəlirdi tasdakı sutək nəzərə.
Dərə dəniz kimi gövhər saçandı,
Ancaq ki, balığı onun ilandı.
Qaynaşır ilanlar min-min hər yanda,
Kim görüb ilanı gövhər satanda?
Ilanlar onunçün dolub bu yola
Ki, xəznə bir yerdə olur ilanla.
Yolu xəzinənin çətindi yaman,
Yox idi bir nəfər ora yol tapan.
Şah gördü çox-çoxdur mədəndə almaz,
Almazın üstüylə yol getmək olmaz,
Həm də ki, yollarda doludur ilan,
Bir əsgər getməyir ora qorxudan.
Düşündü, axtardı buna bir çara,
Diqqətlə baxanda qayalıqlara,
Gördü ki, qayalar üstünə qonmuş
Caynaqlarında ov çoxlu qaraquş.
Uçuşan quşları görəndə orda,
Öz fikir quşunu uçurtdu o da.
Əmr etdi: kök, arıq, nə olur olsun,
Yığıb gətirsinlər düz min baş qoyun.
Həmin qoyunları kəssinlər onlar,

Ətini doğrayıb parçalasınlar.
Atsınlar o mədən sayılan yerə,
Ət ilə qalanıb dolsun o dərə.
Şahın əmri ilə görüldü tədbir,
Qoyunlar kəsilib soyuldu bir-bir.
Almazlar mədəni sayılan yeri
Ətlə doldurdular atıb leşləri.
Ətə almaz duztək yapışan zaman
Quşlar da uçuşub gəldi hər yandan;
Kababla "duzu" da aldılar onlar,
Qaldı o dərədə yalnız ilanlar.
Qayalar üstünə qonub yedilər,
Hər quşun dalınca getdi on nəfər.
Tökülən almazı onlar yığaraq,
Şahın hüzuruna döndülər qıvraq.
Şah yığdı bir yerə o almazları,
Pislər gömgöy idi, yaxşılar sarı.
Şah ordan aşağı dönüb gələrək
Endi dağdan axan qüdrətli seltək.
Onlar çox sür ətlə endilər dağdan,
Yox idi bir nəfər bələdçi-filan.
Atların nalından odlar yağırdı,
Döşündən tər deyil, qanlar axırdı.
Bir ay yol getdilər onlar bu sayaq,
Qalmadı minikdə salamat dırnaq.
Axır xoşbəxtliklə qurtardı birdən
Qoşun şikayətdən, şah əziyyətdən:
Qoşunu şah daşlıq yerdən çıxartdı,
Həm abad, həm geniş bir yerə çatdı.
O münbit torpaqda yağışdan, qardan
Gömgöy əkinlərlə doluydu hər yan.
Yamyaşıl, şən, göyçək görüb o yurdu,
Qəlbi həsrət ilə ora uçurdu.
Atlar ac, burasa göy otla dolu...
Başları qarışdı, azdılar yolu.
Bir gənc, - əlində bel, ayağı yalın
Durmuşdu zəmidə şir kimi dalğın.

İgiddi, tərifə yox ehtiyacı,
Başına layiqdi Kəyanlar tacı.
Bel sanki əlində qızıl açardı.
Üzündə iş-gücün nişanı vardı.
Beli gah qaldırır, gah endirirdi,
Suyu gah kəsirdi, gah da verirdi.
Şah dəvət eləyib soruşdu ondan:
"Nədəndir torpağa meylin, ey cavan?
Bir gözəl oğlansan, düşüncən də var,
Gözəl iş görməli gözəl insanlar.
Sənə layiq deyil bu çöldə qultək
Əlinə bel alıb rəncbərlik etmək.
Belə gözəl, parlaq gövhərə əsla
Yaraşmaz torpağa qaxılıb qala.
Lap şahlıq verərəm istəsən sənə,
Əl çək bu torpaqdan, qulaq as mənə.."
Ağıllı əkinçi eyləyib xitab,
Verdi padişaha ədəblə cavab:
"Ey dünya alimi, adil hökmüdar,
Sənə ram olmuşdur xamlar, harınlar.
Bir elə iş ver ki, hər peşəkara,
Qoymasın işindən onu avara.
Başqa iş bilmərəm, əkinçiyəm mən,
Padşahlıq eləmək gəlməz əlimdən.
Rəncbərin yatağı daim bərk olar,
Biz yumşaq yataqda olarıq donqar.
Bərkliyə öyrənib vücudum mənim,
Çox yumşaq yatağa dözməz bədənim.
Zəriflik eləsə kobud bədənlər,
Elə bil yapışqan bal olmaq istər!.."
Bu cavab padşahın gəldi xoşuna,
Ürəkdən "Afərin!" söylədi ona.
Sonra da etməkçün onu imtahan
Soruşdu: "Allahın kimdir, ey cavan?
Səni kim qoruyur dünyada şərdən?
De, nəyə etiqad eləyirsən sən?
Kimə qul bilirsən, söylə, özünü?

Tikibsən hansı bir yola gözünü?"
Gənc dedi: "Ey haqdan xəbərlər verən,
Peyğəmbərlik edib düz yol göstərən!
Səninlə bir yolun yolçusuyam mən,
Mənim də qibləmdir sənin öz qiblən.
Dağları, daşları, çağlayanları,
Göyləri bəzəyən kəhkaşanları
Yaradan allaha mən gecə-gündüz
Səcdəylə sürtürəm bu torpağa üz.
Bu qaşı, bu gözü odur nəqş edən,
Özümdən xəbərsiz mənə bəxş edən.
Daha neçə nemət mənə göndərmiş,
Onun yüzdə biri min fayda vermiş.
Mənim də borcümdur ona şükr etmək,
Allahı tanıyan şükr edə gərək.
Sən bir peyğəmbərsən, mən allaha qul,
Odur ki, edirəm dinini qəbul.
Mən səni əvvəldən görüb yuxuda,
Sayəndə dirildim balıqtək suda.
Indi, sən qarşımda zühur edəndə,
Əmrinə həmişə hazıram mən də.
Dünya yetirməmiş sənintək insan,
Səni tək yaratmış böyük yaradan.
Aləmdə şadlığın mayəsi sənsən,
Dünyanı hifz etdin öz səddinlə sən!"
Şahların başçısı olan İskəndər
Həmin xoşxasiyyət gəncə bir qədər
"Afərin!" söyləyib öpdü alnından,
Allahın adını eylədi bəyan.
Ona bağışladı şahanə xələt,
Allahın dinilə tapdı o qüdrət.
Bu güllü, çiçəkli gülşən ölkədə,
Çəmənli, bulaqlı bu şən ölkədə
Qoşunla birlikdə şah bir gün qaldı,
Hamı rahatlanıb dincini aldı.
Bu yeddi xalvarlıq təbli çaldıran
Xoruza əmr edib verdirəndə ban[211],

Yola hazırlaşdı yenə İskəndər,
Tədarük gördülər, başlandı səfər.
Xeyli uzaqlaşıb həmin ölkədən,
Başqa bir mənzildə saldılar məskən.
Bu ölkə cənnəttək gözəl bir yerdi,
Torpağı əkinsiz məhsul verərdi.
Ağaclı, çiçəkli gözəl diyardı,
Hər yanda şahanə saraylar vardı.
Ancaq torpağını basmışdı sular,
Çürüyüb solmuşdu orda hər nə var.
Şah sordu: "Bu yerdə kimlər hakimdir?
Bu hansı ölkədir? Sahibi kimdir?
Bunun əkinçisi, öküzü hanı?
Hanı xış sürəni, cilov tutanı?"
Yerlilərdən biri təzim eylədi,
Şaha əhvalatı belə söylədi:
"Qəlbə fərəh verir bu gözəl diyar.
Onun bərəkətli zəmiləri var.
Burda əkin əksən vaxtında əgər,
Məhsulu ən azı birə min verər.
Ancaq zülm əlindən gəlib zavala,
Düşüb bu faydasız, bəhrəsiz hala.
Adil olsa idi burda hökmüran.
Kənd abad olardı, kənddə də - insan.
Bu yer ədalətə görə verər bar,
Zülmdən zavala gəlib məhv olar.
Bir yerdə insafdan olmasa nişan.
Quruyar istidən, çürüyər sudan.
Bu yerdə zülm olsa bir arpa qədər,
Arpanı, buğdanı yel, sel məhv edər.
Bu yerin çox incə tərəzisi var,
Bircə arpa onu əyərək pozar."
İskəndər bildi ki, bu su, bu torpaq
Zülmdən xaraba qalıb bu sayaq,
Ədli bərpa etdi. kənd oldu abad,
Qoydu adını da: İskəndərabad.
Bir qanun qoydu ki, o kənddə heç kəs

Muzdurun haqqını verməyə bilməz.
Hər kəs verməlidir malına zəkat,
Ora xərac üçün gəlməsin barat.
Heç bir tövcü yığan ora gəlməsin...
Belə hökmüdara yüz min afərin!

İSKƏNDƏRİN QƏNDƏHAR BÜTXANƏSİNƏ YETİŞMƏSİ

Müğənni, mizrab vur, gəlsin dilə saz,
Çünki bu işimiz sazsız saz olmaz!
Bu saz yar olarsa əgər bir kəsə,
Gələr onun qəlbi eşqə, həvəsə.

Səfalı bir gündə, ilk bahar çağı
Seyr etmək nə xoşdur bağçanı, bağı.
Bənövşə gətirə bahardan soraq.
Nərgiz əllərində qaldıra çıraq,
Quşların qanları gəldikcə cuşə.
Qəlbləri naləylə gələ xüruşə.
Sərv altda qırqovul quşuna bənzər
Düzülə rəngarəng qızıl qədəhlər,
Çöllərdə ceyranlar başlaya rəqsə,
Ceyran quzuları verə səs-səsə.
Güllər büsat qura çay sahilində,
Şirindil bülbüllər ola sazəndə;
Qumrunun səsilə gülün nəsimi
Uyuşa ülfətlə iki dost kimi...
Belə bir fəsildə ən sevimli şey
Rudun ahəngidir, bir də gülgün mey...
Çala badam gözlü bir türk nəğməkar,
Simlərin üstünə tökülə saçlar.
O simlər dəyəndə nazlı əllərə,
Qırılıb qarışa ipək tellərə.
Sən nəğmə qoşasan oynaq rəng ilə,
O da cavab verə sənə çəng ilə.

Ondan öpüş ola, səndən qəzəllər,
Biri innab kimi, digəri şəkər...
Tutiyə dönübsən, ey şad könül, sən,
Yadına Hindistan düşüb deyəsən!..[212]
Dağların döşünü bəzədi reyhan,
Otlar yamyaşıldır, güllər al-əlvan.
Marallar gül-çiçək içinə batdı,
Səsləri dağ-daşı, çölü oyatdı.
Tikanlar yerini verdi güllərə,
Qarışdı bənövşə müşkə, ənbərə.
Ənbər almaq üçün o xumar nərgiz
Başını qaldırdı yerdən çarəsiz...
Rum ilə Iranın böyük sərdarı
Abad bir ölkəyə saldı güzarı.
Hindistan mülkünə yetişdi yenə.
Elə bil xoş nəsim əsdi gülşənə.
Ordan da Məşriqə qaldırdı bayraq,
Bir ay dağdan, daşdan aşdı çaparaq.
Yolları cəhənnəm istisi sardı,
Gündən balığın da beli qızardı[213].
Yaşıllıq içində gördü bir şəhər,
Ona Fərruxbehişt deyirlər türklər
Gördü orda gözəl bir bütxana var,
Qoymuşlar adını onun Qəndəhar.
Yığılıb bütüzlü gözəl sənəmlər,
Hərəsi bir bütə sitayiş eylər.
Qızıldan bütlərdir baxsan hər yana,
Xəznəyə çevrilib sanki bütxana.
Nəzər sal heykəlin başında taca,
Ucalıb sarayın tağı boyunca.
Gövhərdir bütlərin parlaq gözləri.
Şamtək şölələnib yanır hər biri.
O qədər gövhərlə bəzənib bu bağ,
Sanki yanır orda gecə min çıraq.
Şah dedi: "Heykəlin tozu tökülsün,
Qızılı, gövhəri, nə var sökülsün."
Bütə bu fərmandan gəlsə də ziyan,

Xalqın xeyrinəydi, əlbəttə, fərman.
Orda bir canlı büt vardı, gözəldi,
İşvəylə o şahın yanına gəldi.
Əyilib süpürdü saçıyla yeri
Şahı alqışlayıb düzdü sözləri:
"Ey Şərqdən Qərbədək bütün dünyanı
Fəth edən ən adil dünya sultanı!
Dünyaya nur saçar, ucadır tacın,
Qızıla, gövhərə yox ehtiyacın.
Belə nəql edirlər düzdanışanlar:
Bu bütün qəribə bir dastanı var.
Şah əgər icazə versə, könüldən
O köhnə dastanı danışaram mən."
Padişah buyurdu: o gözəl dilbər
Yaqut sandığından saçsın saf gövhər[214].
Qaraxal gözəlin dodağı qaçdı,
Sanki büllur çeşmə sərin su saçdı,
Dualar söyləyib eylədi bəyan:
"Bu yaşıl budaqlı, bu zərli eyvan
Bir zaman deyildi hələ bütxana,
Bir günbəzi vardı yarımvirana.
Səhradan buraya uçdu iki quş,
Hərə dimdiyində bir gövhər tutmuş,
Səadət gətirən humay quşutək
Qondular üstünə günbəzi görcək.
Şəhər əhli buna təəccüb etdi.
Quşları tədbirlə tutmağa getdi.
Tədbir baş tutmadı, keçdi bir qədər,
Quşlar gövhərləri atıb getdilər.
Şəhər böyükləri düşdülər işə,
Gövhərlər onları saldı təşvişə.
Fikir, mübahisə artdı, çoxaldı,
Ağıllı məsləhət qələbə çaldı.
Qət etdi şəhərin başbilənləri:
Məbədə versinlər o cüt gövhəri.
Bir büt düzəltdilər, bədəni zərdən,
Hər iki gözü də parlaq gövhərdən.

Quşların bəxşişi - o gövhərləri
Gərək şah da bizdən almasın geri!
Nur alır gözümüz gündən, gündüzdən,
Rəvamı gözləri gün ala bizdən?[215]
Korları şad edən bir şamı əbəs
Gözü işıqlılar əsla söndürməz.
Qəlbinə dağ çəkmə dul qadınların,
Söndürmə şamını sən də onların."
O şirin dilli büt belə söylədi.
Şah da dilsiz bütü azad eylədi.
Yazıldı o bütün üstə bu sözlər:
"Bura öz möhrünü vurmuş İskəndər."
Qız gördü qoruyur padşah bütləri,
Bundan xoşhal olub o gözəl pəri,
Şaha bir xəzinə göstərdi pünhan.
Onu kim görsəydi qalardı heyran.
Xəznə açarını şah ondan aldı,
Bir qədər payladı. bir qədər qaldı.
Sonra o cənnətdən çıxıb İskəndər
Yenə qoşunuyla eylədi səfər.
Keçərək şoranlıq, daşlıq yerlərdən
Çöllərdə, dağlarda salırdı məskən.
Yollarda təsadüf etdikcə insan,
Başlardı söhbətə o hər bir yandan.
Danışıb onlara allahdan, dindən,
Tutiya verərdi din hikmətindən.
Getmişdi bütün Şərq ölkələrinə,
Yenidən bir daha yönəldi Çinə.
Onun gəlişini eşidən zaman
Layiqli bir büsat bəzədi xaqan.
Şahı dəbdəbəylə etdi istiqbal,
Bürüdü dünyanı dövlət, cah-cəlal.
Təzimlə çıxdı o, şah hüzuruna,
Şah da mehribanlıq göstərdi ona.
Göy küpdə batan gün, sapsarı ipək
Rəngini dəyişib, alanda göy rəng.
Üz-üzə əyləşib iki hökmüdar

Hər yerdən, hər şeydən söhbət açdılar.
Xeyli uzun çəkdi xoş söhbətləri,
Onlar təzələdi köhnə əhdləri.
Padşahın dinini bəyəndi xaqan.
Qanunlar, qaydalar öyrəndi ondan.
Sabah öz möhrünü göstərən zaman
Atəşpərəst oldu hindli Qaraxan[216].
Burdan köç edəydi gərək İskəndər,
Bunu o xaqana elədi xəbər:
Burda xoş keçsə də mənimçün, yenə
Böyük həvəsim var dəniz seyrinə.
Səyahət eləyib yenə dəryanı,
Görüm orda olan yaxşı-yamanı.
Dərin dənizlərdə bir görüm nə var,
Nə sirlər söyləyir qorxunc dalğalar?
Səfərdə yoldaş ol, dayaq ol mənə,
Yoluma nur saçan çıraq ol mənə".
Xaqan bu təklifi qəbul elədi:
"Belə səyahətə çox şadam!" dedi.
Sonra qərar verdi iki hökmüdar:
Əvvəl bir bələdçi yola salsınlar.
Uğurlu talelə üfüq gülüncə
Səhərin başına tac qoydu gecə.
Belə qərar verdi böyük tacidar,
Dostlarla bir yerdə yola çıxsınlar.
Seçdi ordusundan düz on min nəfər
Hər biri şahlığa layiq bir əsgər.
Sonra ehtiyaca nəzər yetirdi,
Nə qədər lazımsa sursat götürdü.
Qoşundan, xəznədən bir hissə qaldı,
Özüsə dəstəylə köç təbli çaldı.
O xanlar xanı da bir bələdçitək
Şaha xidmət etmək, yoldaşlıq etmək
Fikriylə, azuqə alıb bir qədər
Götürdü ox, qılınc və başqa şeylər.
Yanında on min də əsgəri vardı,
Onlar həm ağıllı, həm işgüzardı.

Başlandı bu sayaq Məşriqə səfər,
Yolda saf qızıllar sərf edirdilər.
Sonrasa Cənuba dönüb yenə də,
Çoxlu ov etdilər yol gedə-gedə.
Belə yol getdilər onlar düz qırx gün,
Bir yer tapmadılar dincəlmək üçün.
Göy su kənarına çatdıqda onlar,
Enərək sahildə tutdular qərar.
Ordaca yığılıb məclis quraraq,
Yenə ucaltdılar göylərə bayraq.
Orda eşitdilər bir xoş hekayət.
O sahil haqqında xoş bir rəvayət:
"Günüzlü, ayüzlü pərilər gecə
Çıxırlar dəstəylə ora gizlicə,
Ucadan oxuyub dadlı nəğmələr,
Çalıb oynayırlar səhərə qədər.
O qədər lətifdir, incədir o səs,
Huşunu itirər eşitsə hər kəs.
Beytlər yayılır bəhrdən çölə,
Heç kəs bu bəhrdə yazmayıb hələ[217].
Dağın ətəyində bir neçə saat
Hər gecə qururlar pərilər büsat.
Sübhün nəfəsini onlar duyanda
Batırlar qapqara suya bir anda..."
Şah bunu eşidib belə buyurdu,
Iki mil uzağa çəkilsin ordu.
Müşktək ətirli bir gecə, göydən
Ulduzlar gövhərtək nur səpələrkən
Şahın əmri ilə bir gəmi gəldi,
Şah burdan qoşunsuz yola düzəldi.
Sahildə bir xeymə qurdu o sultan,
Gövhər nur saçmağa başladı sudan.
Göründü pərilər, elə bu zaman
Gün bayraq qaldırdı sanki dəryadan.
Saçlar ağ əndama səpələnibdir,
Sanki gümüş üstə müşk ələnibdir.
Tərənə oxuyur şövq ilə onlar,

Hər səsdə, nəğmədə başqa ahəng var.
İskəndər eşidib o xoş səsləri,
Qanı cuşə gəldi, yandı ciyəri.
Bu həzin nəvadan ağladı bir az,
Sonra gülüb dedi: ağlamaq olmaz.
Bir səsdən gülə, həm ağlaya insan,
Onun qüdrətinə olmazmı heyran?
Şah bütün bunları seyr edib, yenə
Sahildən qayıtdı öz məskəninə.
Bəzədi göyləri ağ Çin ipəyi,
Yer açdı üzündən qara örpəyi[218].
Dedi gəmiçiyə böyük hökmüdar:
"Tez ol, bu dənizə bir gəmi çıxar.
Dalğalı suları seyr eləyim bir,
Var bu pərdələrdə ilahi bir sirr.
Bu iş qorxuludur, anlayıram mən,
Ancaq əl çəkmərəm öz niyyətimdən.
Bunu bir aqildən soruşsan əgər,
Fələk sövq eləyib bu işə, - deyər."
Gəmiçi dinlədi şahın əmrini,
Sahildən dənizə saldı gəmini.
Şah minib gəmiyə gedəndə ordan
Sahildə müntəzir dayandı xaqan.
Ona tapşırdı ki: "Mən qayıtmamış
Tərpənmə yerindən əsla bir qarış!
Geri döndərmərəm əsla yelkəni,
Bəlkə də əcəldir aparan məni...
Sağ dönsəm, çıxaram xəcalətindən,
Dönməsəm, işlərə əncam çəkərsən!"
Deyib, göz yaşını axıtdı seltək,
Yerdə qalanlara vida edərək,
Sürdü gəmisini Çin dənizinə.
Kim görüb ki, dəniz gəmiyə minə![219]
Yoldaşlarından da bir neçə nəfər
Götürdü, birlikdə etdilər səfər.
O Isa nəfəsli ustadlardan da
Bircə Bəlinasdı onun yanında...

Çəkildi sahildən ənginliklərə
Sahil görünməyən uzaq bir yerə.
Dəniz dünyasında bir dünya getdi[220],
Hünəri, şöhrəti dünyaya yetdi.
Bir xeyli yol getdi dənizdə gəmi,
Axıntı başladı birdən sel kimi.
Axırdı Mühitə dəniz bu yerdən,
Axırdı, axırdı geri dönmədən.
Mahir dənizçilər düşüb heyrətə,
Bu qorxunc sularda gəlib dəhşətə,
Axır rəhnümədən öyrənib sirri,
Gördülər ki, gərək dönsünlər geri.
Bu zaman uzaqda nurtək parlayan
Kiçik bir cəzirə göründü əyan.
Mühitin selindən qorxaraq onlar
Həmin cəzirədə tutdular qərar.
Bir qoca gəmiçi gələrək dilə
Müdrik padişaha söylədi belə:
"Çatmışıq ən qorxunc, çətin bir yerə,
Bura son mənzildir rəhnüma üzrə.
Gəl, inad eləmə, dəniz suları
Burdan axıb gedir Mühitə sarı.
Əgər bir mənzil də o yana getsək.
Daha mümkün olmaz geriyə dönmək!.."
İskəndər bunları eşidən zaman
Gördü qorxuludur bu yer, doğrudan.
Əmr etdi, burda bir tilsim düzəlsin,
Əliylə işarə eyləyə bilsin.
Görənlər bilsin ki, yol yoxdur burdan,
O yana keçməyib hələ bir insan.
O yerdə misdən bir tilsim tökərək.
Onu qaldırdılar adada yüksək.
Gəmilər gələndə bura uzaqdan,
Tilsim suyu verib əliylə nişan,
Bildirsin ki, burdan keçməyib heç kəs.
Kimsə cəhd etməsin o yana əbəs!
Şahın buyruğundan olub xəbərdar,

Bu yoldan geriyə qayıtsın onlar.
Tilsimə bir daha nəzər saldı şah,
Duydu ki, bu sirri buyurmuş allah.
Alimə dedi ki: "Çəkilən zəhmət
Bu işin xatiri üçünmüş, əlbət!
Bu tilsim üstündə, buna sal nəzər,
Məni bu dənizin Xızrı etdilər."
Allahın əmrilə qadir hökmüran
Salamat qayıtdı o gur axından.
Dənizdə on gün də etdilər səfər,
Yol azdıqlarını sonra bildilər.
Uca bir dağ gördü onlar uzaqdan,
Önündə yol kəsən qorxunc burulğan.
Bir gəmi girdaba düşsəydi əgər,
Hərlənib qalardı hey uzun illər.
Sınıb dağılardı orda, nəhayət,
Ordan çıxmamışdı kimsə səlamət.
O mahir gəmiçi ora yetişcək
Xətt çəkdi gəmiylə suda pərgartək.
Bir dağ ətəyində saldı lövbəri,
Çıxardı sahilə sərnişinləri.
Baxıb burulğana, xəyala daldı,
Arvad-uşağını yadına saldı.
Şah sordu: "Nə var ki, qəmgin durubsan?
Üzübsən əlini sanki dünyadan."
Gəmiçi bilirdi iş nə yerdədir,
Bunları şaha da danışdı bir-bir:
"Gəmini bu yerə sürərsə hər kəs
Bu qorxunc girdabdan qurtara bilməz!
"Şir ağzı" deyərlər bu burulğana,
Çünki şir ağzıtək hərisdir qana.
Doğrudur, çox qorxu çəkdik biz müdam,
Ancaq bu təhlükə başqadır tamam.
Bu ona bənzər ki, qızdıra xəstə,
Bir yara da çıxa yaranın üstə.
Qorxuyla keçdiksə o yolu əgər,
Öndəydi təhlükə, öndəydi xətər.

Ölüm ayağıdır indisə bura,
Yağışdan qurtarıb düşdük yağmura.
Bu dağ qılıncından xilas olaq biz,
Quruyla getməkdir ancaq çarəmiz.
O yanda Qeysura gedən bir yol var.
Ordan Çinə sarı uzanır yollar,
Quru yol olsa da nə qədər uzaq,
Dənizlə getməkdən yaxşıdır ancaq."
Söylədi İskəndər orda bir məsəl:
"Uzaqlıq eyb etməz, sağ-salamat gəl!"
Sonra tələb etdi o, alimdən də:
"Müdrik bir insansan, fikir de sən də,
Qüdrətli əqlindən işıq saçılsın,
Gəmiyə qurtuluş yolu açılsın!"
Alim söylədi ki: "Bu yolda müdam
Mən şahın bəxtini rəhbər tutmuşam.
Şah əgər qalarsa burda bir qədər,
Mən qaya üstündə tilsim düzəldər,
Sonra da bir günbəz tikərəm ona,
Bir təbil asaram onun boynuna.
Günbəzin içində durub bir nəfər
Təbili şiddətlə döyərsə əgər,
Gəmi burulğandan çıxar sələmət,
Əvvəlki qaydayla yol gedər rahət!"
Şaha çox qəribə gəldi bu oyun,
Istədi fikrini öyrənsin onun.
Alimə buyurdu fikrində nə var,
Yerinə yetirib eləsin aşkar.
Hər nə lazım isə həmin iş üçün
Verildi alimə o şeylər bütün.
Hünərli alim də durmadan bir dəm
O çətin iş üçün çalışdı möhkəm.
Sarp daşdan bir günbəz tikdi çox yüksək.
Ona əfsunlarla vurdu min bəzək.
Misdən bir tilsim də elədi bina,
Asdı bir mis təbil onun boynuna.
Şaha söylədi ki: "Günbəz hazırdır,

Onun tilsimi də, təbli də vardır!
Indi burulğana gəmini salsan,
Salamat çıxacaq o təbli çalsan!"
Mahir gəmiçiyə şah verdi fərman,
Sürsün gəmisini ora qorxmadan.
Gəmi burulğana daxil olantək,
Coşaraq hərləndi bir burulğantək.
Təbil ağacını şah alıb ələ,
Yoxlamaq istəyib, endirdi təblə.
Elə bir dəhşətlə gurladı təbil,
Sanki qanad çaldı göydə Cəbrail.
Gəmi də girdabda qalmayıb bir an,
Tez çıxıb qurtuldu o burulğandan.
Bu sirli hikmətə çox sevinərək,
Şahın üzü güldü yaz günəşitək.
Xilaskar alimə, şad olsun deyə,
Çoxlu mal-xəzinə etdi hədiyyə.
Başqa bir katib də xəritələrdən
Yoxlayıb, danışır həmin o yerdən:
"Babil tərəfdədir həmin burulğan..."
Çətindir iki rəy söylənən zaman.
Iki çay bir yerə tökülsə əgər,
Səsi nəğmə kimi qulağa gələr.
Bunu bir alimdən sual elədim:
"Bu təblin səsində nə sirr var?" dedim.
Heyətşünas alim öz biliyilə
Dəlillər gətirib, şərh etdi belə:
"Gəmi burulğana çatdığı zaman
Heybətli bir balıq suyun altından
Bir dairə üzrə daim dövr edir,
Ağır gəmiləri suda hərlədir.
Gəmilər hərlənir dağılanadək,
Qərq olub batanı udur o nəhəng.
Gurlayanda təbil - o qurd dərisi,
Yetişir balığa sehirli səsi.
Balığı sarsıdır bu müdhiş nərə,
Baş vurub o qaçır dərinliklərə.

O balıq qaçanda suları yarır,
Ardınca gəmini çəkib aparır.
Çıxır burulğandan gəmi bu sayaq,
Allah özü bilir düzünü ancaq!"
Tilsimin sirrini bilib hökmüdar,
Dənizə çıxmağa verdi tez qərar.
O dağda dayanmaq istəməyərək,
Tələsik sahilə gəldi sevincək.
Gecənin hindusu bu göy çadırdan
Yeddi rud boyunca ip çəkən zaman[221]
O qorxunc sahildə xof etməyərək,
Ip üstə oynadı şah bir hindlitək[222].
Ancaq bilmirdi ki, o təbli çalan
Adamı nə sayaq götürsün ordan.
Yenə kömək oldu bu işdə allah,
Heç kəsi qoymadı qalsın orda şah.
Özgənin gözünə dərman eyləyən
Özünə istərmi dərman özgədən?
Kafur həbbi atar çox qızdırmalı,
Bunsuz yaxşılaşar təbibin halı.
Başqa dərdlilərə kim etsə dərman
Özü sağ-salamat olar hər zaman.
Hünərli gəmiçi cəld tərpənərək,
Atıldı gəmiyə sanki bir nəhəng.
Yelkənin ipini açdı bəndlərdən,
Dora altdan-üstdən bənd idi yelkən.
Yelkəni qaydayla açıb yüksəltdi,
Gəldiyi yollarla qayıdıb getdi.
Qara su üstüylə gəmiylə keçdi,
Əvvəlki sahilə gəlib yetişdi.
Hamı əqlə gəlməz bir sevinc ilə
Çıxdı sağ-səlamət həmin sahilə.
İskəndər dəhşətlə dolu o yoldan
Qayıdıb sahilə çıxdığı zaman
Çəkdiyi əzabdan artıq dincəldi,
Dərd-qəmi unudub özünə gəldi.
O, xeyli qul, dustaq eylədi azad,

Allaha şükr etdi, qəlbi oldu şad.
Çatanda bu xəbər Çin xaqanına
Gəldi gülər üzlə şahın yanına.
Allaha sidq ilə şükr edib yenə.
Səpdi ayağına bol-bol xəzinə.
Onu nəvazişlə qucaqladı şah,
Başına gələndən elədi agah.
Danışdı dəhşətli dəniz selindən,
Qurduğu tilsimin nicat əlindən.
Dənizdə yolunu azdığı zaman
Dəstənin düşdüyü o burulğandan.
Qaçdıqları dağdan, xilas təblindən...
Nəql etdi hər şeyi ona tamamən.
Bütün əhvalatı xaqan dinlədi,
Şahın iqbalına mədhlər dedi:
"Şahların şahına tanrı yar oldu,
Bu xanlar xanı da bəxtiyar oldu.
Buraya gəlməkdə sirr varmış yəqin,
Fələk qüdrətini bilirmiş sənin!
Qarşına yaxşı da çıxsa, yaman da,
Yaxşı bax, bir məqsəd gizlənib onda...
Bu üstüörtülü sirləri isə
Görməz huş sahibi olmayan kimsə.
Ora getməsəydi hökmüdar əgər,
Necə düzələrdi bütün bu işlər?
Əlimə müşküllər açır bu cahan,
Cahanda əbədi qərar tutasan!"
İskəndər dincəlib orda yeddi gün
Yolun əzabını unutdu bütün.
Dünya səfərini yad edib yenə
Keçmişi almadı əsla vecinə.
Ucaldı o gecə yenə köç səsi,
Yollandı qoşunun önçü dəstəsi.
Qlavuz birinci düşdü qabağa[223],
Nallar naxış vurdu daşa, torpağa.
Gövhərlə bəzənmiş əlvan bayraqlar
Çölləri bahartək etdi laləzar.

Qılınclar bəzəkli, qalxanlar qəşəng,
Bəzədi çölləri gültək, çiçəktək.
Sıçradı o dünya şahı yəhərə,
Dünyanın tozunu saçdı göylərə.
Üz qoydu səhraya, gəlib çatantək
Payladı qoşuna mal-dövlət, yemək.
Dünya səfərinə qızışdığından
Qızışmış çöllərlə çapdı durmadan.
On gün biyabanla çapıb getdilər,
Göründü əkinli, abad bir şəhər.
Ağ rəngdə gördülər onlar şəhəri,
Sanki kafurdandı bütün evləri.
Şah sordu: "Kimindir, xaqan, bu şəhər?
Bura xəritədə nə ad vermişlər?"
Bilici bu cürə elədi bəyan:
"Məhrumdur bu şəhər məhsuldan, bardan.
Burda hökm eləyir elə bir padşah
Ki, onu qüdrətdə sanırlar allah.
Qəriblər çəkinir bu məmləkətdən,
Ürəyi nurlular qaçar zülmətdən.
Ancaq qızıl-gümüş burda bol olar,
Başqa şeylərdənsə kasaddır bazar.
Günəş dan yerinə sancanda bayraq
Başlanır dənizdə taraqqataraq.
O dəhşətli nərə, o gurultular
Insanın qəlbinə vahimə salar.
Dəhşətə gəlməsin deyə, bu yerdə
Körpələr saxlanır zirzəmilərdə.
Səsdən qulağını tutar böyüklər,
Yoxsa onların da ürəyi gedər!"
Bu sözlər şaha çox elədi təsir,
Soruşdu alimdən buna bir tədbir.
Alim cavabında dedi ki: "Ey şah.
Əmr elə, gözünü açanda sabah,
Xoruz banlamamış, qoy səhər erkən
Təbillər vurulsun düşərgələrdən.
Təbil çala-çala təbil oyunu

Oynayıb boğsunlar o gurultunu.
Bu sayaq gün doğub qalxana qədər
Təbil səslərini əksiltməsinlər.
Bu halda dənizdən qopan qorxunc səs
Heç kəsə vahimə, dəhşət gətirməz!"
Şah dedi alimə: "Bu səslər nədən
Eşidəni edir başdan, beyindən.
Ondakı fəryadın nədir səbəbi?
Külək də dinləyir... Aç bu mətləbi!"
Alim cavab verdi: "Bir xatirəm var,
Ustadımdan qalıb mənə yadigar.
Sular qızaranda səhər günəşdən,
Dalğalar od alır sanki atəşdən.
Döş-döşə gələndə dağtək dalğalar
Dənizdə dəhşətli nərələr qopar.
Dərya təndir kimi zəbanə çəkər,
Gurlayıb ətrafa qığılcım tökər!
Başqa bir alim də deyir ki, guya
Civə qarışmışdır həmin o suya.
Günəş suya düşüb qızdıran zaman
hərarət civəni qaldırır sudan.
Günəş ki, axşamlar batıb yox olar,
Dincələr o coşğun civəli sular.
Çırpınan dənizdə, qarışanda şər
Qopar dalğalardan qorxulu səslər!.."
Dünyanın hakimi belə buyurdu:
Şəhərə çatmamış dayansın ordu.
Düşüb dincəlməyə o, qərar verdi,
Burdan da yoluna tədarük gördü.
Şəhər əhalisi tutanda xəbər,
Alver etmək üçün axıb gəldilər.
Burda şəhər üçün hər cür mətah var,
Acıdan, şirindən baxıb aldılar.
Oldu bu alverdən bütün şəhər şad,
Artdı əhalinin qazancı qat-qat.
Şah da öz malından hər müştəriyə
Əvəzsiz, minnətsiz etdi hədiyyə.

Bir az da ayırıb puldan, qızıldan
Başçıya göndərdi sovqat, ərməğan.
Şəhərin başçısı bunu görəntək
Şahın ənamından vəcdə gələrək,
Göndərdi şövqlə o da hər cürə
Xuruşlarla dolu zəngin bir süfrə.
Bişmişdi xuruşlar balıqdan, ətdən.
Vardı o süfrədə hər bir nemətdən.
Gəlib üzr istədi: "Əfv elə bizi.
Verə bilmədik yol azuqənizi.
Azuqə tapılmaz bizim çöllərdə.
İsti havalar var ancaq bu yerdə.
Şah ona şərh etdi öz ayinini,
Zəngin biliyini, doğru dinini.
O da qəbul edib oldu minnətdar,
Haqqı nişan verdi ona hökmüdar.
Şah da bu əməldən çox razı qaldı.
Ona xələt verdi, şad yola saldı...
Qırmızı pərdəni göy yığan zaman
Düşdü qızıl teşti uca damından[224].
Şah öz yoldaşları ilə bərabər
Yatıb dincəldilər səhərə qədər.
Ətirlər saçanda sübhün reyhanı
Yüksəldi dənizin yenə fəğanı.
Sanki dünən düşən teştdir bu təhər
Belə guruldayır indi bu səhər.
Bu qorxunc səsdən şah hövlə gələrək,
Dilləndi gurlayan döyüş təblitək.
Əmr etdi: hərəkət eləsin ordu,
Hər yandan təbillər saldı gurultu.
Onların səsləri dəhşətlər saçdı,
Xoruzun boynundan zəngləri açdı[225].
Bu səslər bürüdü səmanı, yeri,
Bu səslər batırdı başqa səsləri.
Təbillər dünyaya hay-küy salaraq
Gurladı nahara qədər bu sayaq.
Səsdən bütün şəhər cuşə gələrək

Dəydi bir-birinə məhşər günütək.
Axışdı buraya həm pir, həm cavan,
Dəccalın təbliydi sanki çalınan[226].
Dənizin səsini batırdı bu səs,
Buna çox təəccüb elədi hər kəs.
Gün qalxıb olanda günorta çağı,
Şah yenə qaldırdı səfər bayrağı.
Şaha təzim edən ərlər, qadınlar
Ona dedilər ki: "Bir arzumuz var:
Bəlkə qorxunc səsli bu təbildən sən
Birini burada qoyub gedəsən?
Ta ki, ucaldıqca onun gur səsi
Boğula dənizin qorxunc nərəsi!"
Vida eyləyəndə böyük hökmüdar,
Bəxş etdi bir neçə təbil yadigar.
O gündən şəhərdə, tezdən hər səhər,
Təbil çaldırmağı adət etdilər.
Şah da bu adəti etdirib davam
Təbil çaldırardı sübh çağı müdam.
Onlar yol getdilər bir aya qədər,
Abad Çin mülkünə gəlib yetdilər.
Gəlib ordugaha çatdı hökmüdar,
Fələyi görəndə yenə xoşrəftar,
Çəkildi düz bir ay istirahətə,
Başladı ləzzətlə eyşə, işrətə...

İSKƏNDƏRİN ŞİMALA ÇATMASI VƏ YƏCUC SƏDDİNİ BAĞLAMASI

Müğənni, ürəyim düşübdür dara,
Bu dərdə sazınla sən eylə çara!
Könlüm cuşə gəlib qəmdən, qüssədən,
Sazının telilə ram et onu sən!

Günəş öz evinə edəndə şitab
İstidən aslanlar oldular kabab[227].

Gücü, hərarəti artdı anbaan,
Çirki, rütubəti sildi havadan.
Qarsıldı bitkinin yaşıl yarpağı,
Saraldı lalənin qızıl yarpağı.
Bürkü səhralara od-alov saldı.
Meyvələrin ağzı açıla qaldı.
Bülbül çöldən dağa eylədi səfər,
Səsləndi qürbətdə qərib nəğmələr.
Qızdı yay gününün isti nəfəsi,
Çalı quşlarının kəsildi səsi.
Günəşi göylərdə dolanan zaman
Sancıb saraltmadı əqrəbtək xəzan.
Tüstülənən bir teşt vardı əlində,
Gəzib od saçırdı o, Zəngdə, Çində.
Yırtırdı aslantək iti caynağı
Gah öküz sağrısı, gah gur dırnağı[228].
Yayın ən şiddətli, isti çağında,
Daş muma dönəndə gün qabağında
İskəndər gözündən qovub yuxunu,
Istədi Xırxıza çəksin qoşunu.
Şah vida eylədi Çin xaqanına,
Xəzinə, var-dövlət bəxş etdi ona.
Yola rəvan oldu, Çini tərk etdi,
Qoşunu səhraya doğru yönəltdi.
Bəxtinin təblini çaldırıb yenə,
Yetişdi Məşriqdən Şimal həddinə.
Keçdi o, çöllərdən, axan qumlardan,
Nə uçan quş gördü, nə də bir insan.
Qarşıda parlayan düzənlik vardı,
Qumları nur saçar, par-par yanardı.
Bələdçi dedi ki: "Burda gördüyün
Qumlar başdan-başa gümüşdür bütün.
Burdan sən o qədər götür xəzinə,
Qoşunu salmasın yolda çətinə.
Qoşundan bilməsin bunu bir nəfər.
Ağır yük götürüb əldən düşərlər."
Şahınsa çox idi saf qızılları,

Odur ki, baxmadı gümüşə sarı.
Ancaq ki neyləsin, güc gəldi tamah,
Bir neçə dəvəni yüklətdi padşah.
Yel kimi keçsə də yolu çaparaq,
Qalxmırdı havaya nə toz, nə torpaq.
Bir həftə qonmadı toz paltarlara.
Çünki başdan-başa gümüşdü ora.
Deyərdin bu yerlər iki hissəydi:
Torpağı gümüşdü, suyu civəydi.
Nə gümüş üstündə dincəlmək olar,
Nə civə su kimi içməyə yarar.
O yer tutulmuşdu belə bir dərdə,
Çökmüşdü torpağa qara bir pərdə.
Harda ki, içməli bir çeşmə vardı,
Içində su ilə civə qaynardı.
Su civə üstündə tutmuşdu qərar,
Ordan cürətlə su içirdi onlar.
Çalxalanmasaydı əgər çeşmələr
Civədən görməzdi heç kimsə zərər.
Çeşmələr bulanıb qaynaşan zaman
Heç kimsə əyilib içməzdi ondan.
Bilməyib içsəydi bir adam əgər,
Onu öldürərdi sudakı zəhər.
Şah bunu biləndə, tez verdi fərman:
Hamı ayıq olsun su içən zaman!
Hər kim axar sudan istəsə içmək
Onu ehtiyatla durultsun gərək.
Bir ay yol getdilər onlar bu sayaq,
Öldü susuzluqdan bir çoxu ancaq.
Gümüşlü çöllərdən keçərək yenə
Gəlib yetişdilər vətənlərinə.
Düşdülər torpağa yorğun, natəvan,
Torpaqda dincələr torpaqdan olan.
Gördülər qarşıda bir düşərgə var,
Zülmətdə günəştək par-par parıldar.
Qabaq-qarşı duran dağda bir qala
Tutmuşdu başını göyə vüqarla.

Qala arxasında bir dağ da vardı,
Belində kəməri sarp qayalardı.
Orda peyğəmbərə etməyib beyət,
Bir tayfa yaşardı sakit, səlamət.
Onlar ilham alıb böyük tanrıdan.
Özləri olmuşdu allahtanıyan.
Onlar İskəndəri pak sifət görcək
Qəbul elədilər bir peyğəmbərtək.
Bilikli, adil bir hökmdar kimi
Qəlbləri bəzədi onun təlimi.
İskəndər onlara haqqı göstərdi,
Din, bilik, mərifət, - çox şeylər verdi.
Şahı mərhəmətli, qayğıkeş görcək
Açıb dərdlərini umdular kömək:
"Ey qəlbi şəfqətli aqil hökmüran.
Müti qullarına, gəl, ol pasiban!
Bu dağdan o yana vardır bir diyar,
Sonsuz bir səhradır, sərt qayalıqlar.
Oranı yəcuclar etmişlər məskən,
Insana bənzərlər, divdirlər əslən!
Şirtək almazcaynaq, sərt, dəmirürək.
Hamısı xaindir yırtıcı qurdtək.
Təpədən dırnağa tükləri biz-biz,
Yoxdur üzlərində burundan bir iz,
Boyları bir qarış, yeməkləri çox.
Istidən, soyuqdan qorxuları yox;
Dişdən, dırnaqdan da - yırtıcı heyvan.
Qana hərisdirlər onlar hər zaman.
Yeyinlikdə üstün gələrlər yelə,
Poladı deşərlər dırnaqlar ilə.
Yeməkdə, içməkdə naşükürdürlər,
Allahı tanımaz orda bir nəfər.
Dünyada bu qədər yeməli şey var,
Ancaq ki, ot-ələf yeyərlər-onlar.
Yeyərlər, yatarlar, iş-güc bilməzlər,
Mini doğulanda bircəsi ölər.
Onların yerində bir cür ot bitər,

Verər istiottək çox tünd danələr.
Hər gecə-gündüzdə ondan bir azca
Yeyərək yatarlar elə ordaca.
Bir xırman başqa ot versən də əgər,
Yeyərlər, yenə də doymaq bilməzlər.
Ayla Gün səmada üz-üzə gəlcək
Onlar qaynaşarlar xırda qurdlartək.
Nə düşsə, qorxusuz tutub yeyərlər
Bu sayaq, Ay yarı olana qədər.
Göydə Ay kiçilib olanda yarı
Azalar bir qədər iştahaları.
Qara buludlardan ildə bir kərə
Böyük bir əjdaha düşər o yerə;
Yaman yekə olur həmin o heyvan.
Yəcuclar doyunca yeyərlər ondan.
Yıxılıb qalarlar, bir aya qədər
Sərxoştək yatarlar, heç nə yeməzlər.
Köklə otdan başqa bilməzlər yemək.
Xəstəlik görməzlər ölən günədək.
Bir nəfər ölərsə onlardan əgər,
Hamısı yığışıb ölünü yeyər,
Şoran torpaqlarda nə murdar qalar.
Nə də ölülərə qazılar məzar.
Yaxşı cəhəti də budur: o torpaq
Məzardan xalidir, murdardan uzaq!
Arabir hücumla talayıb bizi,
Xaraba qoyarlar evlərimizi.
Qoyun-quzumuzu aparıb onlar.
Yeyərlər nə qədər azuqəmiz var.
Bu itsifətlərdən qorxduğu qədər
Canavardan qorxmaz bizim sürülər.
Bizləri qırmaqçın edərlər qovğa,
Didərgin salarlar yurddan uzağa.
Biz uca dağlara qaçıb qorxudan
Quştək ağaclarda salarıq məkan.
Ancaq ayaqları süstdür bir qədər,
Ardımızca dağa çıxa bilməzlər.

Bu böyük bəlanı bizdən əgər sən
Dəf etsən, çox böyük səvab edərsən!"
İskəndər bildi ki, zordur yəcuclar,
Yəqin hər birində bir fil gücü var.
Bir sədd ucaltdı ki, orda poladdan,
Olmaz həşrə qədər onu dağıdan.
Ona uca bəxti köməklik etdi.
Tikilib qurtardı İskəndər səddi.
Dönüb bir şəhərə gəldi şah ordan,
Axtarıb tapmadı orda bir insan.
Yenə səfərinə davam etdi şah,
Köçməyə başladı ordan qərargah.
Bu işdən keçəndə bir xeyli müddət,
Bir ay dağlar, çöllər aşıb, nəhayət,
Gözəl bir mənzildə məskən saldılar,
Bu yerdən hamısı məmnun qaldılar.
Bir yol töhfəsitək böyük hökmüran
Göstərdi qoşuna şəhri uzaqdan.
Başqa cürə idi burda təbiət,
Su ilə, əkinlə tapmışdı ziynət.
Hasarsız, divarsız bağlardı hər yan,
Bol-bol sürü vardı, yoxdu bir çoban.
Qoşundan birisi tər meyvələrə
Əlini uzadıb istədi dərə,
Həmin meyvələrdən birini dərcək
Bədəni qıc olub qaldı kamantək.
Başqa bir atlı da qoyun tutanda
Onu bərk qızdırma tutdu bir anda.
İskəndər: "Bax, bunlar ibrətdir", deyə,
Əlini vurmadı orda heç nəyə.
Qoşuna əmr edib şah dedi: "Heç kəs
Özgənin bağına toxuna bilməz!"
Tələsik gedərək ordan bir qədər,
O axar-baxarlı yerdən keçdilər,
Cənnəttək, neməti bol-bol, firavan
Bir şəhər gördülər onlar uzaqdan.
Gəlib darvazaya çatdı İskəndər,

Gördü ki, qapıdan yoxdur bir əsər.
Müdrik qocalarla girdi şəhərə,
Baş vurdu onlarla burda hər yerə,
Gördü çox bəzəkli, dolu dükanlar,
Ancaq nə qapısı, nə qıfılı var.
Nəcib şəhər əhli onu görəntək
Çıxdı qarşısına təzim edərək.
Gətirdilər qəsrə bir mehman kimi,
Saray ziynətliydi asiman kimi.
Süfrə bəzədilər, büsat qurdular,
Özləri xidmətdə hazır durdular.
Pərəstiş etdilər o mehmanlara,
Əhsən qonaqsevən bu insanlara!
Süfrəni bəyəndi böyük hökmüdar,
Onlar fərəhlənib çox şad oldular.
İskəndər soruşdu: "Nə üçün sizlər
Qorxu bilməzsiniz heç zərrə qədər?
Neçün burda belə arxayınlıq var?
Neçün qıfılsızdır burda qapılar?
Yoxdur heç bir bağda keşikçi, bağban,
Neçin sürünüzü güdməz bir çoban?
Çobansız sürülər nədir bir belə,
Baxdıqca yayılıb düzənə, çölə?
Belə arxayınlıq, laqeydlik nədir?
Sizin inamınız, deyin, kimədir?"
Ədalət yurdunun ağsaqqalları
Bir də mədh eləyib o hökmüdarı
Dedilər: "Başına tac qoyan allah
Ömrünü payidar eləsin, ey şah!
İşində haqq sənə havadar olsun,
Şöhrətli adına hünər yar olsun!
Bizim güzəranı sordu hökmüran,
Buyurub dinləsin, biz edək bəyan:
Doğrusu budur ki, bizlər qədimdən
Bu dağı, bu çölü etmişik məskən.
Fağır bir tayfayıq, həm də dinpərvər,
Düzlükdən keçmərik əsla tük qədər.

Əyri dolanmaqla yoxdur işimiz,
Düzlükdən başqa yol tanımırıq biz.
Əyrilik yoluna çəkmişik hasar,
Düzlüklə olmuşuq əzabdan kənar.
Yalan gətirmərik biz dilimizə,
Əyri yuxular da görünməz bizə.
Faydasız etmərik heç sorğu-sual.
Çünki allaha da xoş getməz bu hal.
Allahdan nə gəlsə, edərik şükür,
Çünki narazılıq naşükürlükdür.
Biz razı qalarıq nə gəlsə həqdən,
Düşmənlik edərmi pərəstiş edən?
Acizin dərdinə edərik çara,
Xilas eyləyərik düşərsə dara.
Bizim aramızda, bilsək ki, əgər,
Birinə bir işdə yetişib zərər,
Biz öz kisəmizdən onu ödərik,
Verib mayasını təmin edərik.
Bizdə bərabərdir hamının varı,
Bərabər bölərik bütün malları.
Bizdə artıq deyil heç kəsdən heç kəs,
Bizdə ağlayana heç kimsə gülməz.
Oğrudan qorxmarıq, biz nə şəhərdə
Keşikçi qoyarıq, nə də çöllərdə.
Oğurluq eləməz bizdə bir nəfər,
Oğurlaya bilməz bizdən özgələr.
Nə zəncir, nə qıfıl görər qapılar,
Gözətçisiz otlar bizim mal-davar.
Bizim uşaqları böyüdər allah,
Naxıra şir, pələng toxunmaz əsla.
Bizim bir qoyuna dəysə canavar,
Ordaca gəbərib yerində qalar.
Kim dərsə bir sünbül bizim əkindən,
Qəfil bir ox dəyər düz ürəyindən.
Biz əkin zamanı səpərək dəni,
Haqqa tapşırarıq sonra əkini.
Altı ay olarıq əkindən uzaq,

Bir də biçin vaxtı gələrik ancaq.
Bizim bərəkətli münbit zəmilər
Düz birə yeddi yüz məhsul yetirər.
Bir, yaxud yüz belə işi bacarsaq,
Allaha təvəkkül elərik ancaq.
Bizi hifz eləyən allahdır, allah,
Biz yalnız allaha gətirrik pənah
Xəbərçilik bilməz bir nəfərimiz,
Özgənin eyvana göz yumarıq biz.
Birini qəzəbli, acıqlı görsək,
Ona məsləhətlə elərik kömək.
Heç kəsi pis yola əsla çəkmərik,
Fitnə axtarmarıq, qan da tökmərik.
Dərdlinin dərdinə olarıq şərik,
Şad olsa, onunla şadlıq eylərik.
Qızıla, gümüşə aldanmaz heç kəs,
Bunlar bizim yerdə bir şeyə dəyməz.
Xəsislik bilmərik dünyada bizlər,
Zorla şey almarıq bir arpa qədər.
Bizdən qaçmaz əsla vəhşi heyvanlar,
Vermərik onlara əziyyət, azar.
Ehtiyac olanda gur, cüyür, ceyran
Özləri axışıb girər qapıdan.
Ovlamaq istəsək onlardan əgər,
Ovlarıq ehtiyac duyulan qədər.
Lazım olmayanı biz nahaq yerə
Qırmarıq, ziynətdir onlar çöllərə.
Nə öküz, nə eşşək kimi yeyərik,
Nə də ağzımızı möhürləyərik.
Süfrəyə hər cürə nemət düzsələr,
Yeyərik, gözümüz qalana qədər.
Bizdə cavanlardan ölüm uzaqdır,
Ölüm çox yaşamış qocaya haqdır.
Ölüyə biz əsla saxlamarıq yas,
Bilirik bu, dərdə bir çarə olmaz.
Üzə deyilməyən bir sözü heç kəs.
Bizlərdə qaydadır, daldada deməz.

Kim nə cür dolanır, danışmarıq biz,
Kimsənin işinə qarışmarıq biz.
Naşükür deyilik qismətimizə,
Razıyıq qəzadan nə gəlsə bizə.
Allahın lütf edib verdiyi şeyə
Deməris: "Bu hardan? Bu belə niyə?"
Bizimlə birlikdə o adam yaşar
Ki, ola bizimtək təmiz, pəhrizkar.
Tutduğumuz yoldan çıxsa bir insan.
Kim olsa, qovarıq öz aramızdan..."
İskəndər bu qayda-qanunu görcək
Duruxub dayandı divanələrtək.
Çünki belə şeyi nə görmüş, nə də
Oxumuş idi bir xosrovnamədə...
Öz-özünə dedi: "Arifsən əgər,
Qoy sənə bir ibrət olsun bu sirlər.
Dünyanı gəzmərəm mən, daha bəsdir,
Hər ovlaqda bir tor qurmaq əbəsdir.
Bütün bildiklərim qalsın bir yana,
Bunların söhbəti bəs elər mana.
Elə bil dünyanı o pərvərdigar
Bu mərd insanlarçün etmiş bərqərar.
Bunlar şövkət vermiş aləmə, yəqin
Sütunu bunlardır bütün aləmin.
Düz yaşayış yolu budursa əgər,
Insan bunlardırsa, bəs nəyik bizlər?
Bizi haqq göndərib çölə, dənizə,
Qəsdi göstərməkmiş bunları bizə.
Vəhşi adətlərə eyləyib nifrət,
Öyrənək bunlardan ayin, mərifət,
Bunları əvvəldən görsəydim əgər,
Dünyanı bu qədər gəzməzdim hədər.
Tapardım özümə dağda bir kaha,
Ibadət eylərdim orda allaha.
Bunlartək asudə ömr edərdim mən,
Dinim də olardı həmin bu dindən!.."
İskəndər görəndə onları dindar,

Peyğəmbərliyini etmədi izhar.
Görəndə onları əməlisaleh,
Xəzinə bəxş etdi o böyük fateh.
Qayıtdı geriyə ordan fərəhlə,
Qoşunu dəniztək yönəltdi çölə.
Bayraqlar qaldırdı rum ipəyindən,
Al6 xara geyindi sanki çöl-çəmən!
Tutdu qarışqatək qoşun hər yanı -
Dərəni. təpəni, düzü, ormanı...
Hara iz saldısa atının nalı
Sildi o yerlərdən dərdi, məlalı.

İSKƏNDƏRİN RUMA QAYITMASI

Müğənni, şövqlə ucalt səsini,
Aç yenə gövhərlər xəzinəsini!
Bu bağlı qapıya kim salsa açar,
Gizlin xəzinədə dürr, gövhər tapar.

Meyvənin xoş ətri basanda bağı
Kəndlilər unudar evi, otağı.
Meyvələr çoxalar, bağlar varlanar,
Belə bir bolluqdan yer vüqarlanar.
Fərəhdən sevinib güləndə püstə
Xurma baxıb ondan bir busə istər.
Ləl ilə bəzənmiş bir tac kimi nar,
Uzaqdan çıraqtək alışıb yanar.
Göz vurub qızarmış alma edər naz,
Çəkər gərdənin turunc işvəbaz.
Tənəklər şərabdan nəşələnərək
Sarmaşar almaya, nara sərxoştək.
Bürüyüb bağları var ağacları,
Cüt məmələr kimi görünür barı.
Əncir yeyən quşlar oğrutək pünhan
Asılar ağacın budaqlarından.
Badam sevən torpaq yağ almaq üçün

Soyar qabığını badamın bütün.
Istəyər, innab da gəlib həvəsə,
O dilsiz-ağızsız fındıqdan busə.
Ağaclar şənliklə qaldıraraq baş
Innabdan, fındıqdan verərlər şabaş.
Qarapapaq üzüm sərxoşluğundan
Dolar barmağına saçını nihan.
Qabaqlar sazlarlar şadlıqçün rudu,
Heyva boğazından tutar armudu.
Daşınar şərabçın dolu səbətlər,
Səbət daşıyanın üzü-gözü tər.
Salxımlar sıxılar bağda başabaş,
Axışar küplərə şirəsi birbaş.
Südəmər körpələr necə qığıldar,
Küplər də dolduqca elə uğuldar.
Toy-bayram edirkən dünya bu zaman
İskəndər uzaqdı bu toy-bayramdan.
Qatıb bir-birinə gecə-gündüzü,
Üzürdü dənizi, keçirdi düzü,
O, bir çox ölkəni xoşluqla, zorla
Dardan çıxarmışdı geniş bir yola.
Ömrün piyaləsi artıq dolmuşdu,
Onun özünə də yol dar olmuşdu.
Dünyada hamıya iki qapı var,
Birindən girənlər birindən çıxar.
Bu yeddi budaqlı, altı cəhətli,
Dövrəsi, meydanı, yeri vüsətli
Sərvdən ucaldı bir qiyabi səs:
"Daha fatehlikdən əl çək, bəsdir, bəs![229]
Bəsdir, bu dünyanı gəzməkdən əl çək.
Daha ilk mənzilə dönəsən gərək!
İskəndər sözünü yazanda katib
Yalnız beşcə hərflə ifadə edib.
Beş hərfə müvafiq etdin beş səfər[230],
Suları, dağları keçdiyin yetər!
Pəncəni bu dünya işlərindən çək.
Qayıt öz evinə, get, beş ayadək

Yunan torpağına dönməlisən sən!"
Ayıldı İskəndər sanki məstlikdən.
Qorxuyla, dəhşətlə dinlədi bunu,
Çəkdi öz atının tez cilovunu.
Məhrəm dostlarına açıb bu sirri,
Ordan Ruma sarı qayıtdı geri.
Dərədən, təpədən, dənizdən, dağdan
Keçərək, yol getdi daha durmadan.
Yerin o başından Kirmana yetdi,
Ordan Kirmanşaha yol aldı getdi.
Sonra da Babilə gəlib, İskəndər
Ordan Ruma tərəf elədi səfər.
Yolda Zur şəhrinə gəlib çatanda
Pozuldu səhhəti şahın bir anda.
Onun can köhləni daha yoruldu,
Taqətdən düşərək yolgetməz oldu.
Ruma çatmaq üçün xeyli can atdı,
Əl-ayaq süstləşdi, qalmadı imkan.
Sandı ki, içibdir zəhərlənmiş su,
Həmin o zəhərin təsiridir bu.
Onu əldən saldı qorxu, vahimə,
Əlacsız dərd imiş bu dərd, sən demə!
Vəzirin yanına - Yunanıstana
Bir qasid göndərdi, söyləsin ona:
"Çaparaq yanıma gəlsən əgər sən
Son dəfə üzümü görə bilərsən.
Yaxşı işbacaran alimlərdən də
Yüz ya əlli nəfər gətir gələndə!"
O qasid yetişib dedi vəzirə,
Vəzir əl atsa da hər bir tədbirə,
Çarələr heç bir kara gəlmədi,
Bir ümid işığı görə bilmədi.
Yığıb alimləri Rumdan, Yunandan
Oldu hökmüdarın yanına rəvan.
Birbaşa o, şahın yanına gəldi,
Bu görüş heç də xoş görüş deyildi.
Gördü: şah taqətsiz uzanıb yerdə.

Əlac mümkün deyil düşdüyü dərdə.
Diz çökdü, üzündə qüssə, duman, çən,
Yoxladı nəbzini öpüb əlindən.
Nəbzin vurmasına elədi diqqət,
Tapdı xəstəlikdən neçə əlamət.
Buyurdu: nə qədər vardısa imkan
Axtarıb tapsınlar bu dərdə dərman.
Dərmanın olsa da lap abi-həyat,
Əcəlin çatanda yoxdur bir nicat!
Artıq hökmüdarın işi bitmişdi,
Əbədi dincəlmək vaxtı yetmişdi.
Əmanət aldığı mayəni yenə
Gərək qaytaraydı tələb edənə.
Onu əridirdi indi bu cahan
Ki, zəri ayırsın qara torpaqdan.
Daha can köhləni asta gedirdi,
Gedər-gəlməz yola səfər edirdi.
Şamtək tərk edirdi nurlu aləmi
Suda qənd, odda mum əriyən kimi.
Bir külək söndürdü yanan çırağı,
Bağda ağaclardan tökdü yarpağı,
Sərvdə yaşıl bir budaq qoymadı,
Sındı qırqovulun qolu, qanadı.
Müşk ətirli olan əlvan gül-çiçək
Solub səpələndi yerə xəzəltək.
Ayı yəhərləyən həmin İskəndər
Ölüm yatağına baş qoyub inlər...[232]

İSKƏNDƏRIN VƏSIYYƏTI

Müğənni, bir quşsan - vaxtı düz bilən,
De görək: nə qədər keçmiş gecədən?
Nədənsə gecikib quşların səsi,
Çal, suğdi quşunun gəlsin naləsi[233].
Əsdi xəzan yeli, payız yetişdi,

Bağların əhvalı tamam dəyişdi.
Küləklər taladı bağçanı, bağı,
Söndü al güllərin yanar çırağı.
Arxlar kənarında otlar sapsarı,
Töküldü reyhanın şux yarpaqları.
Sanki ağaclıqda odlar qalandı,
Əlvan yarpaqları alışdı, yandı.
Gördü bazarını kəndli pərişan,
Bağın qapısını bağladı bağban.
Şahlar hovuzuna axan saf sular
Soyuqdan, ayazdan tamam dondular.
Çeşməsiz, çiçəksiz bağ şad olarmı?
Hasarsız, barısız abad olarmı?
Hanı saqi, badə, o məclis hanı?
Bura vəhşilərin olmuş məkanı!
Kəsilmiş nəğməsi ötən quşların,
Dolaşır qıçına xəzəl ruzgarın.
Seyrə gələnlər də bağı tərk etmiş,
Müğlər də çəməndən ayrılıb getmiş.
Yeyəylə sürtülmüş günəşin tacı,
Yeyətək dən-dəndir suların saçı.
Bağı tərk eləyib getmiş gözəllər,
Nə bülbül səsi var, nə güldən əsər...
Tikanlar dağ çəkib gülün köksünə,
Bəzəksiz, cəh-cəhsiz qalıb bağ yenə.
Belə sərt bir xəzan çökəndə bağa
Başladı o Kəyan sərvi solmağa...
Şahlıqın şah sərvi-İskəndəri də
Axır saldı dövran sağalmaz dərdə.
Çovğuntək soyutdu şahın nəfəsi,
Çoxdu bu dünyada qəmi, qüssəsi.
Özülü çökərsə bəxtin, dövlətin,
Səhhətə zəiflik üz verər yəqin!
Illərlə dünyanı uçub seyr edən
Quşun qol-qanadı qırıldı birdən.
Uca sərv yıxıldı, şux lalə soldu,
Qırqovul şahinin şikarı oldu.
Ordu həkimləri, şəhər ə yanı

Aldılar araya o hökmüranı.
Bəlkə də bir əlac tapalar ona;
Şərbətlər qatıldı dava-dərmana.
Nəbzi, qarurəsi olundu təhlil[234],
Nə çarə, gedən can qayıdan deyil!
Əlac eləsə də təbib nə qədər,
Ömür tükənibsə, nə fayda verər?
Çox səy göstərdilər çarə etməkçün,
Gedəni qaytarmaq olmadı mümkün.
Tədbirlə gəlmədi o gövhər ələ,
Necə sədd çəkəsən əsən bir yelə?
Əcəl yetişəndə tapıb bəhanə
Insana min əzab verər zəmanə.
Ruzgardan o qədər inciyər insan
Özü ölümünü istər allahdan.
Əl atmadıqları tədbir qalmadı,
Rəylərdən bir fayda hasil olmadı.
Çırağın əcəli çatıbsa əgər,
Ona öz yağı da yetirər zərər.
Çürümüş bir meyvə ağacda durmaz,
Düşəcək, tərpənsə budaqda bir az.
Ən mahir, ən ustad təbib heç zaman
Tapa bilməmişdir ölümə dərman.
Göyün hesabına bələd olanlar
Saldılar hesaba göydə hər nə var.
Onun taleyini gördülər nursuz,
Ondan uzaqdaydı bəxt açan ulduz.
Heç elə bir ulduz yoxdu ki, onun
Göstərmiş olaydı ömrünü uzun.
Taleyi səmada bəd görən zaman
Münəccim özü də əsdi qorxudan.
Önündə aynaya baxdı İskəndər.
Baxdı, vücuduna yetirdi nəzər,
Gördü ki, bədəni tüktək incəlib,
Qaçmaq istəyən can dodağa gəlib.
Nə qəlbdə qüvvə var, nə canda taqət,
Əyilmiş əvvəlki o sərv qamət.

O öz ölümünü gözüylə görcək,
Özü öz halına ağladı şamtək.
Yaxın dostlarını dəvət elədi,
Ürək sözlərini onlara dedi:
"Gəmim dar girdaba düşdü, a dostlar,
Ölüm ağzı açıq nəhəngtək durar.
Köçmək vaxtı gəldi bu düşərgədən,
Başqa bir ovlağa getməliyəm mən.
Bu fələk mənimlə xoşrəftar oldu,
Dağda, daşda mənə pərəstar oldu.
Indi düşmən oldu o haqq-sayda,
Dəyişdi rəftarı Günəş də, Ay da.
Ruzgar gözlərimdə çənə bürünür,
Bu dardan çıxmağım müşkül görünür,
Nə çarə qılım ki, oldum dərdmənd,
Bu fələk tacıma atıbdır kəmənd.
Hardadır, çatdırın xəzinədara,
Bəlkə rüşvət verib məni qurtara.
Mənim od qılınclı qoşunum hanı?
Qovsun canımdakı bu qızdırmanı.
Ən qorxunc divləri tutub ram edən,
Təxti-tac sahibi İskəndərəm mən!
Qılınca qurşandım, kəmər bağladım,
Bütün qulaqlara çatmışdır adım.
Zəhərli qılıncla tufan edib mən
Tozlar qaldırmışam Bəhri-Qülzümdən[235].
Böyüdüb çoxunu etdim hökmüran,
Çox qoyun almışam qurdlar ağzından.
Çox-çox sınıqları mən calamışam,
Çox-çox bütövləri parçalamışam.
Zülmü ədalətlə eyləyib əvəz,
Müşküllər həll edim hesaba gəlməz.
Qünnücdən Qülzümə oldum hökmüran,
Şimşək qılıncımı gördü Qiyrəvan[236].
O qılınc dönübdür indi zəncirə,
Ömrümü tor kimi salıbdır girə.
Çox dağlar, dənizlər keçmişəm, heç kəs

Dünyanı mənimtək seyr edə bilməz.
Hökmüdar Daraya qarşı çıxıb mən
Başını torpağa sərdim bəxtimdən.
Mən o qatil Furun boynunu vurdum,
Çipalın yerində Çində oturdum,
Qabildən, Habildən alıb intiqam,
Nasikdən Mənsəkə yollar açmışam.
Yudum məcusluğu dünya üzündən,
Rus dənizində də od qaladım mən[237].
Cəmşidtək təxtlərə çıxdım - ucaldım,
Firidun xəzinə yığdı, mən aldım.
Yıxdım daxmasını - evini Adın,
Qəsrini hünərlə açdım Şəddadın.
Hətta Sərəndibə gedib çıxaraq,
Adəmin izinə basdım mən ayaq[238].
Rüstəmin bəxtindən mən soraq verdim,
Keyxosrov təxtindən xəbər gətirdim.
Məşriqdən Məğribə at səyirdərək
Yəcuclar səddini ucaltdım dağtək.
Adəmtək Qüdsüdə elədim məskən,
Kəbə həlqəsinə əl yetirdim mən.
Bir məşəl ucaltdım qatı zülmətdən.
Zülmün qapısını taxtalatdım mən!
Aldığım adları nahaq almadım,
Atmadım qəflətdə tək bircə addım.
Mən hansı bir yerə etdimsə səfər
Ədalətlə bilik qazandı ellər.
Sarp daşı əridən isti havalar
Sağlam bədənimlə etdi xoş rəftar.
Indisə bu pərqu yataqda bitab
Yatıram, xəstəlik verir min əzab.
Balınca baş qoydum zəifliyimdən,
Yatağa düşərmi sağlam bir bədən?
Dünyanı qapqara gördüm gəzərək -
Qara qumdan tutmuş qara suyadək.

"Nə gördün?" deyərək sorsalar əgər,
Deyərəm: sanki heç etmədim səfər.
Dünyanı görmədən torpağa girən
Birgünlük körpəyə bənzəyirəm mən.
Dünyanı başabaş gəzmişəm özüm,
Hələ ki, dünyadan doymayıb gözüm...
Otuz altı deyil, lap otuz min il
Yaşasam, cavabım bu olardı, bil!
Mənə sirlərini açdı asiman,
Çox şeylər söylədim Günəşdən, Aydan.
Qədr-qiymət qoydum müdrik insana,
Şükürlər eylədim mən yaradana.
Ömrümü qəflətlə vurmadım başa,
Ağılla, hünərlə mən doldum yaşa.
Bütün biliklərdən dərsimi aldım,
Ölümün əlində, heyf aciz qaldım.
Çox azğın zalimi çəksəm də dara,
Bu namərd ölümə tapmadım çara.
Bir ölümdən başqa hər bir müşkülə
Mümkündür birtəhər çarə edilə.
Hanı yollarına qızıl səpdiyim
Dərin düşüncəli yüzlərcə həkim?
Torpağı qızıla çevirin yenə,
Gəlin, əlac edin şahın dərdinə.
Hardadır Ərəstu - tapa bir dərman,
Məni biliyilə qurtara dardan?
Hanı əfsun bilən həkim Bəlinas?
Gəlib İskəndəri eləyə xilas.
Hanı bəs Əflatun, o təmiz insan?
Mənim bu dərdimə eləyə dərman.
Hardadır o böyük bilici Valis?
Desin bu mərəzə nə oldu bais.
Çağırın Sokratı, bəlkə əql ilə
Bu bağlı qapını o aça bilə.
Hürmüzə göndərin durmadan xəbər.

Bəlkə ürək verə şaha birtəhər.
Gedin, Fərfuryusu edin xəbərdar,
Bəlkə bu dərdimə o əlac tapar.
Bu sözü bir daha eylədi təkrar:
"Etsə, əlac edər tək pərvərdigar!
Bəlkə rəhm eləyib qurtara məni,
Qurtara bu dərdli, yazıq bədəni.
Əlimdən tutan yox, yox salan yada,
Heç kəs tək qalmasın məntək dünyada!
Mənə belə cəza verərkən fələk,
Nə lazım səs salıb fəryad eləmək?
Içindən çıxdığım torpağın yenə
Axtarıb baş qoyum pak sinəsinə.
Ölüm girdabına düşməmiş, gərək
Suya qalxan tutam ləngiməyərək[239].
Çılpaq doğulmuşam çünki anadan,
Məni soyundurun dəfn edən zaman.
Yüküm yüngül idi doğulanda mən,
Yenə yüngül gedim burdan gedərkən.
Bir quş dağa qonub qalxarsa əgər,
Dağa nə artırıb-əksildə bilər?
Mən də bir quş idim, ölkəmsə - bir dağ.
Gedərsəm, bu dünya yasa batacaq?
Məntək çoxun doğub öldürmüş dünya.
Nifrətə layiqdir bu qozbel dayə[240].
Çoxuna mərhəmət, lütf eyləmişəm,
Görən də olubdur əlimdən sitəm.
Zalim olmuşamsa, əfv edin məni,
Mən də öldürmüşəm çox zülm edəni!
Tabutum torpağa olanda təslim,
Pak ruhum paklara qovuşar mənim.
Başa kül sovurmaq əvəzində siz
Mənimçün allaha dua ediniz!.."
Bunları söyləyib, almadı cavab,
Yenə yatağına sərildi bitab...

İSKƏNDƏRİN ANASINA MƏKTUB YAZMASI

Müğənni, rudunu bir dindir barı,
Yada sal nəğmənlə o yatmışları!
Mənim dərdimə qal, sazımı sazla,
Bəlkə rahat yatım o xoş avazla!..

Gülə hücum etsə payız ruzgarı
Körpəykən quruyar tər budaqları.
Ölüm bir bəladır, çarə edilməz,
Onun çarəsini tapmayıb heç kəs.
Əcəl qızdırması yetişən zaman
Qalar həkimdən də əlacı pünhan.
Gecə köçüb getdi, ağladı şəbnəm,
Günəş şəfəq saçıb güləndə aləm
Artdı İskəndərin ahü naləsi,
Ucaldı çalınan zənglərin səsi.
Hər dərdə yüz çarə bilən Ərəstu
Bu dərdin önündə çarəsiz durdu.
Şahın sağaltmağa tapmayıb əlac,
Özünü görərək əlaca möhtac,
Şaha söylədi ki: "Ey şəfəqli şam,
Şahlar nur alıbdır şöləndən müdam!
Qalıbdır dərdinə həkimlər naçar,
Üzünü allaha çevirib yalvar.
Hələ haqlamamış coşğun sel bizi,
Niyə dəyişmədik öz yerimizi?
Bu şərab qədəhdən aşıb daşmadan,
Nə üçün ölmədim, çıxmadı bu can?
Diləröm: bir tükün əsməsin sənin,
Bir tükün əskilsə ölərəm, yəqin!
Ancaq bir şərbətdir bu ölüm, gərək
Qoca da, cavan da, - hamımız içək!
Nə deyə bilərəm: iç bu badəni!
Çünki bihuş edər içəndə səni;
Nə də almaq olar qədəhi səndən,

Çünki şah bəzmində ədəbliyəm mən!
Əfsuslar olsun ki, bu nurlu çıraq,-
Qurtarıbdır yağı, - xamuş olacaq.
Ancaq yağsızlığın qalma dərdinə,
Bəlkə yağ yetişdi, oyandı yenə..."
İskəndər dedi ki: "Bu sözdən əl çək,
Əcəli yetəndə insan öləcək!
Əmrimdə deyildir dövr edən göylər,
Əlimdə deyildir Günəş, Ay, Ülkər...
Bir ovuc torpaqla bir qətrə suyam,
Bunlardan yoğrulub əzəldən mayam.
Haqqın sayəsində böyüdüm, artdım,
Nəhayət, elə bir rütbəyə çatdım
Ki, Şərqdən Qərbədək gəzdim hər yanı,
Keçirdim əlimə bütün dünyanı.
O zaman cahana bir şah idim mən,
Canımda can vardı, sağlamdı bədən.
Indi ki, zəiflik üz verdi cana,
Gərək səfər edəm başqa cahana.
Məğrurluq meylinə uyma ki, heyhat,
Dolmaz bu quyuya o abi-həyat!
Susuza eyləməz cəhənnəm əlac,
Sən o dörd çeşməli behiştdən söz aç[241].
Yalvarıb allaha, eylə ibadət,
Bəlkə o eyləyə mənə mərhəmət..."
Günəş köçüb getdi, qaraldı dünya,
O şahlar şahı da getdi yuxuya.
Qorxunc əjdahatək gecə qapqara,
Qatı bir qaranlıq çökdü yollara.
Daş qəlbli bir gecə, dəhşətli zülmət,
Zülmətdə kim görmüş şəfqət, mərhəmət?
Işləri düyünə salan ulduzlar
Sanki dodağına vurmuşdu mismar.
Bu oğru fələk də, oğrular tutan
Ay da qır küpünə düşmüşdü çoxdan.
Qapqara tüstüyə bürünmüş dünya,
Tüklə cəhənnəmdən asılmış guya.

Sanki ərimişdi şah səhərədək
Iyirmi yeddinci gecəki aytək[242].
Anası yadına düşdü, İskəndər
Sarsıldı, ürəkdən oldu mükəddər.
Buyurdu, hüzura ağıllı, zirək
Rumlu katiblərdən biri gələrək,
Qələmi qapqara hislə doldurub,
Əziz anasına yazsın bir məktub.
Ana dili kimi şirin dil ilə
Ona and verərək başlasın belə:
"Anacan, sən məni eyləyəndə yad
Sıxma ürəyini, qoparma fəryad!"
Hər kim oxusaydı bu yazılanı
Qapqara görərdi bütün dünyanı.
Katib qələmini çərtdi qurtardı,
Ucuyla fələyin bağrını yardı.
Vərəqə əbiri yaydıqca qəşəng,
Kağız dönüb oldu müşkin bir ipək[243].
Yazanda o zərif mənalı sözü
Katibin heyrətdən qaraldı gözü
Insanın gözünə işıq bəxş edən
Tanrının adına o yazdı əhsən:
"Bir olan allaha hamı möhtacdır,
Hamının dərdinə tək o əlacdır!"
Böyük yaradanı gətirib dilə
Katib məktubunu başladı belə:
"Məndən - İskəndərdən bu namə getsin,
Dörd yox, bircə olan anama yetsin[244].
Anacan, qətrəyə döndüsə çeşmə,
Su qabı suda da sınar, qəm çəkmə!
Ağacdan düşdüsə bir qızıl alma,
Narınctək rövnəqdən düşüb saralma!
Soldu, sarı-gülün getdi növrağı,
Qalsın qızıl gülün yaşıl budağı.
Anacan, bu sözə inanmıram mən:
Məhəbbət könüldə çox olur dildən.
Eşidib od tutar sinəndə ürək

Ki, şahlar gülünü aparıb külək.
Yanma, bəslədiyin balan qayıtmaz,
Əlini o yanan ürəyinə bas!
Zaman etsin səni bu oddan kənar,
Sənə səbir versin o pərvərdigar!
Səni and verirəm əmdiyim südə,
O şirin laylaya, o ilk öyüdə,
Dünyadan gənc getmiş bir övladına,
Ağlayan ananın o fəryadına,
Dinə əməl edən pak insanlara,
Dünyanı yaradan pərvərdigara,
Qanun-qayda qoyan hər peyğəmbərə,
Cənnətdə əbədi ömr edənlərə,
Torpağın altında həbs olanlara,
Behişt gülzarından zövq alanlara.
Bütün canlılara can verən cana,
Qəmdən nicat verən, can qurtarana,
Səxa dənizinin coşğunluğuna,
Vücudu yaradan haqq buyruğuna,
Adların fövqündə dayanan ada,
O nəqşə ki, ziynət verir vücuda,
Yeddi qat ucalan göy pərgarına.
Yeddi ulduzun da pak adlarına,
Allahı sevənin mərifətinə,
Şüur sahibinin fərasətinə,
Elmdən nurlanıb yanan hər şama,
Mərhəmət sahibi fazil adama,
Elə bir başa ki, bəxtə nur saçıb,
Elə ayağa ki, düz yollar açıb,
Pakizə fikirli, o saf ərənə,
Müşküllər açana, nicat verənə.
Darda qalanların pak niyyətinə.
Azad insanların xoş adətinə,
Yoxsulları sevən comərd sultana.
Sultantək gözü tox, yoxsul insana,
Sübhün gül-çiçəklə gülüşməsinə,
Gözlənməz təamın xoş düşməsinə,

Bidarın munisi səhər çağına,
Ağlar qəriblərin pak torpağına,
Yazıq məhbusların dərdi-dilinə,
Müqəddəs mehrabın nur qəndilinə,
Təşnə bir tifilin süd həsrətinə,
Naümid qocanın zəlalətinə,
Xəstə qəriblərin intizarına,
Döyülmüş yetimin göz yaşlarına,
Dərd-qəmdən guşəyə çəkilənlərə,
Şaxtadan dırnağı tökülənlərə,
Dərdlinin çarəsiz oyaqlığına,
Çarəsiz qalanın yazıqlığına,
Əzabdan sonrakı asudəliyə,
Pak, təmiz sevgiyə - aludəliyə,
Əqlin zəfərinə, ülviyyətinə,
Gizli ibadətin qüdsiyyətinə,
Şüura yol açan sözə, dastana,
Bəşər karvanını çəkən sarvana,
Insanı içindən yeyən dərdlərə,
Qəddini pünhanı əyən dərdlərə,
Dözümsüz adamda səbrə, qüdrətə,
Gözəlin üzündə həya, ismətə,
Ümidsiz çəkilən son fəqanlara,
Dadına heç kimsə çatmayanlara,
Dinpərvər adamda olan inama,
Peyğəmbərə gələn vəhyə, ilhama,
Bütün insanların o son yoluna,
Hamıya əl tutub kömək olana,
Insanı son yola salan qapıya,
Bizi ağuşuna alan qapıya,
Üzünü axtaran baxışlarıma,
Səsini eşitmək intizarıma,
Mənə bəslədiyin sonsuz həsrətə.
Düşdüyüm bu dərdə, bu fəlakətə,
Həmişə, hər yerdə dada çatana,
Can verib can alan o yaradana...
Anacan, bu məktub gəlib çatarkən

Çatıb qaşlarını kədərlənmə sən!
Bu dünya fanidir, əbəs ağlama,
Mənimçün yas tutma, qara bağlama!
Dünyanın əzəldən axırı budur,
Əyilmə ələmdən, mətanətlə dur!
Dünya bir kimsəyə qalmışsa əgər,
Səni də qoy üzsün bu dərd, bu kədər.
Ancaq bu dünyanı fani görəndə
Başqaları kimi toxtaq ol sən də!
Yox, əgər bunlara baxmayaraq sən
Mənimçün yasxana qurmaq istəsən,
Əvvəlcə şahanə bir məclis düzəlt,
Gözəl yeməklərdən bir süfrə bəzət,
Çağır qonaqlığa xalqı hər nə var,
Bütün gələnləri elə xəbərdar:
Təbrdə adamı yoxsa hər kəsin,
Buyursun süfrəyə, doyunca yesin!..
Əgər yemiş olsa onlardan biri,
Sən də ye dünyada acı qəmləri.
Heç kim o süfrəyə əl uzatmasa,
Sən də unut qəmi, heç batma yasa!
- Oğlum ölüb, - deyə çəkmə heç məlal.
Gəl, öz işlərinin qeydinəcə qal.
Ikiqat uzun da olsaydı ömrüm,
Axır yenə bir gün vardı bu ölüm.
Ən uzun ömür də kifayət deyil,
Nə fərqi, yaşadın otuz, ya yüz il?
Behiştə getməkdən qorxarmı insan,
Minlərlə açar var, yol da çırağban.
Əbədi bir təxtə yiyələnərkən
Nə üçün razılıq eləməyim mən?
Yerində toz yoxdur, göyündə duman,
Niyə at sürməsin oraya insan?
Əlimdə qalmadı bu saxta saray,
Siz də səbr eləyin, salmayın haray!
Şəbdizim sıçradı çaydan o taya,
Məndən salam olsun dosta, aşnaya[245].

Bizi azad etdi zindandan fələk,
Hamı azad olsun görüm bizimtək!.."
Məktubu yazdırıb o, yola saldı,
Özü də cənnətə sarı yol aldı.
Gecəni sübh etdi dərdlə, əzabla,
Keçdi bütün günü min iztirabla.
Gecə öz təxtini yüklədi filə,
Yer saldı donunu göylərtək nilə[246].
Gün tutdu üzünü qüruba sarı,
Qaraldı üfüqdə qızıl saçları.
Aciz ulduzların əli büküldü,
Gümüş dırnaqları bir bir töküldü.
Şahın ağır-ağır yumuldu gözü,
Cırmaq-cırmaq oldu qəmərin üzü.
Bir örpək toxuyub gecə saçından.
Torpağın başına örtdü asiman.
Zənəbin ağzından alaraq zəhər,
Ayın boğazına onu tökdülər[247].
Başının üstündə görcək əcəli,
Şahın öz canından üzüldü əli.
Əsəbdən sıxıldı damarda qanı,
Bir anda sustaldı bədəni, canı.
Ölüm gözündəki qaranı aldı,
Səhərtək ağ üzü soldu, saraldı.
Candan bizar olub, canından keçdi.
Canını tapşırmaq vaxtı yetişdi.
Quş elə tez uçdu öz yuvasına
Sürətdə baxış da çatmadı ona.
Dünyada nə qədər bilicilər var,
Bu gizli işlərdən deyil xəbərdar.
Bunun çarəsini bir bilən varsa,
Özünə bir çarə edər bacarsa.
Köçüb bu dünyadan getdi İskəndər,
Ona ən yüksəkdə təxt düzəltdilər.
Dünyada min cürə yaxşılıq etdi,
Özüsə dünyadan incimiş getdi.
Həyat səhnəsində o düşdü dərdə.

Nəhayət, üzünə çəkildi pərdə.
Dolanıb görmüşdü o bir çox yeri,
Başqa bir yerəydi indi səfəri.
Hayana getsəydi böyük İskəndər,
Oradan verərdi hamıya xəbər.
Soraq gətirən yox bu son yolundan,
Nə üçün bir xəbər gəlmədi ondan?
Yoxsa, elə yerdir o yer ki, hər kəs
Getsə, qayıtmağa yol tapa bilməz?
Bunun da hikməti açılsaydı bir,
Pərdənin dalında qalmazdı heç sirr..
İskəndər bənzərdi yaşıl yarpağa,
Kəyan ağacından düşdü torpağa.
Açıldı belindən qızıl kəməri,
Zərrin bir beşikdə düzəldi yeri.
Tabutun içinə kafur səpdilər,
Çölünə düzüldü cəvahir, gövhər.
O qədər yayıldı ətrin səfası,
Çatdı Cudi dağa səxa dalğası[248].
Qərq edib kəfəni müşk ilə uda,
Qoydular nəşini qızıl tabuta.
Bir bədən gümüştək ağarıb solsa.
Nə fayda tabutu qızıldan olsa?
Şahın öz rəyincə verildi qərar,
Qoyuldu bir əli tabutdan kənar.
Ovcuna torpaq da töküb bir qədər,
Sonra hər tərəfə car çəkdirdilər:
"Görün yeddi ölkə hakimi olan
İskəndər dünyadan köçdüyü zaman
O saysız-hesabsız xəzinələrdən
Bir ovuc torpaqdır əlində gedən!
Sizin də dünyadan gedərkən ancaq
Payınız bir ovuc torpaq olacaq!..."
Şəhri Zurdan Misrə yola saldılar,
Hiylədən uzaqdır çünki o diyar.
İskəndəriyyəni etdilər vətən,
Onu taxta üstə atdılar təxtdən.

Kimə dağ çəkməmiş vəfasız cahan?
Kimdir bu kitabı bütün oxuyan?
Bu dəfə dəyişdi sarayda bəxti,
Torpağın altında quruldu təxti.
Dünyada olmamış əzəldən bəri
Əsla mehribanlıq, dostluq əsəri!
Aldı öz qoynuna o şahı məzar,
Daxmanı bağlayıb döndü adamlar.
Bu dünya çoxuna məqam bəxş edər,
Saxlamaz o yerdə axıra qədər.
Ömrü sona çatdı saysız insanın,
Hesabı bitmədi yenə dünyanın.
Nə bir qurtaran var ipdən boynunu.
Nə də bir tapan var ipin ucunu.
Əbəsdir, bu sirrə sərf etmə ömür,
Susmaqdan başqa bir əlac görünmür.
Dünyaya dərindən yetirsən nəzər,
Görərsən insanlar çəkibdir nələr!..
Dünyanın ki sonu əbəsmiş, əbəs,
Bu qədər sitəmə, əzaba dəyməz!
Bu lacivərd tağda nə gördük axır?
Onun sütunundan qan seli axır.
Bu sütunun odu Günəşdir, Aydır,
Gəl, o qəndilləri daş atıb sındır.
Ondakı qızılı rəngə aldanma,
Oddan qızarmışdır, sən qızıl sanma!
Bizimlə uyuşmaz əsla göy saray,
Bizim qəsdimizdə durmuş Günəş, Ay.
Bizimlə dost olmaz saxta cadugər,
Üzdə gülər bizə, dalda öldürər.
Guya məlhəm qoyar sağalsın yaran,
Ancaq yara vurar sənə arxadan.
Balıqtək dünyadan sən uzaq olsan,
Qurtarar zirehin səni qılıncdan!
Tufan başlayarsa almağa qisas
Balıqtək üzənlər əsla qərq olmaz.
İpək karxanası bil bu dünyanı,

Bir yanı sudursa, oddur bir yanı[249].
Orada hərlənən çox tağalaq var,
Biri boşalanda o biri dolar.
Dünyanın sirrini boşdur axtarmaq,
Üstü tüstü-duman, altı toz-torpaq.
Bu tozdan, tüstüdən görünür hər an
Çarpışır, vuruşur yerlə asiman!
Sazişə gəlsəydi göylə yer əgər,
Bizi yer üzündən süpürməzdilər...

Nizami, gəl qurtar axır sözünü,
Qorxutma özgəni, nə də özünü.
Sultanın bəzminə gedəndə mehman
Yolun yarısında olma peşiman.
Eşit sözlərini huşu-guş ilə,
Acı badəsini alıb nuş elə!
İskəndər bu camdan murada çatıb,
Içib o badəni, əbədi yatıb.
Sultan sağlığına kim içsə şərab,
Nuş olsun, içənlər olsun feyziyab!

İSKƏNDƏRİN MƏKTUBUNUN ANASINA ÇATMASI

Müğənni, bu gecə çəngini saz et,
Məni bu dar yolda qəmdən xilas et!
Bəlkə genişlənsin, açılsın yolum,
Köçüm bu daşlıqdan, asudə olum...

Fəsillər içində qış gələn zaman
Narın yağış səpər yerə buluddan
Tozdan xəstələnmiş dünyaya fələk
Sanki dərman verər rəhmə gələrək!
Geniş səmaların sərin şəbnəmi
Qurtarar istidən bütün aləmi.

Susamış otlara bağçada, bağda
Xırdaca buzlardan pay verər şaxta.
Hamıya bəxşişlər paylayan bağlar
Tamam müflis olub möhnətdə qalar.
Dünən reyhan suyu satanlar bütün
Şərab doldurarlar küplərə bu gün.
Qaynayır kəndlinin evində küplər,
Kəndlilər kətan yox, yun paltar geyər.
Ceyran göbəyindən müşk saçılar,
Kabablı, noğullu süfrə açılar.
Şahlar kef məclisi qurub bu zaman
Içərlər İskəndər içən şərabdan.
Gör, qəlbdə nə vardı, dilim nə dedi,
Bu çərxi-fələyin oyunu nədi?

Ruma gəlib çatdı bu qara xəbər:
"Getdi bu dünyadan böyük İskəndər".
Tayfa başçıları yığılıb dedi:
Cahan sahibsizdir, başsızdır indi.
Hər kim barigaha töhfə yollasa,
Gərək təqdim etsin İskəndərusa.
Örtdü qara qanad Rumu sərasər,
Bürüdü ölkəni sanki zəncilər[250].
Çatanda hamını batırdı qəmə,
Şahın anasına yazdığı namə.
Oxuyub məktubu ana ağladı,
Matəmə büründü, qara bağladı,
Baxdıqca oğlunun bu məktubuna,
Tumartək qıvrılıb açıldı ana[251].
Qəlbi yas tutsa da bu möhnətindən,
Çıxmadı o şahın vəsiyyətindən;
"Oğlumun qoy ruhu şad olsun!" dedi.
Onun andlarına əməl elədi...
Bir an kəsilmədi ahı, fəryadı,
Tez getdi dünyadan, o da qalmadı!
Qara taleyinə əlvida etdi,
Onun da həyatı bu cürə bitdi.

**ATASININ VƏFATINDA
İSKƏNDƏRUSUN NALƏ ETMƏSI**

Müğənni, qəlb açan o sazın ilə
Bu odlu dərdimə bir əlac eylə!
O nurlu nəğmənlə könlümü bəzə,
Bu qəmli gecədən çıxar gündüzə!..

İskəndərdən sonra İskəndərus da
Qovğa eləmədi taxtü-tac üstə.
Şahların içində heç onun qədər
Yoxdu şah olmağa layiq bir nəfər.
Beş günlük dünyaya tamah salmadı,
O uca mənsəbə mayil olmadı.
Güldən ayrı düşmüş şeyda bülbültək
Ahü zar eylədi gecə sübhədək.
Sanki anasını bir bala ceyran
Kabab olmuş gördü oyanan zaman.
Ordu böyükləri çox etdilər cəhd,
Bəlkə qəbul etsin tacı vəliəhd.
Açsınlar önündə xəzinələri,
Tutsun atasının tutduğu yeri.
Yoxdu şahzadənin şahlıq məqsədi,
O, ancaq ibadət etmək istədi.
Üzr ilə onlara dedi ki: "Gedin,
Təxti başqasına həvalə edin.
Atamın yerində məclis qurmaram,
Badəni etmişəm özümə haram.
Dünya işlərindən əl çəkmişəm mən.
Yoxdur bu kələfin ucunu görən.
İnana bilməzdim, böyük hökmüran
Belə gənc yaşında gedə dünyadan.
Tərk edib sarayı, keçə təxtindən,
Darısqal daxmanı eyləyə məskən.
Bu dünya əhlini tərk edib daha
Mən üz tutacağam yalnız allaha.

Sütunu sarsılmış titrək körpünün
Üstündə bərk durmaq olarmı mümkün?
Atamdan artıq ki, olmayacağam,
Ölüb-getmədimi elə bir adam?
Onuntək tədbirli ola bilmərəm,
Cahanı fəth edib ala bilmərəm.
Atama nə verdi o güc, o qüdrət
Ki, ola məndə də mənsəbə rəğbət?
Bu yeddi qatlı çərx tüğyan eylədi,
Atamın təxtini viran eylədi.
Mən də təxtü tacı ataraq oda,
Kəyanlar təxtini qoydum tabuta!
Sadə adamları azad görüncə,
Çəkildim özüm də azad bir küncə.
Çoxunu aldatmış gümüş həvəsi,
Axırda yırtılıb zərdən kisəsi!
Dolmuş bir qədəhi doldursan yenə.
Içəndə dağılar o, üz-gözünə.
Bir yer ki, deyildir əbədi məskən,
Gərək "Get!" deməmiş özün gedəsən.
Şahlıq arzusundan uzaqdır könlüm,
Çünki qarşımdadır amansız ölüm.
Bu dar mağarada hörümçəklərtək
Nə qədər ovlayım qarışqa, milçək?
Qayalar içində məbəd taparam,
Orda keçirərəm ömrümü müdam.
Dünyanın çirkini təmizlərəm mən
Gözümün yaşilə öz ürəyimdən.
Dünya işlərindən əl çəkib bütün,
Tədarük görərəm axirət üçün.
Quşlartək az dənə edib qənaət,
Edərəm allaha dağda ibadət.
Köçməyin növbəsi yetişən zaman
Div girsən pərinin qoy qapısından!
Axirət xovfundan qorxum var məgər?
Asan ömr eləyən çətin can verər.
Atamtək məni də məzara atın,

Bir ovuc torpağı torpağa qatın!
Düşünsən əcəlin nə olduğunu
Daha cəsarətlə gözlərsən onu.
Ölüm əzabını dərk eləməsən
Çox çətin açarsan o qapını sən..."
Gedib bir kahada o tutdu məqam,
Dünya işlərini unutdu tamam.
Yalnız eyləyirdi haqqa ibadət,
Ölümə yaxındı bu yol, bu adət.
Bundan ibrət götür sən də, ey cavan,
Məbada çıxasan ata yolundan!
Çünki bu dünyada hiylәgәr fәlәk
Çox işlər görür ki, çətindir demək,
Quyuya nahaqdan çox Yusif salmış,
Çox mənəm deyəndən intiqam almış!

ƏRƏSTUNUN RUZGARININ SONU

Müğənni, yorubdur bəm səslər məni,
Zil üstə qaldır sən indi naləni!
Bəlkə o zil səsin ucalan zaman
Qurtara ürəyim bu ahü zardan.

Açdı ayağından İskəndər bəndi,
Göylər qalasına atdı kəməndi.
Onun sarayının filosofları
Üz tutdu o gedən mənzilə sarı.
Ərəstu görəndə batıb afitab,
Bağladı üzünə buluddan niqab,
Qaralar geyindi, matəm saxladı,
Səfər boxçasını o da bağladı.
Onun uca sərvi soldu, saraldı,
Başının üstünü xəstəlik aldı.
Eşidib ustadlı, şagirdli - kim var.
Yığıldı başına o yunanlılar.
Gördülər ki, yolu yaxşı tanıyan

Ərəstu yoluna tək olur rəvan.
O huş sahibinə sual verdilər,
Göyün sirlərindən tutdular xəbər:
"De, nədən yaranıb uca asiman
Ki, bəşər xəyalı uzaqdır ondan?"
Səfərə tələsən xəstə Ərəstu:
"Allah yaxşı bilir, - söylədi - bunu.
Şərh edib bir xeyli zamandan bəri,
Sanırdım, bilirəm mən bu sirləri.
İndi acizliklə burdan köçərkən
Gördüm ki, heç bir şey bilmirmişəm mən.
Dünya filosofu adlandıraraq,
Məni rəsədbilən sayırlar nahaq.
Yazdım bildiyimi "Cahanmədxəl"ə[252],
Bəzədim, süslədim onu elm ilə.
Göyün, ulduzların sirri haqqında
Çox şeylər kəşf edib göstərdim onda.
İndi, doğrusunu söyləsəm əgər,
Boş şeydir o köhnə rəsədnamələr.
And olsun allaha, mən də bilmərrə
Bilmirəm doludur, boşdur bu süfrə!"
Ərəstu bu qədər söyləyə bildi,
Söz bura çatanda nitqi kəsildi.
Yağ tamam qurtardı yanar çırağdan,
Əmr etdi bir alma dərsinlər bağdan.
O gözəl almanı qoxlar-qoxlamaz
Canı rahatlandı, dincəldi bir az.
Fələyin hökmüylə gəlib zamanı,
Nəfəsi tutulub çıxanda canı,
Gülərək dedi ki: "Siz olun agah,
Köçürəm, qarşımda açılır sabah.
Bu canı pak allah vermişdi mənə.
Pak olan allaha qaytardım yenə..."
Bunu deyib susdu bir ah çəkərək,
Onun da tozunu sovurdu fələk.
Atdı o almanı yoldaşlarına.
Göz yumdu bu əzab, qəm dəryasına...

HÜRMÜZÜN RUZGARININ SONU

Müğənni, ruh verən sazını bir al,
Bizə ürək açan xoş bir hava çal!
Bülbültək naləndən sərxoş olaraq,
Bəlkə bu nalədən, qəmdən qurtaraq!..

Hürmüz də bu dərin dəryaya çatdı,
Ovun da gəmisi ümmanda batdı.
Dənizə qərq olcaq fəryad elədi:
"Yükü yüngül olan xoşbəxtdir,- dedi, -
Gəmidə artıq yük nəyə gərəkdir?
O ki, bir gün suya töküləcəkdir!
Bu dünya əzəldən vəhşətxanədir,
Göyərən hər otun işi nalədir.
Dağların damını örtüb qalın qar,
Dəniz quyusuna dolub yağışlar.
Yarandı ceyranlar ovlayan insan.
Qulanlar, ceyranlar qaçdılar ondan.
Mən də bir ahuyam, düşmüşəm bu gün
Amansız toruna zalım ölümün.
Bu yolda köməkçim olacaq allah,
Yoxdur ondan başqa heç kimə pənah!
Bu fani dünyadan köçən zaman siz,
Ancaq bir allaha üz döndəriniz".
Deyərək bir şirin yuxuya getdi,
Sözü nə uzadaq, o, vəfat etdi...

ƏFLATUNUN RUZGARININ SONU

Müğənni bir şirin nəğmə söylə sən,
Bu ki, ilk ricamız deyildir səndən!
Sübh çağı dinləyib sənin səsini,
Unudaq dünyanın ah-naləsini!

Əflatun söylədi köçüb gedərkən:
"Olacaq hamıya torpaq son məskən.
Deyirlər: mən uzun ömür sürmüşəm.
Rumda ən yaşlı bir dünya görmüşəm.
Ölüm pərdəsinə mən yol tapanda
Başqa pərdələrdən döndüm cahanda.
Bir körpə uşağa bənzərəm mən də
Ki, qaçar beşiyə yuxu gələndə.
Vücudu yatmağa sövq edər onu,
Yuxu necə-gəlir, heç bilməz bunu.
Su ilə torpaqdan, od ilə yeldən.
Bu zidd ünsürlərdən əmələ gələn
Dünyada düzlükdən olarmı nişan,
Belə kəc bir yerdə qalarmı insan?
Bünövrəsi əyri qoyulan evin
Bir gün dörd divarı uçacaq, yəqin!
Yaşım yüz on üçü keçmişsə əgər,
Halım on yaşlı bir uşağa bənzər.
Qocayam, ancaq ki, o gənc yaşımda
Olan arzularım oynar başımda..."
Bu xoş arzulardan bir az keçəntək
Onun da fərşini yığdırdı fələk...

VALİSİN RUZGARININ SONU

Müğənni, bir nəğmə de, qəşəng olsun,
Mənim fəryadımla həmahəng olsun!
Bəlkə də ruhlanıb sənin nəğməndən
Yeddi çay üstündən keçə bilim mən...

Valisin gözünü yuxu tutanda
Ömrünün gəmisi qaldı tufanda.
Dostları eşidib gəldi haraya,
Fələktək aldılar onu araya.
Xəstəlik getdikcə elədi şiddət,

Zəiflik qoymadı bədəndə taqət.
Bəxtini göylərdə yoxlayan zaman
Gördü bəxt ulduzu uzaqdır ondan.
Ulduz ədalətdən çıxmışdı kənar.
Ona zülm etməyə vermişdi qərar.
Ordakı dostlara eyləyib xitab,
O da öz ömründən verdi haqq-hesab:
"Xatircəm olmayın, - deyirəm ki, mən -
Qara zınqırovlu yeddi hindlidən[253].
Bizə xoş bəxt verən bu ulduzlardır,
Ancaq pislikdə də əlləri vardır.
Nəhs dövrə başlasa ulduzlar əgər,
Bu dövrə zalimlik dövrü gətirər.
Zülmün zəmanəsi olmamış tamam
Dünyada yetişməz adil bir adam.
Qayıtsa yenidən o yeddi ülkər.
Şad olar o zaman yenə xoşbəxtlər.
Dönüş nöqtəsinə gedib çatmadan
Yazdı yazımızı amansız zaman..."
Allahın adıyla bitirdi sözü,
Yumuldu dodağı, yumuldu gözü...

BƏLİNASIN RUZGARININ SONU

Müğənni, bu köhnə pərdədə yekə
Hüzünlü, qəmli bir hava çal mənə!
Qəlbim də səs versin o nalələrə,
Şəbnəmtək göz yaşım çilənsin yerə!

Dövrü Bəlinasın axıra yetdi,
O da ariflərə belə ərz etdi:
"Vaxt çatıb, köçümü mən çatım gərək.
Başqa bir aləmi arzular ürək.
Bu palçıq daxmada yaşardım əvvəl,
Mən getdim, yerimdə qaldı bir heykəl.
Yeddi heykəlinə bu fələyin mən

Əsla baş əymərəm səmimi qəlbdən!
Mən göydən də uca bir hökmüdaram,
Istəsəm hər evə girib-çıxaram.
Budaqda gül olub açaram bəzən,
Istəsəm tovuztək uçaram bəzən.
Pəritək kimsəyə olmadan əyan,
Istəsəm uçaram hər yerə nihan.
Mənim uçuşlarım sığmaz zamana,
Öpərəm mən onu getsəm hər yana.
Istəsəm göyləri ayaqlaram mən,
Daşın içini də eylərəm məskən.
Səhralar, dənizlər qarşımı almaz,
Çöldə Xızr olaram, dənizdə İlyas.
Gəlib mənzilimə əgər baxsanız,
Hər şey yerindədir, mən yoxam yalnız.
Uçaram göylərə - o son məskənə,
Yerdə nə qalarsa dəxli yox mənə!..."
Bunları astaca tərənnüm etdi,
O da gedənlərin ardınca getdi.
Son qoydu dünyanın əzablarına,
Dostlarla bir ölmək xoşdur insana...

FƏRFURIYUSUN RUZGARININ SONU

Müğənni, çal, sənə heyran olum mən,
Ayrılım bu vaxtsız mürgüləməkdən!
Bəlkə nəğmələrin ola mənə yar,
Nə yatam, nə görəm qorxunc röyalar!

Fərfuriyus köçmək əmrini aldı,
Dəvəni yükləyib, təblini çaldı.
Dedi dostlarına: "Bu bəzəkli bağ
Reyhan ətirlidir, gözəldir, ancaq
Fanidir, o bir gün gedəcək bada.
Cəhənnəm olsa da, behişt olsa da!
Bizə bilikdəndir hər qorxu, bəla,

Yolbilən arxayın düzəlməz yola!
Qozbel olar bütün yay qayıranlar,
Dərzinin paltarı yamaqlı olar!
Yağ satanın qabı yağlı görünər,
Evində yağ olmaz bir zərrə qədər!
Xəzinə yükünü çəkərsə hər kəs,
Ömründə dərd-qəmdən dincələ bilməz!"
Pərgarı nəqşədən üzüldü, bu dəm
Onun da ömrünə çəkildi qələm...[254]

SOKRATIN RUZGARININ SONU

Müğənni, çal rudu, gəl, dadıma çat,
Məni bu amansız yuxudan oyat!
Bəlkə rudun səsi axar çay kimi
Soyutsun susamış yanar qəlbimi!

Vaxt çatdı, Sokrat da düzəldi yola,
Əcəlin önünə çapdı dördnala.
Deyirlər: gizlicə düzəldib zəhər,
Özündən xəbərsiz ona verdilər.
Bundan xəstələnib səfər edərkən
Bir şadlıq nərəsi çəkdi ürəkdən,
Dedi ki: "Çatarsa vaxtı ölümün,
Ona çarə etmək deyildir mümkün!
Bu solğun balışa dünyada bir-bir
Hamı baş qoyaraq, dincələcəkdir!"
Yüksəklik aşiqi o quş durmadan,
Gördülər, uçacaq indi bu tordan.
Dedilər Sokrata: "Canın bədəndən
Çıxanda, ey alim, bilirsən ki, sən
Gedəcək əlindən hər iqtidarın,
De, harda qazılsın sənin məzarın?"

Gülərək söylədi onlara ustad:
"Burdan gedənləri etməyin heç yad.
Mənimçün nə fərqi burdakı yerin?
Harda istəsəniz orda yer verin,
Ona da bir yuxu tufanı çatdı,
Bəxtinin yelkəni sularda batdı.
Ordakı zirəklər bildi o saat
Nə dedi onlara o böyük ustad.

NİZAMİNİN RUZGARININ SONU

Müğənni, çal görək bir "Ramişi-can"[255],
Açılsın ürəyim o xoş havadan!
Xosrov məclisində Barbət çalantək
Çal bir-bir nəğməni, birdən yüzədək!

Bu dastan yazılıb qurtaran kimi
Köçmək xəyalına düşdü Nizami.
Çox çəkməz, o çatar öz arzusuna,
Ömrünün kitabı yetişər sona.
Altmış üç yaşından altı ay qədər
Keçmişkən, istədi eləsin səfər.
Keçmiş alimlərdən danışdı bütün,
O da onlar kimi yatacaq bir gün.
Yığdı dostlarını edərkən səfər,
Verdi köçəcəyi yollardan xəbər.
Gülərək söylədi ki: "Ümidim var,
Keçər günahımdan o pərvərdigar!
Bizimçün çəkməyin boş yerə zəhmət,
Siz qalın, bizləri gözləyir cənnət!
Belə danışarkən getdi yuxuya,
Heç oyaq deyilmiş dünyada guya.

MƏLİK İZZƏDDİNİN MƏDHİ

Müğənni, o "Ramiş" havasını çal,
Şadlıq məqamıdır, qurtardı məlal!
Rudunla bir dəsgah çalasan gərək,
Çaldıqca uzana şahın ömrütək!

Aqil adamları aldı ruzigar,
Qaldı şahımıza ağıl yadigar.
Şaha kömək olsun həmişə xoş bəxt,
Onunla bəzənsin daim tacü təxt!
Məlik Izəddinə bu çərxi-dövran
Qüdrət kəməndini bəxş etmiş çoxdan.
Odur yeddi ulduz sirrini açan,
Odur səkkizinci qərana sultan[256].
Kəsra-Key bəzmində o tutub qərar,
Olub Firiduntək xoşbəxt hökmüdar!
Dodağı dünyanın həyat şərbəti,
Ondandır göylərin rəngi, ziynəti.
O qədər şirindir söz bulaqları,
Səsinin quludur öz qulaqları.
Hər səhər bəzəkli bir məclis qurar,
Orada Keyqubad kimi oturar.
Gələr ölkələrin bir çox alimi
Arılar pətəyə yığışan kimi.
Çox bilən alimlər göstərib hünər,
Biliyi azların dərsini verər.
Vardır hər guşədə gövhər tapanlar,
Oddan su almağı bacarar onlar.
Mələk xislətlidir şahın vəziri,
Behiştə açardır hər bir tədbiri.
Şah - Məlik şah kimi səxavətlidir.
Vəziri nizamtək ləyaqətlidir.
O, hökmran şahdır indi dövrana,
Vəzir də ikinci Nizamdır ona.
Alimlər gətirmiş hər bir diyardan,

Yaratmış onlara hər cürə imkan.
Şərabı içərlər şən, güllər kimi,
Məstkən ayıqdırlar bülbüllər kimi.
Hamı yarımhuşyar, şah yarımayıq,
Hamı dildən iti, şah əliaçıq!
Kimdə var bu məclis padişahlardan?
O həm şahdır, həm də Cahanpəhləvan.
Bu bir məclisdir ki, qovqadan uzaq,
Ona layiq olar bu naməm ancaq.
Bununla seyr etsin şah göyü, yeri,
Dağları, daşları, göy dənizləri!
Hərdən at oynadıb çıxsın meydana,
Gah da hücum çəksin Həbəşistana.
Heç yerə getmədən aqil hökmüdar,
Görər öz gözüylə dünyada nə var.
Istəsə şah üçün bu kitab yəqin
Açar qapısını yeddi ölkənin.
Onunla məclisi şahın şad olar.
Onda bu dünyanın təsvirləri var.
Keyxosrov bəzminin varisi sənsən,
Təxtü tac dayağı zoruna əhsən!
Cahanı göstərən bu cama baxsan,
Könlündən keçəni verəcək nişan.
Xəlvətdə yazılmış belə bir əsər
Şaha şahzadəlik müjdəsi verər.
Elə bir qapını açdı bu açar
Ki, ora dəniztək gövhərlər saçar.
Səhər ağ təxtinə çıxandan bəri
Heç bir tac görməyib belə gövhəri.
Mən ki, söz açmışam əvvəl beşikdən,
Körpəni görəndə heyrət etmə sən.
Bu şadlıq günündə sən bir məclis qur,
Yerin dövrəsinə göytək kəmər vur.
Nolaydı, bəxtim yol verəydi mənə,
Gələydim şahın o cənnət bəzminə.
Bəlkə o məclisin mərhəmətindən
Açaydım işimdən düyünləri mən.

Qolumda, qıçımda qalmamış taqət
Ki, gəlib behişti edəm ziyarət.
Müqəddəs behiştə can getsin gərək,
Cəsədi oraya niyə göndərək?
Dəryamdan iki dürr olubdur əyan[257],
Onlardır üzümü mənim ağardan:
Biri Məryəm kimi ismətli pəri,
Isanın nurilə parlar o biri.
Birinin çöhrəsi Aytək münəvvər,
Birinin ürəyi güntək nur çilər.
Müqbil, Iqbal adlı iki hindli qul
Göndərdim hüzura, olaydı məqbul[258].
Gəldi hər ikisi şah xidmətinə,
Məsəldir, yaqutu saxlar xəzinə.
Qızını mehrlə köçürər ana,
Qardaş duvaq salar onun başına[259].
Hüzura göndərdim bu gəlini mən,
Qardaşı tutmuşdur onun əlindən[260].
Canımı yollayıb bir peşkəş kimi,
Qoşmuşam mən ona ciyərparəmi[261],
Onu sən geriyə qaytaran zaman
Lütfün artıq olsun umduğumuzdan!
Sözümü burada çatdırdım sona,
Nə qiymət lazımdır, özün ver ona!..

KİTABIN SONU

Gövhərlər olanda mədəndə aşkar
Dünyanı bürüdü gövhər alanlar.
Gövhərə olsa da hamı müştəri,
Gövhər tanıyanlar alar gövhəri.
Daşın göbəyindən çıxardım gövhər,
Əlimdə tərəzi dursam da əgər,
Sanma ki, düşmüşəm dövlət eşqinə,
Mənə gərək deyil əsla xəzinə!
İstəyim budur ki, o sahibdövlət

Versin əməyimə layiq bir qiymət.
Məni düşündürmür azla çox fikri,
Çünki qohum deyil Ayla Müştəri.
Gəzirəm elə bir sərraf insanı
Ki, məğmun etməsin gövhər satanı.
Div kimi dağların köksünü yarmaq.
Vəhşi heyvan kimi nərə qoparmaq,
Açmaq xəzinəyə axan selləri,
Dənizə tullamaq dürrü, gövhəri
Min dəfə yaxşıdır, asandır, inan,
Nadan adamlara şer oxumaqdan!..
Söz hər şeydən əvvəl dinləyən istər,
Alıcı olmasa, tanınmaz gövhər.
Mənim gövhərşünas bir müştərim var,
Həm gövhərşünasdır, həm də lütfkar.
Ancaq, xəbər tutub daş hərisləri
Saldılar dalımca neçə nəfəri.
Bu parlaq ləlimi almaqçün ələ
Mənə daş yağdırıb deyirlər belə:
"O parlaq gövhəri, gəl, bizə ver sən,
Verməsən, bu bağdan köç etməlisən!"
Hirsləndim onların bu rəftarından,
Bu cürə qarışıq, pis bazarından.
Dedim: "Gövhər üçün edərlərmi cəng?
Nəğmə gözəl olar olsa həmahəng[262].
Dərya sevdasıdır, keç öz dürründən,
Gücün nəyə çatır onu söylə sən.
Dənizlə alverə çıxarsa biri,
Gərək dərya qədər ola gövhəri.
Dəryayla alverin dərya nəfi var,
Dəryanı dəryayla satın alarlar.
Bir səsin dünyanı tutsa şöhrəti,
Gərək dünya qədər ola vüsəti.
Pozğunluq olarsa ahəngdə əgər,
O səs hara çatar, necə yüksələr?
Bir söz ki, rəng verir gülə, gülşənə,
Hikmətli cavabdır başa düşənə.

Yaxşı tanıyıram mən hər yetəni,
Kəmər oğrusuyla tac bəxş edəni...
Bunları deməkdən qəsdim, yaxşı bil,
Əsla yoxsulluqdan şikayət deyil!
Demirəm pis keçir günüm, həyatım,
Ancaq yorulmuşdur azacıq atım.
Süfrəmdə bir parça çörək tapılar,
Amma səhhətimdən şikayətim var.
Insanın bədəni olmasa möhkəm,
Yazarkən süstləşər əlində qələm.
Saz olsa qarğanın əgər bədəni,
O, Bəsti ənciri bilər hər dəni[263].
Düzdür, yaşım ötüb, əsir dizlərim,
Rövnəqdən düşməmiş ancaq sözlərim.
Hələ çox solmayıb göy sərvim mənim,
Hələ diribaşdır bu ağ köhlənim.
Hələ haqq gözləyən, qədirbilənlər
Əllicə beytimə yüz qızıl verər.
Bəxtimdən, zəmanə eyləyir kömək,
Kisəmə dürr verir, taxtıma ipək.
Ancaq bir arzu da keçir qəlbimdən,
Aslanlar ovuna kəmənd atım mən,
Şir kimi doyaram qanıyla ovun,
Leşini qoy yesin tülkülər onun.
Əti apararsa pişik qazandan,
Nə çıxar, qarı hey qoparsın fəğan!
Fələyin zərləri əyri atması,
Dünyanın oyuna xələl qatması
Altmışa çatdırdı yaşımı mənim,
Düşməmiş qüvvədən ancaq bədənim.
Sanıram yenə də on yaşındayam,
Hələ də divlərin savaşındayam.
Keçənlər keçibdir çöllərdə yeltək,
Qalanlar da belə gəlib keçəcək.
Ömrün hesabını düşünsən əgər,
Quyuya sallamış dolçaya bənzər.
Bir dolça quyudan su çıxarmasa,

Nə xeyri, uzunmuş ipi, ya qısa?
Getdim, bu dastanda qoyub qəlbimi,
Gərək oxunmasın əyləncə kimi.
Dinləyən halını duysun dərindən,
O da getməlidir bu köç yerindən!
Bizi nə düşünsün, nə yada salsın,
Özünün, dostların qeydinə qalsın.
Mən də oturmuşdum bir gün, dünyada
Olub keçənləri salırdım yada.
Ölənlərin qəmi qəlbimə doldu,
Gözlərimin yaşı dönüb sel oldu.
Suda batanlardan bir nəfər gecə
Yuxuma girərək dedi gizlicə:
"Sən özün bizimlə bir yerdə ikən
Bizim dərdimizi nahaq çəkirsən.
Indi ki, gedirsən bu karvan ilə,
Sən öz dərdini çək, fikrini elə!"
Bu dünya mənasız göründü mənə,
Düşdüm o gecədən səfər fikrinə.
Çünki təşviş etməz ayıq bir insan
Bu çıraqsöndürən dəli ruzgardan.
Mən şərab küpünə düşərsəm, nə qəm,
Meylə al boyanmış libas geyərəm!
Tapa bilməsəm də qulan kababı,
Çəkmirəm toxluq ya aclıq əzabı.
Yoxsa da içməyə dadlı bir şərbət,
Şirin xəyallardan alaram ləzzət!
Qurtarıb tükənsə yağdanda yağım,
Nə olar, qoy sönsün bu can çırağım.
Səsim çıxmasa da təbiltək əgər,
Dözərəm təbiltək yağsa zərbələr.
Sındırsa sərvimi zamanın yeli,
Sağaldar yaramı şahın öz əli.
Xudaya, sən özün bu saf gövhəri,
Bu, hünər bağında yetmiş bəhəri,
Yetimdir, dünyada qoru hər zaman,
Gecəli-gündüzlü dərddən, bəladan.

Bu dəri dastanım yetişdi sona,
Yaxşı fal, xoş tale yar oldu ona.
Şahın adı kimi o Məsud olsun,
Şah da bu dastanla qoy Mahmud olsun[264].
İlk dəfə bu dürrü mən sapa düzdüm,
Tale ümmanında fərəhlə üzdüm,
İqbalı xoşlara yazdığım əsər,
Təəccüb etməyin məqbulsa əgər.
Nəzər salan zaman şah bu dastana
Qoy əqli, zəkası yar olsun ona!
Ucalsın adıyla onun bu kitab,
O da bu kitabdan olsun feyziyab!
Nizami aləmə bir də səs salsın,
Adı bu əsərlə əbədi qalsın!
Bunun adı kimi olsun bəxtəvər,
Dolandıqca dövran, keçdikcə illər!

İZAHLAR

[1] Yeddi qat içində nə var binadan,
Min alqış ona ki, odur Yaradan.

Yeddi qat - Şərq əsatirində göyün yeddi təbəqədən ibarət olduğu təsəvvür edilir.

[2] Heç bir kəs torpağa dil verə bilməz,
Naxış vura bilməz suya da heç kəs.

Heç kim torpağı danışdıra bilməmiş və heç kim suya naxış sala bilməmişdir. Təkcə Allah torpaqdan nitq sahibi olan insan yaratmış və bir damcı suya (nütfəyə) insanın surətini nəqş etmişdir.

[3] Səni ümid ilə hey axtarmaqda
Kimisi qarada, kimisi ağda.

Səni hər kəs qaranlıq gecədə, işıqlı gündüzdə, kimi yerdə, kimi göydə axtarıb tapmaq istəyir.

[4] Köhnə hekayəti çatdırdım sona,
Başlasın təzə söz indi cövlana.

Bundan əvvəlki hekayəni - "İskəndərnamə"nin birinci hissəsini - "Şərəfnamə"ni yazıb bitirdim, indi də onun ikinci hissəsini - "İqbalnamə"ni yazmağa başlamışam.

[5] Saldın ilk sözümü Sən dildən-dilə,
Bu son addımı da yetir mənzilə.

"Şərəfnamə"də müvəffəqiyyətimi və şöhrətimi təmin etdin, indi "İqbalnamə"ni də o cür başa çatdırmağa mənə yol göstər, yardım et.

[6] Onun taxtı idi bütün bu əflak,
Başının müqəddəs tacıydı "lövlak".

Həqiqətdə Məhəmmədin taxt-tacı yox idisə də, mənən o həm taxt, həm tac sahibi idi.

Quranda "Lövlökə ma xələqqü-1-əflak" ("Əgər sən olmasaydın, göyləri yaratmazdım") ayəsinin ixtisar edilmiş variantıdır. Güya bu sözləri Allah Məhəmmədə müraciətlə demişdir.

[7] Parlayıb nur saçdı bu kainata,
Bənzərdi Zülmatda abi-heyata.

Məhəmməd cəhalət qaranlığında olan dünyaya öz mərifəti ilə işıq saçdı. Onun dünyada varlığı əsatirə görə Zülmətdə olan dirilik suyuna (abi-həyata) bənzədilir.

Uca qalxmasaydı ərşin tağından,
Kimdi kainatın sirrini açan?

Ərşin tağı - burada Məhəmmədin, dini əfsanədə deyildiyi kimi qalxdığı "merac"dır ki, göyün yeddinci təbəqəsi sayılır.

Beytin mənası: Məhəmməd göylərin ən yüksək qatından uca qalxdığı üçün kainatın sirlərini açdı.

Cənnətdən torpağa gəldisə Adəm, O qoydu torpaqdan cənnətə qədəm.

Dini əfsanəyə görə, birinci peyğəmbər olan Adəm Allahın əmrindən çıxdığı üçün cənnətdən çıxarılıb dünyaya atılmışdı.

Beytin mənası: Məhəmməd Adəm peyğəmbərdən də yüksəkdir. Adəm cənnətdən çıxarılıb yerə qovulduğu halda, Məhəmməd yerdən cənnətə getmişdir. Burada Məhəmmədin behişti görməsinə işarə edilir.

[10] Aytək çıxdı Yusif quyudan əgər,
Nur saçdı quyudan o, Aya qədər.

Yusif quyudan Ay kimi bayıra çıxdısa, Məhəmməd merac gecəsi yerdən Ayın üstünə, ərşə çıxdı və hər yeri öz nuruna qərq etdi.

[11] Xızra abi-həyat oldusa qismət,
Həyat çeşməsindən keçdi Məhəmməd.

Əgər Xızır Zülmata gedib dirilik suyuna çatdısa, Məhəmməd merac gecəsi daha yüksək məqama çatdı.

[12] Yunisi uddusa balıq bir zaman,
Ona səcdə etdi balıqla ilan.

Yunis - dini rəvayətə görə, qədim yəhudilərin peyğəmbərlərindəndir. Uydurduğu möcüzə yalan çıxdığı üçün qaçıb Dəclə kənarına gəlmiş, gəmiyə minmiş, günahkar olduğundan gəmi onu aparmamışdır; Yunisi suya atmışlar. Bir böyük balıq onu udmuş, o da balığın qanında tövbə və dua etmiş, Allah duasını qəbul etmiş, bir müddət sonra balıq onu kənara buraxmışdır.

İkinci misrada Nizami Məhəmmədin möcüzələrindən birinə işarə edir. Dini əfsanəyə görə, Məhəmmədin möcüzələrindən biri də güya heyvanları dilə gətirməsi olmuşdur. Guya balıq və ilan da ona ram olub dilə gəlmiş, onun peyğəmbərliyini təsdiq etmişdir.

[13] Davuddan yadigar tək bir zireh var,
Məhəmməd yüz zireh qoyub yadigar.

Davud peyğəmbər öləndən sonra ondan insanlara yadigar kimi zireh qayırmaq bacarığı qalmışdı. Məhəmmədin təlimi isə yüz zirehə bərabərdir.

[14] İsanın beşiyi göyə qovuşdu,
Məhəmmədsə özü göylərə uçdu.

Məhəmməd peyğəmbərin meracına işarədir.

15 Tur dağı Musaya oldusa eyvan,
Məhəmmədin qəsri yarandı nurdan.

Musa Allahdan vəhy almaq üçün "Turi-Sina" dağına çıxmışdısa, Məhəmməd nurdan yaranmış qəsrdə Allahla söhbət edirdi.

16 Gəlinimdə olan şuxluq, təravət
Peykərşünaslara eylər kifayət.

Gəlinim - burada əsərim, yəni "İqbalnamə"ni, peykərşünas isə sənəti, gözəlliyi qiymətləndirən deməkdir.

17 Kürədən çıxanda güzgü bərq vurar,
Fəqət sınan zaman zirehə yarar.

Qədimdə güzgünü pardaxlanmış dəmirdən qayırardılar. Güzgü qırıldıqda ondan zireh də düzəltmək olurdu.

Beytin mənası: gənclikdə insanın üzü güzgü kimi parlaq və saf olur, amma qocalanda üz qırışır, zireh kimi çin-çin olur.

18 Zülmətə bürünmüş keşikçixana,
Həmlə eləmişdir fil pasibana.

Keşikçixana - dünya, fil - gecə, pasiban - Günəş mənasını verir. Yəni gecə gəlmiş, hər tərəfi qaranlıq basmışdır.

19 Bir ahu balası doğmuşdur çəmən,
Müşk-ənbər saçmada öz göbəyindən.

Ahu - ulduz, çəmən - göy mənasındadır. Ahunun göbəyindən qara müşk düşən kimi göydən yerə qaranlıq çökməkdədir, yəni - gecədir.

20 Dürr üçün qəvvastək suya batırdım,
Gah seçib götürür, gah da atırdım.

Nizami "İqbalnamə"ni yazarkən yeni surətlər, incə mənalar, gözəl ifadələr tapmasını qəvvasın dənizdən dürr çıxarmasına oxşadır.

21 Fələyin köhləni olub təngnəfəs...

Vaxtın sürətlə keçməsinə işarədir.

22 Daxmada gecənin hörüklərindən,
Yeddi rəng ipəklər toxuyuram mən.

Bu dar evimdə gecənin mənə verdiyi ilhamla rəngarəng surətlər, sözlər yaradıb, əsərimi yazıram.

23 Bu laciverd küpdən mən də İsatək
İplər çıxarıram hər an rəngbərəng.

Dini əfsanəyə görə, İsanın peyğəmbərliyinə ən əvvəl inanan on iki boyaqçı olmuşdur. Bunlar İsadan möcüzə istəmişlər. İsa da guya boyaqçılara boyamaq üçün verilmiş bütün əşyanı bir küpə tökmüş və bunları eyni küpdən hər kəsin istədiyi rəngdə çıxarmışdır.

Bu beytdə: **laciverd küp** - göy, səma; rəngbərəng iplər isə - müxtəlif surətlər və müxtəlif mənalar ifadə edən misralar, beytlər deməkdir.

[24] Onda Müştərini görərək hər an,
Vurar üzüyünə Ütarid nişan.

Nizami özünü Ütaridə - katibə, Xoylu İmadı isə xoşbəxtlik gətirən Müştəri ulduzuna bənzədir. Münəccimlərin fikrincə, Müştəri xoş tale göstərən ulduzların ən böyüyüdür, Ütarid isə göylərin katibidir.

Beytin mənası: Müştəri Ütaridə xoşbəxtlik nəzərini salan kimi Ütarid bu səadəti möhürləmək üçün katiblik üzüyünü barmağına keçirir. Keçmişdə şahların katibi onların möhürünu özündə saxlardı ki, yazılanları möhürləsin.

[25] Məgər neçə uşaq tutar bir mama?
Bir ağac nə qədər yetirər xurma?

Burada Nizami özünü mamaya və bar verən ağaca, yaratdığı misraları və beytləri uşaq və xurmaya bənzədir. Yəni bir şair bir gecədə nə qədər şeir yazar.

[26] Yuxusuz, ac-susuz qalıb o gece,
Bu mavi dəryada üzürdüm tekcə.

Mavi dərya ilham mənasındadır. Yəni bu yuxusuz çalışdığım gecədə fikrim ilham dənizində söz inciləri toplamaq üçün üzməkdədir.

[27] Gecə gecə deyil, dibsiz bir quyu,
Ayı da, günü də udmuşdu suyu.

Ayın görünmədiyi gecə, yəni tamam qaranlıq olan gecə el arasında qədimdən bəri qaranlıq quyuya bənzədilir, güya Ay və Günəş bu quyuya düşmüşdür.

[28] Atdığım kəməndlə, şahın bəxtindən
Əmlik ceyranları ovlamışam mən.

Şahın dövlətindən ilham kəməndini ələ alaraq xəyahmın çəmənində məna ceyranları ovlamışam - gözəl beytlər yaratmışam.

[29] Əngin dənizlərə mən tor atmışam,
Bu torla növbənöv balıq tutmuşam.

Xəyalımın dənizinə tor ataraq, çoxlu təzə fikirlər tapmışam, rəngarəng beytlər yaratmışam.

[30] Vuraşur önümdə Çin ilə Həbəş.

Çin - ağ kağız, **Həbəş** isə kağız üzərində qara xətlər, yazılar deməkdir.

[31] Qızışıb coşduqca beynim şərabdan,
Gəldi səxavətə söz də bu zaman.

Şərab şairin ilhamı, təbi mənasındadır. Nizami ömründə şərab içmədiyini başqa beytlərində də bildirmişdir. Məsələn:

Sən mey iç, gətirmə heç bir bəhanə,
Ağzım möhürlüdür, üz vurma mənə.

Bu fikri nizamişünaslar da təstiq edirlər.

Beytin mənası: mənəvi şərabım - təbim coşduqca sözlər, fikirlər də beynimdə coşub daşır.

32 İlham buludlarım çəkdi nərələr,
Gövhərşünaslara yağdırdı gövhər.

İlhamım cuşa gəldi, sənəti sevənlər üçün yağış kimi dürlər yağdırdım.

33 Taleyim açıldı, oldum bəxtəvər,
Zöhrə dəf göndərdi, Müştəri dəftər.

Zöhrə ulduzu Yaxın Şərqin klassik şairlərinin əsərlərində göylərin çalğıçısı sayılır. **Zöhrənin dəfi** buna işarədir.

Kosmoqrafiya Müştəri ulduzu üzərində qara xətlər olduğunu göstərir. Müştərinin bu xətlərini qədimdə yazı saymışlar. Müştərinin dəftəri ifadəsi də buna işarədir.

İkinci tərəfdən, Müştərinin Zöhrə ilə bir bürcdə qarşılaşması, qədim astroloqların fikrincə, xoşbəxtlik əlamətidir.

Bu beytdə **Zöhrənin dəfi** - əyləncəli, zövq verən şeirlər, Müştərinin dəftəri isə, xoşbəxtlik kitabı demekdir ki, bu da "İqbalnamə"yə işarədir. Nizami demək istəyir ki, bu kitabda həm zövq, sevinc, həm də səadət yolunu tapmaq olar.

34 Neçə vaxt ağ rəngə lacivərd qatdım,
Bitdi "Şərəfnamə", murada çatdım.

Ağ rəng - kağıza, **lacivərd** isə mürəkkəbə işarədir. Nizami ağ rəngi **lacivərdə qatdım** deməklə, əsərlərini yazmasından bəhs edir.

35 Gör əvvəl nə ekdim, gör bitdi nələr,
Sınığı bu sayaq bitişdirərlər.

Şair "İqbalnamə"ni yazmaqla və onu "Şərəfnamə" ilə bitişdirməklə, "İskəndərname" kimi bütöv bir əsərin meydana çıxdığını göstərir. Beytdə sınıq sözü "Şərəfhamə"nin mövzuca yarımçıqlığına işarədir ki, "İqbalnamə" bunu tamamlayır.

36 Bilmirəm bu qədər füsunkar sözlər
Babil quyusundan çıxır nə təhər?

Əsatirə görə, qədim Babil şəhərində dərin bir quyu var imiş ki, oradan asılmış Harut və Marut adında sehrbaz mələklər də quyudan çıxa bilməzlərmiş. Nizami burada öz şeirlərinin o quyudan çıxa biləcək dərəcədə qüvvətli caduya, yəni təsirə malik olduğunu söyləyir.

37 Zöhrəyə o "Zənd"i kimlər öyrətdi,
Oxuyub Harutu tamam bənd etdi?

Əsatirə görə, guya Zöhrə ulduzu çox gözəl oxumağı ilə Harutu cəzb etmiş, Harut da ona qovuşmaq üçün sehrbazlığa başlamış və sehrbazlıq etdiyinə görə cəzalandırılaraq quyudan başı üstə asılmışdır.

"Zənd" - atəşpərəstlərin peyğəmbəri Zərdüştün kitabının adıdır. Buna **"Zənd-Avesta"** da deyilir. Nizami isə təbini "Zənd" oxuyan Zöhrəyə, şeirlərini də Zöhrənin cəzbedici nəğmələrinə bənzədir.

38 Sehirli nəğməmdən Zərdüşt xar oldu,
Söndü çox "Zənd"lərin alovu, odu.

Yəni mənim sehrə - qüvvətə malik sözlərimin müqabilində Zərdüştün sözləri kölgədə qaldı, çox "Zənd"lər rövnəqdən düşdü.

39 Dəryaya dürr saçsm qətrə buradan,
Qoy xurma daşısın Bəsrə buradan.

Məlumdur ki, qətrə dəryada sədəfin ağzına düşüb, dürr olar. Nizami deyir ki, qətrələr məndən dəryalara dürr saça bilər, yəni mən sözlərdən dürr yaradan bir şairəm.

İkinci misra Bəsrənin bol və əla xurma yeri olduğuna işarədər. Nizami özünün Bəsrə xurmasından da şirin və bol sözlər yaratdığını söyləyir.

40 Bu altıkünc tağda bir buludam mən,
Səpərəm hər yana su ciyərimdən.

Mən bu altıcəhətli (sağı, solu, önü, arxası, yuxarısı, aşağısı olan) aləmdə elə bir sənətkaram ki, sözlərimin şöhrəti hər yana gedib çatır.

41 Bitkitək pay alıb hamı suyumdan,
Yağışım sərvlər becərir hər an.

Mənim əsərimdən ilham alan şairlər damcı ilə bitən otlara bənzərlər, onlar mənim böyük bəhrələr verən sənətimə möhtacdırlar.

42 Kölgətək işıqdan kim çəksə zərər,
Əlbəttə, həmişə ondan çəkinər.
Çeşməmdən feyziyab olsa da çoxu,
Getmir gözlərinə həsəddən yuxu.

Bu beytlərdə Nizami özünu işığa və onun poetik istedadına həsəd aparan şairləri kölgəyə bənzədir.

Mənim meyxanamdan içərlər şərab...

Yəni mənim əsərlərimdən istifadə edərlər.

Bu feyzi onunçün qazandım ki, mən
Əsla su içmədim yad bir çeşmədən.

Mən özgəyə göz dikmədən öz əməyimlə belə bir dərəcəyə çatdım.

45 Xəlvətdə poladdan sildim ki, pası,
Yaqut rəngi alsın onun aynası.

Bu və başqa beytlərdə Nizami öz yaradıcılığının tamamilə orijinal olduğunu, heç kəsi təqlid etmədiyini və heç kəsdən söz almadığını göstərir və deyir ki, mən zəhmət və əziyyətimlə öz yaradıcılıq xəyalımı güzgü kimi parlatdım.

Hələ can almamış əcəl turactək:
"Dad, məni tutdular!" - çığırıb dad çək,

Dad, məni tutdular! - Turacın oxumasına, təqlid yolu ilə düzəldilmiş ifadəyə işarədir.

Fələk - yeddibaşlı qorxunc əjdaha,
Bircə zərbə vursa, məhv oldım daha.

Əsatirə görə, güya göy əjdahası olan fələk Ayı udurmuş, həm də onun tutulmasına səbəb olurmuş.

48 Xəlbirə bənzəyən teştdir asiman,
Sən bir xəlbir torpaq, o da bir teşt qan.

Birinci misra ulduzlarla dolu göyə işarədir, İkinci misrada isə insan bir ovuc torpağa, çərxi-fələk isə məhv olmuşların qanı ilə dolmuş bir teştə bənzədilir.

49 Bu göy rəngli küpün çox hiyləsi var,
İçindən görərsən yüz cür rəng çıxar.

Göy rəngli küp - fələk, səma deməkdir. Beytin mənası: bu fələk cadularla, füsunlarla doludur, ondan yüz növ hiylə baş verir.

50 Küpə bir cadugər minər, deyərlər,
Bu küpə minmişdir yüz min cadugər.

Əfsanələrə görə, küpə bircə cadugər minir, amma göyün küpünə bax ki, üstündə yüz minlərlə cadugər və sehrbaz, yəni bədbəxtlik və nəhslik ulduzları dolaşır.

51 Tülkütək geydirər qırmızı papaq,
Sonra qara itə yedirdər ancaq.

"Dərzi tülkü" adlı Azərbaycan nağılına işarədir. Yəni bu çərxi-fələk bu gün bir adama qırmızı tülkü dərisindən papaq geydirsə, sabah onu tülkü kimi qara itlərə yem edər; bu gün güldürər, sabah ağladar.

52 Nədir dörd yol üstə məskən düzəltmək?

Dörd yol - dörd ünsürdən, yəni su, od, torpaq və havadan ibarət dünya deməkdir. Mənası: nə vaxta qədər bu kəşməkeşli dünyada yaşayacağı?

53 Dörd balış qeydindən qurtaranda biz,
Asudə yatanq səssiz-səmirsiz.

Dörd balış - yenə də dörd ünsürdən ibarət olan dünya deməkdir. Yəni yalnız öləndən sonra asudə olmaq mümkündür.

54 Hər pərdədə yalnız o adam çalar
Ki, ola pərdədən yaxşı xəbərdar.

Musiqidə işlənən pərdə sözü burada məcazi mənadadır. Beytdə deyilir ki, həyatın qanun-qaydalarını bilməyən, onlarla hesablaşmayan adam daim çətinliklərə rast gələr.

55 Belə dörd müxtəlif yol ayrıcından,
Çıxmaram, ya qoca olum, ya cavan.

Dörd müxtəlif yol - sağa, sola, irəli, geri gedən yollar, dünyəvi həyatın yollarıdır. Yəni cavan da, qoca da olsam, bu bir-birinə zidd yollardan keçməyə məcburam.

56 Dəniz dalğalanıb gələrsə feyzə,
Sədəfdən dürr alıb çıxardar üzə.

Padşahın səxavəti dəniz kimi hərəkətə gəlsə, mənim təbimdən de dürr kimi sözlər çıxar.

57 Bir şəhər yaratsam, baxtım olsa yar,
Kim olsun bəs ona sonra şəhriyar?

Nizami əsərini bir şəhərə benzədib deyir ki, onu tikib qurtarsam, yəni "İqbalnamə"ni müvəffəqiyyətlə yazıb başa çatdırsam, ona sahib çıxan, onun "şəhriyarı" kim olar?

58 Qoyma qoca şaha gənc üstün gələ,
Şiraye Pərvizi öldürdü belə.

Nizaminin "Xosrov və Şirin" poemasında Pərviz öz sağlığında şahlığı oğlu Şirayəyə vermiş, onu həddindən artıq yüksəltmişdir. Şiruyə də yolunu azıb atası Xorsov Pərvizi öldürmüşdür.

59 Qocaman ağaca mişar çəkmə sən,
Zöhhak bunun üçün düşdü təxtindən.

Qocaman ağac sözlərinden Pişdadiyan sülaləsinin guya yeddi yüz il padşahlıq etmiş dördüncü şahı Cəmşid nəzərdə tutulur. Zöhhak onu taxtdan saldığı üçün öz taxt-tacını itirdi.

60 Çoxları istədi "İqbalnamə"ni,
Tək ona həsr etdim mən bu nameni.

Namə sözü "İqbalnamə"yə, ona sözü isə İzzəddin Məsuda işarədir.

İzzəddin Məsud - Nurəddin Arslan şahın oğlu, Məsul atabəylərinin yeddinci hökmdarı olmuş, 1218-ci ilə qədər hakimiyyət sürmüşdür. Nizami "İskəndərnamə"də bir neçə dəfə İzzəddin Məsudun adını çəkmiş, "İqbalnamə"ni də ona ithaf etmiş və oğlu Məhəmməd vasitəsilə əsəri Məsula göndərmişdir. Onun hakimiyyətdə olduğu dövr (1214-1218) nəzərə alındıqda, görünür ki, Nizaminin vəfatı bizim qəbul etdiyimiz 1209-cu ildən sonra olmuşdur.

61 Deyirlər o xoruz banlar hər səhər,
Yerdəki xoruzlar ona səs verər.

Nizami özünü guya göydə yaşayan və hər səhər ilk banlayan xoruza, o biri şairləri isə onu təqlid edərək, yerdə banlayan xoruzlara bənzədir.

62 Bir ov vurubsansa, çıxar meydana,
Bir əsər yazmısansa, ortaya qoy.
63 Vurabsan qızıla şah sikkəsini.

Pulun üstündə şahın adı həkk edilən kimi sən də bu qızıl kimi əsərin ("İqbalnamə"nin) üstünə şahın adını yazmısan, əsəri ona ithaf etmisən.

64 Almış fərmanını Mahmudilərdən,
Həsəbi, nəsəbi Davudilərdən.

Mahmud - Sultan Mahmud Qəznəvi və ya Səbuktəkin Qəznəvilər dövlətinin banisidir. 997-ci ildən 1030-cu ilə qədər hakimiyyət sürmüşdür. **Mahmudilər** - Mahmud nəsli, sülaləsi deməkdir. Davud - Selcuq hökmdarlarından Qılınc Arslanın böyük qardaşı idi. Məlikşah Səlcuqinin fərmanı ilə 20 il hakimiyyətdə olmuş, 1107-ci ildə ölmüşdür. Şair İzzəddin Məsudun Səlcuq sülaləsindən olan Qılınc Arslanın böyük qardaşı Davud ibn-Süleymanla əsil-nəsəbcə bağlı olduğunu göstərir.

65 Tünd şərab qədəhə tökülsə əgər,
Ləl lacivərdə şəbxun eyləyər.

Ləl - qırmızı şərab, lacivərd isə tünd göy rəngli qədəh mənasında işlənmişdir. **Ləl lacivərdə şəbxun (basqın) eyləyər** - yəni qırmızı şərab göy qədəhin rəngini dəyişdirər.

66 Fəzada uçarsa əgər üqabı..

Üqab - qaraquş, ulduz adı.

67 Ayı göydə fətir eləyib güman,
Çoxları quyuya düşüblər, inan.

Şair Ayın quyu suyunda əks olunan şəklini fətirə, şahın çöhrəsini isə həmin şəkle oxşadır; şaha təmənna ilə yanaşanlar Ayın quyudakı şəklini fətir bilib ona can atanlar kimi özlərini fəlakətə salırlar.

68 Mələyə bənzəyər divlər kənardan,
Div zülmətdən törər, mələksə nurdan.

Əsatirə görə, div qaranlıqdan, mələk isə nurdan yaranmışdır.

69 Neçün Bişkin demiş ona bu dövran?
O ki, mehribandır bütün şahlardan.
Bişkin kəlməsini dürüst yazsalar,
Ona layiq bir ad Keypişin olar.

Bişkin - sözünün lüğəvi mənası çox kinli deməkdir. Nizami bu ləqəbin əsərdə mədh edilən şahın xasiyyətinə uyğun olmadığını bildirir və deyir ki, onun kini deyil, Əksinə, mehribanlığı bütün şahlardan artıqdır. Buna görə də şair Bişkin (yaxud Pişkin) sözünün hərflərinin yerini deyişməklə, onu Keypişin şəklinə salır və bu adı şaha daha layiq bilir; çünki Keypişin İranın əfsanəvi

padşahı və Keylər sülaləsinin birinci şahı olan Keyqubadın oğlu Keykavusun adıdır.

70 Qopdu bir zəlzələ, göyü oynatdı,
Şəhərlər dağılıb yerlərə batdı.

XII əsrdə Azərbaycanda və o cümlədən, Gəncədə bir neçə zəlzələ olmuşdur. Bunların ən böyüyü 1139-cu il zəlzələsidir ki, rəvayətə görə, bu vaxt Gəncədə 230 minə qədər adam həlak olmuşdur. Kəpəz dağı zirvəsinin çökməsi nəticəsində Göygölün əmələ gəlməsinə səbəb olan bu dəhşətli zəlzələni Nizami həyəcanla təsvir edir.

71 Surun gur səsindən balıq qorxaraq
Atıldı öküzdən bir xeyli uzaq.

Sur - buynuzdan qayrılan iri çalğı borusudur. Əsatirə görə, güya yer öküzün, öküz də balığın üstündə durmuşdur. Beytin mənası: suran, yəni zəlzələ vaxtı qopan gurultunun səsi o qədər güclü oldu ki, yer kürəsini titrətdi, balıq öküzün altından sıçrayıb uzağa düşdü.

72 Yusiflər gözünə sanki batdı mil,
Sanki aşıb-daşıb Misri basdı Nil.

Nizami burada Gəncəni əfsanəvi gözəl Yusifə və Misrə bənzədir. Mil Yusifin gözünü kor və Nil Misri viran etdiyi kimi zəlzələ də Gəncəni viran etmişdir.

73 Bircə sap gövhəri sağ gördü səhər,
O düzdü yenidən saplara gövhər.

Gəncənin zəlzələdən sonra şah tərəfindən bərpasına işarədir.

74 Yeddi firuzəli bu qəsrdə sən
Haqqa, ədalətə vüsət vermisən.

Yeddi firuzəli qəsr - yeddi göy təbəqəsini bildirir; məcazi mənada isə dünyaya işarədir. Yəni sən bu dar dünyanı hünərin və ədalətinlə genişləndirdin.

75 Bir qədəh mey verir sənə Nizami,
Gərək nuş edəsən Keykavus kimi.
Bu tusi qədəhlə Mahmuda bildir
"Şahnamə"nin qədri, qiyməti nədir!

Bir qədəh mey dedikdə, "İqbalnamə" nəzərdə tutulur. Şair deyir ki, gərək bu qədəhdəki meyi nuş edib, ona qiymət vərəsən. Başqa sözlə, bu tusi qədəhlə, yeni Firdovsi Tusinin "Şahnamə"si qiymətində olan bu əsərə layiqli qiymət verməklə, Sultan Mahmuda bildirəsən ki, şairin qədrini necə bilərlər.

76 İki xəzinənin varisi, hökmən,
Səxavətdə sənsən, söz deməkdə mən.

İki xəzinə - Sultan Mahmudun xəzinəsi ilə Firdovsinin "Şahnamə" əsərini bildirir. Nizami deyir ki, "Şahnamə" şairinin varisi mənəm, Mahmud xəzinəsinin varisi sən. Məndən böyük əsər yazmaq, səndən böyük səxavət göstərmək...

77 Borc əgər vaxtında ödənilməsə.
Qaydadır: varisdən çatar varisə.

Rəvayətə görə, Sultan Mahmud Firdovsiyə "Şahnamə"ni yazdırmış, lakin vəd etdiyi mükafatı verməmişdir. Nizami şaha deyir ki, Firdovsinin varisi mənəm. Mahmud xəzinəsinin varisi sən. Qanun-qaydaya görə ödənilməmiş borcu bu varis o varisə verməlidir.

78 O gövhər kanını yox edib ruzgar,
Bircə "İntiyaxis" qalıb yadigar.

"İntiyaxis" - İskəndərdən sonra İranda hakimiyyət sürmüş sultanlar nəslindən birinin adıdır. Bu söz eyni zamanda həmin hökmdarların adına yazılmış bir kitabdır ki, Nizami burada qalıb yadigar dedikdə, onu nəzərə alır.

79 Yoxsa ram papaqlı bir türk nə sayaq
Çinə, Hindistana basardı ayaq?

Rum papaqlı türk sözləri ilə Hindistanı alıb, Çini özünə tabe etmiş olan İskəndər Zülqərneyn nəzərdə tutulur.

80 Əfsunda Harutu vurub keçənlər,
Neçə əfsun quran, neçə cadugər.

İskəndər Zülqerneyn öz yanında Harutdan da mahir cadugərlər aparırdı.

81 Madam ki, o rami ipək bir rəngmiş,
İçdən belə çirkin, üzdən qəşəngmiş,
Gümüş məcməyidə gərək biz nahaq,
Bir qara ud kimi coşub daşmayaq.

Rum çeşnili ipək - üzdən gözəl naxışlı, astardansa çirkin olur. Bu ipəyin astar tərəfini açıb eybini göstərmək lazım olmadığı kimi, biz də bu gümüş məcmeyidə, yəni bu göy altında (məcazi: bu dünyada) yaxşı qoxu verməyən qara ud kimi yanaraq eybimizi üzə çıxarmayaq (ud ağacı yanarkən xoş qoxu verir, amma qara ud, əksinə, yandıqda yaxşı iy vermir).

82 "...Ud, söyüd külüylə yoxsa gözəllər
Dişini ağardıb bizə gülərler..."

Keçmişdə ud və söyüd ağaclarını yandırıb külü ilə diş yuyarlarmış. **Dişini ağardıb** ifadəsi həm həqiqi mənada, həm də gülmək mənasında işlənmişdir. Nizami deyir ki, qara ud yananda külü ilə diş yuduqlan kimi, biz də coşub-daşsaq, eyblərimizi üzə çıxararıq və xalq gülüb bizə iztehza edər.

83 "İki qərn sahibi" qoymuş namını,
Çünki Şərqdən, Qərbdən almış kamını.

Ərəb dilində qərn sözü Şərq ve Qərb mənasında da işlənir. İskəndər Zülqemeynə "İki qərn sahibi" ləqəbini ona görə vermişlər ki, o, Şərqi də, Qərbi də fəth etmişdir.

84 Deyirlər ki, qoşa hörüyü varmış,

Onu kürəyinə daim atarmış.

Qərn - sözü saç mənasında da işlənir. Guya İskəndər saçını başının dalında iki dəstədə hörüb bururmuş, buna görə ona Zülqərneyn - iki hörüklü deyirmişlər.

85 Deyirlər görübmüş bir belə röya,
Gündən iki qərni alıbmış guya.

İskəndər yuxuda görübmüş ki, Şərqi və Qərbi Günəşin əlindən almış, iki qərn sahibi olmuş, buna görə ona Zülqəmeyn adını vermişlər.

86 Başqa rəvayətdə deyirlər yenə:
İskəndər yaşamış iki qərinə.

Qərinə - sözü həm əsr, həm də əsrin üçdə biri mənasında işlənir. İskəndərin yeni eradan qabaq 356-cı ilin payızında doğulduğu və 13 iyun 323-cü ildə, yəni otuz üç yaşında öldüyü məlumdur. Deməki, bu rəvayət uydurmadır.

87 İskəndər bilmişlər o gündən bəri
Buynuzlu çəkilmiş məlakələri,
Odur ki, şübhəyə düşmüş ərəblər,
"Zülqərneyn" ləqəbi almış İskəndər.

Əbu-Məşər - adı Ömər, atasının adı Məhəmməd Bəlxlidir. Ən məşhur münəccimlərdən olmuşdur. Riyaziyyat və astronomiya sahəsində əsrinin ən böyük alimi sayılır. 886-cı ildə ölmüşdür. “Üluf” onun məşhur əsərlərindən biridir. O, **“Üluf”** kitabında yazır ki, İskəndər öləndən sonra yunanlar onun surətini çəkmişlər. Həmin surətin sağ və solunda iki mələk şəkli də rəsm etmişlər. Surətin üstündə iki buynuz şəkli olmuşdur. Guya İskəndər Allah tərəfindən yaradılıb yerə göndərilmiş, bu mələklər də onun sağ-solunda qarovulçusudurlar. Sonra həmin şəkil ərəblərin əlinə keçmiş, onlar buynuzlu mələyi İskəndər bilib, ona "Zülqərneyn" (ikibuynuzlu) adını vermişlər.

İskəndər sikkəsi üstündə buynuzlu büt şəklinin həkk edildiyi də məlumdur.

88 Dürdən taca bənzər qınları varmış,
İki qulağına o qın taxarmış.

İskəndərin qulaqları çox uzun imiş, onları gizlətmək üçün o, tacının yanlarında buynuza oxşar iki balaca qın qayırtdırıbmış, tacını qoyanda qulaqlarını o qınların içinə salırmış.

89 Sevdi çinli türkü, könlu şad oldu,
Qəmlər hindusundan o, azad oldu.

Türk - sözü gözəl mənasında da işlənir. Burada Çində yaşayan türk gözəli nəzərdə tutulur. Hindu sözü qaralıq, qəm, kədər rəmzi kimi alınır.

Beytin mənası: Arşimed o ağ çinli türk gözəli ilə o qədər zövqə dalmışdı ki, qəmin, kədərin qaralığı onun qəlbini tərk etmişdi.

90 Dik servi əyərək taqətdən saldı
Qızı sağlamlıq, gənclik və gözəllikdən məhrum etdi.

91 Rüzgar ona görə dəyişir hər an:
Törəyib dörd ana, yeddi atadan.

Dörd ana - maddi aləmin əsasını təşkil edən dörd ünsür (su, od, torpaq, hava), yaxud dörd cəhət (şərq, qərb, cənub, şimal); yeddi ata isə astrologiyaya görə göyün yeddi təbəqəsi deməkdir.

Beytin mənası: dünya və insanın həyatı ona görə durmadan dəyişilir ki, bir-birinə zidd müxtəlif maddə və qüvvələrdən əmələ gəlmişdir.

92 Arşimides rumlu alimin mumdan,
Balı çəkdiyini gördüyü zaman...

Rumlu alim - yunan filosofu Ərəstuya işarədir.

Beytin mənası: Arşimides Ərəstunun, balı mumdan ayıran kimi o qızın gözəlliyini soldurduğunu gördükdə...

93 Uca sərv bir daha yarpaq açaraq,
Dikəldi, yenə də atdı qol-budaq.

O sərvboylu kənizin əvvəlki gözəlliyi qayıdıb yerinə gəldi.

94 Rüxü qoymuş idi Ayı piyada,
"Atı" mat qoymuşdu "şahı" dünyada.

Nizami bu beytdə öz fikrini obrazlı ifadə etmək üçün şahmat oyunu terminlərindən istifadə edir. Birinci misrada rüx sözünü şair eyni zamanda iki mənada işlədir. **Rüx** - farsca üz və piyada (şahmat fiquru) mənasını verir. Misra **gözəlin hüsnü ayı piyada qoymuşdu** mənasındadır.

Beytin mənası: parlaq üzü Ayın ışığının yolunu bağlamışdı və onun gözəlliyinə şahlar mat (heyran) qalmışdılar.

95 "Şirin"in halvasın qurtaranda mən,
Bir halvaçalanım getdi evimdən.

"Şirin" - "Xosrov və Şirin" əsəri, halvaçalanım - arvadım mənasındadır.

Beytin mənası: "Xosrov və Şirin" əsərimi yazıb bitirdikdə, öz Şirinimi - Afaqımı itirdim.

96 "Leyli" xəznəsinə çəkərkən hasar,
Orda da bir Gövhər eylədim nisar.
Bu toyu çatdırıb mən nəhayətə,
Təzə bir gəlin də verdim cənnətə.

"Leyli və Məcnun" əsərini yazıb sona çatdıranda da ikinci arvadım öldü.

Nizaminin ikinci arvadının adı, bizcə, Gövhər olmuşdur. Yuxarıdakı beytlərin ikinci misrasındakı Gövhər sözü buna işarədir və iki mənada işlənmişdir.

Üçüncü və dördüncü misralardan məlum olur ki, şair "İqbalnaməni yazıb qurtaranda üçüncü arvadı da vəfat etmişdir.

97 Neçə gözəl dərdi sinəmdə ikən,
Rum-rus dastanını necə yazım mən?

Rum-rus dastanı burada "İskəndərnamə"yə işarədir. Rum dastanı -İskəndər Ruminin dastanını, rus dastanı isə İskəndərin ruslarla bir sıra müharibələrini bildirir ki, bunlar "Şərəfnamə"də təsvir edilmişdir.

98 Hamıya məlumdur, əhli-Xorasan
Bağdadda fənd ilə yaşayar asan.

Abbasilər dövründə, səkkizinci əsrdə Xorasan hakimlərinin (Əbu-Müslüm Xorasanının, Bəni-Tahir dövlətinin banisi Tahirin və b.) Bağdad xəlifələri ilə diplomatik əlaqələrinə və xəlifələri aldatmalarına işarədir.

99 Darülxilafət - xilafət mərkəzi, paytaxt.

100 Yox, əgər görsəniz yalançıyam mən,

Baş məndən, teşt ilə qılınc da sizdən.

Gördünüz ki, mən sizi aldadıram, başımı teşt içində kəsin. (Keçmişdə məhkum olanların başını teşt içində kəsmək cəza formalarından biri olmuşdur).

101 İskəndər bir xəbər aldı Yunandan:
Olub xəzinəyə Mariyə ilan.

Şərq əfsanələrinə görə, guya hər gizli xəzinə üstündə bir ilan yaşayıb onu qoruyarmış.

102 Mən qalxıb gizləndim dərhal bir küncdə,
Fikrin gah tikanda, gah da türüncdə,

Mənim ürəyimdə bir tərəfdən arvad-uşaq dərdi və ölüm qorxusu, digər tərəfdən də xəzinə qazanmaq, varlanmaq arzusu vardı.

103 Döndüm bir mədənə o xəzinədən,
Dəniztək varlandım bir gecədə mən.

Mədəndə qiymətli daşlar, dənizdə dürr, inci və s. bol olduğu kımi, mən də eləcə varlandım.

104 Şahı sarsıtmışdı bu söz, bu söhbət,
0 gövhər satana etdi mərhəmət.

Gövhər satan ifadəsində bu əhvalatı danışan çörəkçi nəzərdə tutulur.

105 Düz pərdədə əyri çaldıqlarından
Pərdənin dalında oldular nihan.

Doğru sözləri inkar edib yanlış yol ilə getdikləri üçün tələf oldular.

106 O serv meşəsində gördü ki, ancaq
Yetmişi qurayub, biri qalıb sağ.

Sərv meşəsi burada alimlər məclisi deməkdir.

Yəni bunların yetmişi də ölmüş, bir Hürmüz sağ qalmışdı.

107 Təblini çaldıqca təbilçi yeyin,
Qızışdı havası soyuq gecənin.
Naümid olanda o qara qarğa
Ağ xoruz başladı xoş dil açmağa.
Çıxdı Rum taxtına İskəndər erkən,
Dili od, dimağı mumdu deyəsən.
Təblini çaldıqca təbilçi: - Günəş doğduqca...

Qara qarğa - qaranlıq gecə, ağ xoruz - gündüz deməkdir. İkinci beytin birinci misrasının mənası: gece keçdi, səhər açıldı, dan yeri ağardı.

İkinci beytin ikinci misrasının mənası: İskəndərin dili kəsərli, ağlı isə elmi, fəlsəfəni mənimsəmək üçün hər nəqşi asanlıqla qəbul edən mum kimi yumşaq idi.

108 Bir küpün içində gizləndi bir gün.
Axtardı səsini bu yeddi küpün.

Əflatun bir küpün içinə girib yeddi fələyin, kainatın səsini axtardı.

109 Ərğənun təkmilə yetdiyi zaman
Süni ud çox yaxşı oldu xam uddan.

Ərğənün zahirən pianoya bənzəyən bir musiqi alətidir. Ud həm simli musiqi aləti, həm də Hindistanda bitən və yanarkan xoş qoxu verən ağac adıdır. İkinci misrada süni ud - musiqi alətinə, xam ud isə ağaca işarədir.

Yəni çalman musiqi dinləyənləri çox ruhlandırır. Bunun təsiri yanan xoş qoxulu udun təsirindən daha yaxşı idi.

110 Bu xəbər bürüdü bütün cahanı
Ki, yaqut paylayır o yaqut kanı.

Yaqut kanı sözlərində elm və hikmət sahibi olan Əflatun nəzərdə tutulur.

Yəni hər tərəfə xəbər yayıldı ki, Əflatun gözəl musiqi aləti yaratmışdır.

111 Şahın sarayına çatdı bu xəbər
Ki, Zöhrə Harutla bəhsə giriblər.

Harut əfsanəvi sehirbazdır. Güya o, Zöhrə ulduzuna aşiq imiş və ona çatmaq üçün mahir cadugər olmuşdur. Burada Əflatun adamı sehirləyən musiqi aləti yaratdığı üçün Haruta bənzədilir. Zöhrə də əsatirdə göyün musiqiçisi sayılır.

Yəni saraya xəbər çatdı ki, Əflatun Harut kimi Zöhrə ilə çalğı meydanında deyişməkdədir.

112 Birinci havanı çalanda yenə
Baş qoyub yatdılar Məndəl xəttinə.

Məndəl xətti - sehirbazların və cadugərlərin öz dövrələrinə çəkdikləri tilsimli xəttə deyilir.

Yəni musiqi o qədər təsirli idi ki, dinləyənlər sehirlənmiş kimi bihuş olmuşdular.

113 Qayıdıb üzüklə qurdu min kələk.
Necə ki, ulduzla oynayır fələk.

Fələk göydəki ulduzlarla cürbəcür hadisələr törətdiyi kimi çoban da barmağındakı üzüyün qaşını oynatmaqla min kələk qururdu.

114 Bəlkə ilham alıb sazın telindən,
Ruma ipək həşyə nəqş eləyim mən.

Bəlkə bu ipək telli sazın musiqisi ilə ilhama gələrək Rum tarixini, ipəyini gözəl naxışlarla bəzəyim, İskəndər Rumi haqqında gözəl bir əsər yazım.

115 Bir də ki, xəbər vər, qoy gəlsin Sokrat,
Tərkibdə, ixlatda o böyuk ustad.

Tərkib və ixlat sözləri köhnə elmi istilahlardır**. İxlat** - qədim nəzəriyyəyə görə orqanizmdə olan dörd ünsürdür: qan, səfra, qara öd və bəlğəm. **Tərkib** - bu ünsürlərin birləşmə qayda və nisbətləridir.

Beytdə Sokrat bu əməliyyatın böyük bilicisi kimi göstərilir.

116 İnsanın belə bir xasiyyəti var:
İraq gəzənləri çox yada salar.

İraq gəzən sözləri ilə Sokrat nəzərdə tutulur.

117 Getməmək üçün də vardır çox dəlil,
Hara oynamağa gedib Cəbrail?

Sokrat özünü Cəbrail ilə müqayisə edib. Cəbrail kimi hər kiçik iş üçün yerindən tərpənməməyi, ağır oturub-durmağı özünə layiq bilir.

118 Səhnənin gümbəzi düz olsa əgər,
Köklənməmiş tel də gözəl səslənər.

Evin sahibi (İskəndərə işarədir) düz adam olsa, evindən çıxan söhbət də xoş olar.

119 O, dürr süfrəsindən örtüyü açdı,
Şahın ətəyinə dürr-gövhər saçdı.

Xidmətçi Sokratın dəyərli, hakimanə sözlərini açıb İskəndərə söylədi.

120 Ancaq bu süfrədən doymayır gözün.

Süfrə sözü burada dünyanın mal-dövləti mənasında işlənmişdir.

121 Sokrat verdi ona gümüştək cavab,
Dedi ki: "Qulağa tökülməz simab!"

Simab - civə. Yəni Sokrat ona gümüş kimi parlaq və təmiz cavab verərək dedi ki, qəflət civəsini üz qulağından çıxart, bu haqq sözü eşit.

122 Dəmiri aynatək parladan insan
Pası silməlidir öz vicdanından.

Özgələrə tərbiyə verən özü mənən təmiz, yüksək olmalıdır.

123 Olmaz hər zəncidən bir Xacə Müqbil.

Xacə Müqbil - Hüseyn Cavid "Xəyyam" pyesində buna Xacə Nizam deyir. Məşhur "Siyasətnamə" kitabının müəllifi **Nizamülmülkdür.** Bu bir çox dillərə, o cümlədən Azərbaycan dilinə Rəhim Sultanov tərəfindən tərcümə edilmişdir. Səlcuq padşahlarından Alp Arslanla oğlu Məlikşahın baş vəziri olmuşdur.

124 Qara olsan əgər, söyüd kimi yan,
Zəncinin dişini odur ağardan.

Zəncilər dişlərini söyüd kömürü ilə yuyarlarmış.

125 Dirilik suyunu Zülmatda sanan
Alimlər o hökmü çıxarıb burdan.

Əsatirə görə, dirilik suyu Zülmatda, yəni qaranlıq dünyadadır. Nizami demək istəyir ki, qara zəncidə işıqlı, fərəhli rah olduğunu görən alimlər dirilik suyunun qaranlıqda, Zülmatda olduğunu düşünmüşlər.

Bundan o zamankı fəlsəfi əqidəyə görə, "həqiqət qaranlıqdadır" nəticəsini də çıxarmaq olar.

126 Bir idrak nurani olarsa əgər,
Bu tutqun günbəzə qalxıb yüksələr.

İdrak işıqlı, güclü olarsa, əlçatmaz göyləri də dərk edə bilər.

127 Günəşin nuruna yedəkçi ol sən,
Səni tərk etsə də düşmə ümiddən.

Günəşin nuru - həqiqət, doğruluq.

Yəni sən həmişə həqiqətdən, doğruluqdan yapış. O səni bir müddət tərk etsə də, ümidsiz olma. Burada Nizami həqiqət və mərifət günəşini kəcavədə gedən bir gözələ bənzədir.

128 İndi sən bir düşün, nə dərgahdasan,
Gör necə, hansı bir seyrəngahdasan?

Nizami Sokratın dili ilə padşahın sarayını elm və mərifət rütbəsi ilə müqayisə edir və elmi, mərifəti daha yüksək tutur.

129 Bilik ayinilə İskəndər yenə
Çıxdı öz möhtəşəm şahlıq təxtinə.

Bilik ayini ifadəsində İskəndərin təşkil etdiyi elmi məclislər nəzərdə tutulur.

130 Eşitcək buyurdu ona İskəndər
Ki, muği Günəşə tez yetirsinlər.

Muğ - atəşpərəstə, Günəş - şaha işarədir.

131 Ədəblə, ərkanla o muğ eyildi,
Atəşin önünə təzimlə gəldi.

Atəş sözündə İskəndər nəzərdə tutulur. Məlumdur ki, atəşpərəstlər -muğlar oda sitayiş edirlər.

132 Növbə o hindliyə yetişən vaxtda
Təzə gül açıldı köhnə budaqda.

Təzə gül - eşidilməmiş dəyərli sözlər deməkdir, köhnə budaq - qoca hindli alimdir.

133 Nurdan bəzək vurdu fələk bağına,
Dürdən sırğa asdı yer qulağına.

Onun söylədiyi sözlər kainatın sirlərini işıqlandıran, izah edən və dünyanın, insanların qulağına sırğa olacaq qədər dəyərli, mənalı sözlər idi.

134 Pərvanə zülmətdə yanan çırağa
Uçantək gəlmişəm mən də bu bağa.

Yanan çıraq - İskəndər, **bu bağ** - İskəndərin sarayı mənasında işlənmişdir. Yəni mən İskəndərin yanına və onun sarayına böyük məhəbbətlə gəlmişəm.

135 Özü gizlindədir, nişanı aşkar?

Nişan - dünya, aləm deməkdir. Yəni Yaradan özü görünmür, lakin yaratdığı aləm göz qabağındadır.

136 Allahı xəyalda olmaz axtarmaq,
Xəyaldan doğan şey divlərdir ancaq.

Xəyal yalnız yaradılmış şeyləri təsəvvür edə bilər, Yaradanı təsəvvür edə bilməz.

137 Haqqı tanımaqçın bəsdir bir nişatı,
Bura yetişdinmi, daha dur, dayan!

Haqqın varlığına dəlil olan bir nişandan - bu gördüyümüz aləmdən o yana getməyək, bu maddi aləmdən başqa şey axtarmayaq.

138 Bu yerdən, bu göydən kənar çıxma sən,
Yoxsa sərištəni lap itirərsən.

Bu gördüyümüz kainatdan başqa bir aləm axtarmaq fikrinə düşsək, doğru yoldan çıxarıq, səhv edərik.

139 Bizə yeddi hüdud çəkmişdir fələk,
Onlardan kənara çıxmayaq gərək.

Yeddi hüdud sözündə sehirbazların dövrələrinə çəkdikləri tilsimli xətlər nəzərdə tutulur.

Beytin mənası: insan bu dünyada yeddi tilsim içində yaşayan kimidir, bu aləmdən kənara çıxmağa, bu aləmdən başqa bir aləm axtarmağa çalışmamalıdır.

140 Qılınc, teşt gözləyir kənar çıxanı.

Kim bu aləmdən kənara çıxmaq istəsə (Allahı axtarmaq fikrinə düşsə) onu ölüm gözləyir.

141 Bu uca barigah - uca bir hasar,
İçində əsirdir bütün xəyallar.

Uca barigah və **uca hasar** - maddi aləm, kainat deməkdir. Yəni bütün bizim fikirlərimiz, xəyallarımız içində yaşadığımız bu varlıqla hüdudlanmışdır.

142 Yuxuda gördüyün canlı, ya cansız
Sənin öz şamının odudur yalnız.

Yuxuda gördüklərin fövqəladə bir şey deyil, onlar sənin öz fikir-xəyalının məhsuludur.

143 Gövhəri almazla deşərək dedi...

Yəni sözlərini almaz kimi kəskin və parlaq mənalarla birləşdirib danışmağa başladı.

144 Rumipərəst hindli doymaq bilmədi,
Öz hind qılıncını çəkərək dedi.

Rumipərəst - yəni Yunandan, Rumdan (burada isə rumlu İskəndərdən) xoşu gələn deməkdir. Hind qılıncını çəkərək - yəni qılınc kimi kəskin dili ilə danışmağa başlayaraq...

145 Hindli bu şərabdan məst olub qaldı...

Burada şərab İskəndərin sözləri deməkdir. Yəni: İskəndərin dedikləri hindlini heyran etdi.

146 Bu küpdə olan rəng yalnız bircədir.

Bu küpdə - bu dünyada deməkdir. Misranın mənası: bu dünya üçün bütün insanlar bərabərdir.

147 **Rühulqüdüs** - İskəndər nəzərdə tutulur.

148 Qoy açsın bu sirri ağlın açarı:
Necə çiçək açmış yerin baharı?

İnsan öyrənməli, bilməlidir ki, bu dünya necə yaranmışdır.

149 Padişah beləcə dürlər saçdı,
Bağlı xəzinənin ağzını açdı.

İskəndər öz mənalı sözləri ilə mübahisə açdı və filosoflar söhbətə başladılar.

150 Bunlar andırırdı müşkü, kafuru,
Yarısı mayedi, yarısı quru.

Kafurun təbiətindəki nəmlik və müşkün təbiətindəki quruluq, eyni zamanda, kafurun ağlığı ilə - yer, torpaq nəzərdə tutulur.

151 Hürmüz də əl atdı qıfıla san,
Zənciri çeynədi əqlin açarı.

Bəhs olunan mövzu barədə fikir demək növbəsi Hürmüz çatanda o da məsələni öz anladığı kimi dərindən izah etməyə başladı

152 Mayedən doğurmaq - yaratmaq deyil,
Kəndxuda başqadır, xuda başqa, bil!

Bir kəs ki, əql ona ad verib: Qadir,
Özü bildiyini özü xəlq edir.

Hazır bir maddədən - mayedən bir şey yaratmaq qüdrət, allahlıq deyildir. Şərt odur ki, yoxdan, heç nedən bir şey yaradasan; allahlıq budur. Bu qüdrətə ancaq Allah malikdir.

153 Bu zidd qüvvələri bir yerə qatdı,
Ağıllı, hünərli insan yaratdı.

Zidd qüvvələr - bir-birinə zidd keyfiyyətlərə malik olan dörd ünsür (su, od, torpaq, hava) deməkdir.

Yəni Allah insanı bu dörd ziddiyyətli maddədən yaratdı.

154 Hər camı ayrıca alıb nuş etdi.

İskəndər bəhsdə iştirak edən hər filosofun sözlərinə ayrı-ayrı, diqqətlə qulaq asdı.

155 Nizami, bu qapı açar götürməz,
İlk nəqş bağlananda görməyib heç kəs.

Nizami, kainatın - varlığın bu əsrarına ağıl çatmaz, yaradılışın başlanğıcını heç kəs görməmişdir, əzəl nəqşini oxumaq mümkün deyil.

156 Bu gizli sözləri, fikirləri sən
Neçin lal dillərə isnad edirsen?

Lal dillər - özü ölüb getmiş filosoflara işarədir.

157 Yemə çörəyini yad süfrələrdə,
Öz süfrən üstünə gəl çəkmə pərdə.

Lal dillər ifadəsində olduğu kimi burada da guya Xızır Nizamiyə öz sözlərini ölüb getmiş filosoflara isnad etməməyi söyləyir.

158 Mərhəmət umarlar qara torpaqdan,
Torpaqdan yaxşıdır ancaq sağ insan.

Nizami öz dövründəki hakimlərin əsil elmə qiymət vermədiklərindən və ölüləri dirilərdən üstün tutduqlarından şikayətlənir, diriləri daha çox sevmək lazım gəldiyini söyleyir.

159 Hoqqabaz torpaqda sehirbazlıq var,
Həm möhrə oğurlar, həm də oynadar.

Burada və bundan aşağıdakı misralarda Nizami torpağın sehrbazlığını, yəni onun ölü bədənləri quru xəzəlləri udub, təkrar canlı heyvanlar, yaşıl otlar, nəbatat şəklində meydana çıxartdığını söyləyir.

160 İstədi çalışıb sirləri örtən
Yeddi qat sürməni silsin tamamən.

İskəndər kainatın sirlərini kəşf etməyə çalışdı, həqiqəti örtən yeddi qat sürmə rəngli, dumanlı göy pərdələrini açıb axtardığını tapmaq istədi.

161 Qərbdə bir tayfa var, özü köçəri,

Nasikdir adları, yoxdur dinləri.

Şərqdə bir tayfa var, xislətdə mələk,
Onlara layiqdir Mənsək ad vermək.

Nasik - ümumi mənasmda abid, zahid, Allaha ibadət edən, xüsusi mənada isə mifik bir tayfadır ki, güya Qərbdə heç bir dinə bağlanmayaraq və heç bir ibadətgaha malik olmayaraq çöllərdə yaşamışdır.

Mənsək - ibadət yeri, dini ayinlərin icra olunduğu yer. Burada isə ibadət və pərəstiş olunmağa layiq, mələk xislətli tayfa mənasında işlənmişdir.

[162] Nasikdən Mənsəkə çək qoşunları,
Keç sonra Habildən Qabilə san.

Ordunu qərbdən şərqə çək, sonra da cənubdan şimala tərəf apar.

Qabil və Habil - dini əfsanələrə görə Adəmin oğlanlarıdırlar. Guya qısqanclıq və paxıllıq nəticəsində Qabil Habili öldürmüş, sonra peşman olmuşdur. Bu dünyada insanın ilk cinayəti hesab edilir.

Şərq əsatirində guya Habilin nəsli cənubda, Qabilin nəsli isə şimalda imiş.

[163] İşıq bəxş edersən sən də o şəxsə.

Sən də o adama ədalət göstərib yaxşılıq edərsən.

[164] Sən də qaranlıqdan bir pay ver ona.

Sən də o adama zülm elə, cəza ver, yamanlıq et.

[165] Allah tərəfindən gəlmiş mükəmməl
O "Sifri-əzəm"dən başqa üç gözəl
Nəsihətnamə də keçirdi ələ...

Sifr - kitab; "**Sifri-əzəm**" - Tövratın beş cildindən böyüyü. **Üç nəsihətnamə** - Ərəstunun, Əflatunun və Sokratm "Nəsihətnamə"ləri. İskəndər "Sifri-əzəm"dən və bu nəsihətnamələrdən öz işlərində rəhbərlik göstərən əsərlər kimi istifadə edərmiş.

[166] O, bir gün çıxaraq öz ac taxtinə...

Ac təxtinə - fil sümüyündən qayrılmış təxtə.

[167] Mədəndən gövhərlər çıxarmaq üçütı...

Ağıllı fikirlər, gözəl tədbirlər söyləmək üçün.

[168] Diltək itiləyib qələmi, yenə
Qamışdan qend səpdi kağız üstünə.

Qamışdan qənd səpdi - yəni qamış qələmlə qiymətli, şirin sözlər yazdı. Burada eyni zamanda şəkər qamışına işarə edilir.

[169] Naqqaya qonşudur sədəf dəryada,
Qılınc yox, dürr verir şaha dünyada.

Sədəf dənizdə nəhənglə bir yerdə olur. Lakin o, tacları bəzəyən incilər verdiyi halda, nəhəngin belində qılınca bənzər tikanlar olur.

[170] Qardaşın qanını alma qardaşdan,
Tamam ayrı şeydir çünki südlə qan.

Qardaş qardaşla ana südünə şerik olurlar; amma qan - cinayət işlərində onlar şərik deyillər. Birisi bir günaha batıbsa, onun cəzasını o birinə vermək olmaz.

171 Paslanıb kəsməsə qılıncın əgər,
Qızıl ver, daşları dəmirə döndər.

Qılıncın pas tutsa, onunla bir iş görə bilməsən, qızıl ver ki, daş kimi bərk olan düşməni dəmir kimi əridib yumşaldasan.

172 Xalqın məclisində mütrübtək şad ol,
Sərvsən, kibrdən, çalış, azad ol.

Öz şəxsi mənfəətini güdmə, xalq ilə birgə şad ol. Belə olmasın ki, xalq şad olanda sən kədərə batasan; lovğalıqdan, dikbaşlıqdan uzaqlaş.

173 Bəzəmə üzünü sən reyhansayaq,
Özgənin əlində ol nurlu çıraq.

Gül-çiçək kimi üzünü bəzəmə, çıraq kimi ol ki, yanaraq başqasına fayda verəsən.

174 Qızıl ya sahibi xoşdur? - Sorma sən.
Düyün bənddən pisdir, bənd də düyündən.

Qızıl sahibi qızıl kisəsinə vurulmuş bir düyün kimi, qızıl isə sahibinin ayaqlarına vurulmuş bənd kimidir. Hər ikisi pisdir.

175 Geniş ətəkli ol, çünki meyvələr
Geniş ətəklərə daha çox düşür.

Səxavətli, əliaçıq ol ki, özün də səxavət və əliaçıqlıq görəsən, ruhun bol olsun.

176 Həmişə düz gedən piyada əsgər
Vəzir olan kimi əyri yol gedir.

Bəzi adamların yüksək vəzifə və rütbəyə çatdıqları zaman lovğalanıb yollarından azmalarını Nizami şahmat fiqurlarının hərəkətləri ilə müqayisə edir. Məlum olduğu kimi, şahmatda əsgər (piyada) yalnız düz istiqamətdə hərəkət edə bilər. Lakin o, taxtanın son xanasına çatdıqda vəzir olur və bu zaman yana da (əyri yola da) hərəkət edə bilir.

177 Bəd gündə ulduzdan olma bədgüman.

Yaman vəziyyətə düşəndə bədbin olma, ümidsizliyə qapılıb taleyin uğursuzluğundan şikayətlənmə.

178 Göyə atılan daş yerə tez düşər,
Bu qısa müddətdə işlər dəyişər.

Pis vəziyyət çox tez - bir daşın göyə atılıb yerə düşməsi müddətində dəyişib yaxşılaşa bilər.

179 Çalış ki, kirpiyin olsun almaztək,
Ayıq ol, ölkənin keşiyini çək.

180 Oyanıb qalxanda Günəş yuxudan,
Müşkə kafur səpdi sanki asiman.

Müşk - qara, kafur-ağ, yəni səhər Günəş doğanda müşkə kafür səpilən kimi oldu hava işıqlandı.

181 Əsildir, yüksəkdir o da gövhərtək,
Özünü həmişə qorusun gərək.

Şah nəcabət əhlidir, onun vücudu gövhər kimi qiymətlidir, buna görə də xətərə düşə bilər. Deməli, o özünü, əsil-nəsəbini həmişə mühafizə etməlidir.

182 Dünya tikanlıdır, kirpiyik biz də,
İynə var, tikan var xislətimizdə.

Dünyanı nahaq yerə pisləməliyik, çünki əgər dünyanın üstü zülm tikanları ilə doludursa, bizim də təbiətimiz kirpi kimi tikanlıdır, demək, ikimiz də - dünya da, biz də bir-birimizə bənzəyirik.

183 İki qarı qızın başladı bəhsi,
Dünyanı götürdü onların səsi.

Bizim dünyanı pisləməyimiz iki bədxasiyyət, qarımış qızın bir-birini pisləməyinə bənzər.

184 Yeddi qat yanar od içrə, nəhayət,
Kabablıq ət üçün nədir bu zəhmət?

Yeddi qat yanar od - dünya deməkdir. Yəni bu kəşməkeşli, mərəkəli dünyada bu qədər arzu və ehtirasa əsir olmaq nə üçündür?

185 Üç gün ötüb keçdi, yenə asiman,
Rum-zənci oyunu oynayan zaman.
İskəndər buyurdu qoca Sokrata
Vursun üzüyündən muma möhr o da.

Rum-zənci oyunu - burada **rum** (rumlu) - ağ, zənci isə - qara mənasında işlənmişdir. Asimanın **rum-zənci oyunu oynaması** - səhərlə axşamın, gündüzlə gecənin bir-birini izləməsini bildirir.

Mənası: üçüncü gün səhər olanda İskəndər əmr etdi ki, Sokrat öz bilik üzüyünün möhrünü onun mum kimi hər naxışı qəbul edən istedadlı ağlına vursun, onun üçün nəsihətnamə düzəltsin.

186 Dürlər çıxarmaqçün daldı ümmana.

Sokrat İskəndərə gözəl, mənalı nəsihətlər vermək üçün fikrə getdi.

187 Yeməyi heç yemə deniz kimi tək,
Yediyin olmasın acı, dəniztək.

Dəniz suyu acı olur. Güya acılıq ona görədir ki, dəniz hər şeyi özbaşına təklikdə udur.

Beytin mənası: xudbin və xəsis olma, yeməyi tək yemə. Belə etsən, yediyin nuş olmaz, ağzın daha gəlməz.

188 Vaxtında evindən çıxarsan əgər,
Qapına müşktək ətir səpilər.

Bundan əvvəlki beytdən də aydın olur ki, xəsislik edib yeməyi evində saxlasan, onun üfunəti çox evlərə yayılacaq. Əliaçıq olub onu qonşulara versən, onların məhəbbətini qazanarsan, haqqında yaxşı sözlər yayılar.

189 Tək bircə fətirə, gəl, qane ol sən,
Düşün, Günəşdən ki, artıq deyilsən.

Burada fətir yuvarlaq Günəş qürsü ilə müqayisə edilir. Yəni dünyada acgöz olma, bir çörəklə kifayətlən, düşün ki, parlaq Günəş də bir qürs (dairə) ilə kifayətlənir.

190 Quraqlıq olanda, bilmirsən bunu,
Zirəyə verərlər zirə suyunu?

Rəvayətə görə, guya zirə bitkisinə su verilmir. Quraqlıq vaxtı: zirə - sənə su verəcəyəm, - deyən sahibinin vədilə, ümidlə yaşayır. Buna görə də zirə suyu ifadəsi aldadıcı, yalançı vəd və ümid mənasını daşıyır.

191 EIə sür kəcavə çəkən dəvəni,
Filin ayağına salmasın səni.

Az qan tök, az zülm elə, işini elə ehtiyatla apar ki, şahlığın bərbad olmasın; dəvə (ədalət, qanun) səni filin (xalqın, rəiyyətin) ayağı altına salıb pay-mal etməsin.

192 Bu harın göy atdan daim et həzər,
O bir əjdahadır, gəlinə bənzər.

Burada harın göy at - fələk, asiman mənasındadır. Yəni bu dünyanın gərdişi aldadıcıdır, əslində o, kinli bir əjdahadır, lakin zahirdən gozəl bir gəlinə bənzər.

193 Bağla torpaq kimi dinclik kəməri.

Sokratın dilindən deyilən bu sözlər yerin sabit, hərəkətsiz olması barədə idealist fəlsəfi nəzəriyyəyə işarədir.

194 Mən “Xosrovnaməni” yazmaqçün rəvan...

"Xosrovnamə" - "İqbalnamə" (yaxud "Xirədnamə") deməkdir. Xosrov - böyük Şah. Əsər İskəndərə həsr edildiyi üçün onu "Xosrovnamə" də adlandırmaq olar.

195 Yuxudan məhrumdu o nərgiz gözlər,
Sərvimdə görmədim gənclikdən əsər.
Bənövşə üstünü basmış yasəmən,
Öz qızılgülümii solğun gördüm mən.

Şair öz bədəninin üzvlərini müxtəlif bitkilərə bənzədir: **nərgiz** - gözəl, **sərv** - boy, qamət; **bənövşə üstünü basmış yasəmən** - yəni saçlar ağarmışdır. Qızılgülün solğun gördüm - al yanaqlarımı, üzümü solub-saralmış gördüm. Demək, daha qocalmışam.

[196] Sikkəni bu qədər sürtülmüş görcək...
Sifətimi rövnəqdən düşmüş görəndə...

[197] Dövlət divanından pozdu adım,
Zəhmət divanına yazdı adım.

Dövlət divanı - hakimiyyət mövqeyi, şahlıq; zəhmət divanı - peyğəmbərlik.

[198] **Bisrək** - güclü dəvə, qıvraq və tez yeriyən olur.

[199] **Büxti** - Xorasan dəvəsi.

[200] **Naqə** - dişi dəvə.

[201] Qaldırdı balıqdan Aya bayrağı.

İskəndər bayrağını qaldırıb yola düşdü.

[202] Yunanlar Okyanos deyərdi ona.

Nizami **Okyanos** sözünü bilavasitə yunancadan götürmüşdür.

[203] **Müəyyəb** - eybəcər. **Müəlləq** - asılı, asılmış.

[204] Örtüyə bürünər bir az gedərək,
Çunki yer altından keçsin o gərək.

Guya Günəş əvvəl dənizdən keçdiyi üçün onun ipək sularına bürünər, sonra da yerin altından keçdiyi üçün yerin örtüyünü örtər.

[205] Alim cavab verdi: "Həmin İsti su
Çoxunun abrını tökmüş, doğrusu".

Bu sirri çox adamlar gəzib axtarmış, tapa bilmədikləri üçün biabır olmuşlar.

[206] **Qəssasə** - bir cins mifik, dəhşətli dəniz nəhəngi.

[207] O çıxsın, ətəkdə qoysun oğlanı,
Balası zəncirtək saxlar aslanı.

Aslan üçün balası zəncir kimidir: balası harada olsa, özü də orada olmalıdır. Burada atanın öz övladına məhəbbətinin qüdrətindən söhbət gedir.

[208] **Ziyəhat** - diri, yaşayan.

[209] Ulduzlu gecənin od tutub canı,
Sanki əqrəb çalıb xallı ilanı

Nizami yay gecəsindəki səmanı xallı ilana, ulduzların sayrışmasını isə əqrəb vurmuş ilanın hərarətdən çırpınmasına oxşadır.

[210] Gecənin camına gün axıb doldu
Gün batıb axşam oldu.

[211] Bu yeddi xalvarlıq təbli çaldıran
Xoruza əmr edib verdirəndə ban...

Yeddi xalvarlıq təbli çaldıran - yeddi təbəqəli göyləri işıqlandıran günəş deməkdir.

Beytin mənası: səhər olub Günəş doğanda, xoruzlar banlayanda...

[212] Tutiyə dönübsən, ey şad könül, sən,
Yadına Hindistan düşüb deyəsən...

Tutuquşu əsasən isti ölkələrdə, xüsusən, Hindistanda yaşayır. Oradan başqa ölkələrə aparılan tutuquşu daima öz vətənini arzularmış. Bu beytdə şair öz qəlbini tutuquşuna, eşq və gənclik dövrünü Hindistana bənzədir.

Beytin mənası: tutuquşu Hindistana uçmaq istədiyi kimi, könlüm də gəncləşmək, sevinmək istəyir.

213 Yolları cəhənnəm istisi sardı,
Gündən balığın da beli qızardı.

Hava Günəşdən o qədər qızmışdı ki, istilikdən (məlum əfsanəyə görə) yerin altında olan balıq da qızardı.

214 Padişah buyurdu: o gözəl dilbər
Yaqut sandığından saçsın saf gövhər.

İskəndər əmr etdi ki, o gözəl qız yaqut kimi qırmızı dodaqlarını (ağzmı) açıb gövhər kimi sözlər söyləsin.

Nur alır gözümüz gündən, gündüzdən, Rəvamı gözləri gün ala bizdən?

Bütün gözlər Günəşdən nur aldığı halda Günəş (yəni İskəndər) necə bizim gözümüzü bizdən uzaqlaşdırar? Burada gözümüzü sözü, haqqında söhbət gedən bütün, heykəlin üzündəki iki parlaq gövhəri bildirir.

216 Sabah öz möhrünü göstərən zaman
Atəşpərəst oldu hindli Qaraxan.

İkinci gün günəş çıxanda **hindli Qaraxan atəşpərəst** oldu - gecənin gündüzlə əvəz olunmasına işarədir.

217 Beytlər yayılır bəhrdən çölə,
Heç kəs bu bəhrdə yazmayıb hələ.

Burada birinci misrada **bəhr** sözü dənizi, ikinci misrada əruz vəzninin bəhrini bildirir.

Yəni bu dənizdən sahilə elə xoş nəğmələr yayılır ki, bunlan heç bir şair heç bir bəhrdə (vəzndə) deməmişdir.

218 Bəzədi göyləri ağ Çin ipəyi,
Yer açdı üzündən qara örpəyi.

Ağ Çin ipəyi - burada Günəşin işığı, **qara örpək** - gecənin zülməti mənasında işlənmişdir.

Beytin mənası: Günəş çıxdı, yerin üstündən qaranlıq çəkildi.

219 Kim görüb ki, dəniz gəmiyə minə!

Burada **dəniz (dərya)** sözü gəmiyə minib gedən İskəndərə işarədir.

220 Dəniz dünyasında bir dünya getdi.

Bu misrada ikinci **dünya** sözü İskəndəri bildirir.

221 Gecənin hindusu bu göy çadırdan
Yeddi rud boyunca ip çəkən zaman...

Rud - nəhr, böyük çay; **yeddi rud** - yeddi iqlim-dünya, aləm... **Hindu** - qaranlıq**; çadır** - səma. Burada çay dünya çadırının ipinə bənzədilir.

222 İp üstə oynadı şah bir hindlitək...

Şah ip kimi incə və təhlükəli bir yol ilə getdi.

223 **Qılavuz** - yol göstərən, bələdçi.

224 Qırmızı pərdəni göy yığan zaman
Düşdü qızıl teşti uca damından.

Günəş özü teştə, işığı isə qırmızı pərdəyə oxşadılır.

Beytin mənası: axşam olanda Günəş qızıl teşt kimi göydən enir.

225 Onların səsləri dəhşətlər saçdı,
Xoruzun boynundan zəngləri açdı.

Xoruzun boynundan zəngləri açdı - xoruzun banlamasına son verdi. Səhər açılarkən təbil səsləri xoruzların səsini batırdı.

226 Dəccahın təbliydi sanki çalman.

Dəccal - xristiyanlarda İsanın düşməni, müsəlmanlarda Məhəmmədin düşməni; yalançı Mehdi; guya qiyamətdə təbilini çalıb zühur edəcək.

227 Günəş öz evinə edəndə şitab
İstidən aslanlar oldular kabab.

Günəşin evi - astronomiyada Aslan bürcü (Əsəd bürcü) deməkdir. Beytin mənası: Günəş Aslan bürcünə girəndə - yayın ən isti vaxtı gələndə meşədəki aslanlar da istidən bişdilər.

228 Günəşi göylərdə dolanan zaman
Sancıb saraltmadı əqrəbtək xəzan,
Tüstülənən bir teşt vardı əlində,
Gəzib od saçırdı o, Zəngdə, Çində.
Yırtırdı aslantək iti çaynağı
Gah Öküz sağrısı, gah gur dırnağı.

Əqrəb sözü burada Əqrəb bürcü mənasındadır. Astronomiyaya görə, Günəş Əqrəb bürcünə girəndə havalar soyumağa, qış yaxpınlaşmağa başlayır. Aslan sözü də Aslan bürcünü bildirir. Günəş bu bürcə girəndə havalar çox isti olur. **Zəng** və **Çin** sözləri burada ekvatora yaxın isti ölkələri bildirir. Sancıb saraltmadı əqrəbtək xəzan - yəni hələ payız girməmişdi.

Bəytlərin mənası: yay fəsli idi, günəş çox yandırıcı idi, hər çıxanda yerə od saçırdı, hərarəti ilə öküzlərin sağrısını və dağ eşşəyinin (gurun) dırnaqlarını yandırdı.

229 Bu yeddi budaqlı, altı cəhətli,
Dövrəsi, meydanı, yeri vüsətli
Sərvdən ucaldı qaibanə səs:
"Daha fatehlikdən əl çək, bəsdir, bəs!"

Burada sərv - dünya, maddi aləm deməkdir; **altı cəhət** - sağ, sol, ön, arxa, üst, alt - aləmin altı cəhəti; yeddi budaq isə - yeddi fələk, yeddi qat asiman deməkdir.

230 İskəndər sözünü yazanda katib
Yalnız beşcə hərflə ifadə edib
Beş hərfə müvafiq etdin beş səfər...

İskəndər sözü ərəb əlifbası beş hərflə yazılır. Beş səfər dedikdə, Nizami İskəndərin Misir, İran, Hindistan, Rus və Çin səfərlərinə işarə edir.

231 Əmanət aldığı mayəni yenə
Gərək qaytaraydı tələb edənə.

Maye burada dörd ünsür mənasındadır. Yəni vücudunu müvəqqəti təşkil edən ünsürləri geri qaytarmalısan - torpağı torpağa, odu oda suyu suya, havanı havaya tapşırmalısan.

232 Ayı yəhərləyən həmin İskəndər
Ölüm yatağına baş əyib inlər.

Ayı yəhərləyən - şöhrəti göylərdə gəzən. Yəni: şan-şövkəti bütün dünyaya yayılmış İskəndər başını yerə qoyub ölüm yatağında can verirdi.

233 Nədənsə gecikib quşların səsi,
Çal, suğdi quşunun gəlsin naləsi.

Suğd - qədimdə Səmərqəndin yaxınlığında bir şəhər olmuş ki, orada yaxşı musiqi aləti qayırarlarmış. Suğdi quşu - məcazi mənada simli musiqi alətini - rübabı bildirir.

Beytin mənası: səhər quşunun, xoruzun səsi gəlmir. Müğənni, sən suğdi quşunu - rübabı çal, kədərli nəğmə yayılsın.

234 Nəbzi, qarurəsi olundu təhlil.

Qarurə - sidiyi təhlil etmək üçün işlənən qab, cihaz. Yəni xəstəliyinin səbəbi axtarıldı, öyrənildi.

235 **Bəhri-Qülzüm** - Qırmızı dəniz.

236 Qünnücdən Qülzüma oldum hökmüran,
Şimşək qılıncımı gördü Qiyrəvan.

Qünnüc - Hindistanda ən qədim şəhərlərdən biridir ki, vaxtilə bir hind dövlətinin mərkəzi olmuşdur. **Qülzüm** - Qırmızı dəniz sahilində Suveyş kanalının yaxınlığında şəhər. **Qiyrəvan** - Afrikada Tunis məmləkətində məşhur bir şəhər olmuşdur.

Beytin mənası: Şərqdən qərbə qədər bütün ölkələri fəth etmişdim.

237 Yudum məcusluğu dünya üzündən,
Rus dənizində də od qaladım mən.

Məcusluq - atəşpərəstlik, zərdüştilik.

Tarixdən məlumdur ki, İskəndər zərdüştiliyə düşmən olmuş, atəşkədələri yıxıb məhv etmişdir.

İkinci misrada Nizami İskəndərin ruslarla müharibələrini nəzərə alır ki, bu müharibələri o, "Şərəfnamə"də təsvir etmişdir.

238 Hətta Sərəndibə gedib çıxaraq
Adəmin izinə basdım mən ayaq.

Sərəndib - Seylon adasının hindcədə adıdır.

Əfsanəyə görə, guya Adəm cənnətdən qovulduqda Sərəndib adasına atılmışdır.

239 Ölüm girdabına düşməmiş, gərək
Suya qalxan tutam ləngiməyərək.

Günəş batanda onun qürsü su üzərində qalxana bənzəyir, batarkən bu qalxan suyun üstündə işıq kimi yayılır. İskəndər burada - girdaba düşməmişdən qabaq qalxam suyun üstünə tutmalıyam, yəni ölüm yaxınlaşanda təslim olub tərk-silah etməliyəm, - deyir.

240 Nifrətə layiqdir bu qozbel dayə.

Qozbel dayə - burada qoca dünya deməkdir.

241 Susuza eyləməz cəhənnəm əlac,
Sən o dörd çeşməli behiştdən söz aç.

Dini etiqada görə, cənnətdə kövsər, səlsəbil, təhur və təslim adında dörd bulaq və ya arx var. Nizami onlara işarə edir.

242 Sanki ərimişdi şah səhərədək
İyirmi yeddinci gecəki aytək.

Hicri tarixlə ayın iyirmi yeddisində Ay qaralmağa və görünməməyə başlayır. Nizami burada İskəndərin ömrünün sonunu yavaş-yavaş incələn və sönən Ayla müqayisə edir.

243 Vərəqə əbiri yaydıqca qəşəng,
Kağız dönüb oldu müşkin bir ipək.

Əbir - ənbərin ikinci adıdır; balinaya bənzəyən və Hind okeanı sahillərinə yaxın yerlərdə olan bir balığın qanından çıxan ətirli maddədir; xoş qoxusu mühafizə olunsun deyə onu ipəyə büküb saxlarlar.

Burada İskəndərin anasına yazdığı sözlər ənbərə, o sözlərin yazıldığı kağız isə ipəyə bənzədilir.

244 Məndən - İskəndərdən bu namə getsin,
Dörd yox, bircə olan anama yetsin.

Burada dörd ana - dörd ünsür (su, od, torpaq, hava) deməkdir ki, qədim tesəvvürə görə insan vücudu da bunlardan ibarətdir.

Beytin mənası: məktubum təbiət hadisələrinə məruz qalmayıb öz doğma anama yetişsin.

[245] Şəbdizim sıçradı çaydan o taya,
Məndən salam olsun dosta, aşnaya.

Yəni ömrüm bitdi, dostlara əlvida!

[246] Gecə öz təxtini yüklədi filə,
Yer saldı donunu göylərək nilə.

Fil - zülmət mənasını verir.

Birinci misranın mənası: gecə tamamilə qaranlıqlaşdı.

Nil - Hindistanda və Yəməndə bitən bir bitkidən əldə edilən tünd mavi boyadır. İkinci misranın mənası: dünya İskəndərin ölümü ilə matəmə batdı.

[247] Zənəbin ağzından alaraq zəhər,
Ayın boğazına onu tökdülər.

Zənəb - quyruqlu ulduz.

Astrologiyaya görə, Ay Zənəb üqdəsində uğursuzluğa düçardır. Buna görə Zənəb üqdəsi ayın boğazında zəhərdir.

Beytin mənası: ay Zənəb nöqtəsinə çatanda artıq gözə görünmür, batır.

[248] Çatdı Gudi dağa səxa dalğası

Cudi - Mesopotamiyada yüksək bir dağın adıdır.

[249] İpək karxanası bil bu dünyanı,
Bir yanı sudursa, oddur bir yanı.

İpək karxanasında barama qozasını ocaq üstündəki suda həll edib ipək qayırırlar.

Mənası: dünya od ilə su arasındadır, ziddiyyətlərlə doludur. Örtdü qara qanad Rumu sərasər, Bürüdü ölkəni sanki zəncilər.

Ədəbiyyatda məcazi mənada rum - ağ, zəng və zənci - qara deməkdir. Beytin mənası: İskəndərin ölümü münasibətilə bütün məmləkət yasa batdı. Sanki qara ağa hücum elədi, ağ adamlar qara geyindi.

[251] Baxdıqca oğlunun bu məktubuna,
Tumartək qıvrılıb açıldı ana.

Tumar - qədim zamanlarda burulub bağlanan məktub və ümumiyyətlə, yazılı uzun kağızlardır.

Beytin mənası: İskəndərin anası oğlunun son məktubunu oxuyarkən iztirabdan tumar kimi açılıb büküldü.

[252] **"Cahanmədxəl** - Ərəstunun əsərinin adıdır.

[253] Xatircəm olmayın, - deyirəm ki, mən
Qara zınqırovlu yeddi hindlidən.

Qədimdə şahlar hindlilərdən gecə damda zınqırovlu keşikçi qoyarlarmış.

Burada Nizami fələyin yeddi damında (göy təbəqələrində) Günəş sistemini təşkil edən yeddi ulduzu yeddi hindliyə bənzədir. Mənası: taleyin uğurlu olmasına bel bağlamayın.

254 Pərgarı nəqşədən üzüldu bu dəm
Onun da ömrünə çəkildi qələm.

Pərgar sözü burada **dil, nəqşə** - dildən çıxan sözlər mənasında işlənmişdir.

Beytin mənası: Fərfuriyus sözlərini deyib qurtaranda onun da ömrü tamam oldu.

255 **“Ramişi-can”** - İran klassik musiqi havalarından birisinin adı.

256 Odur yeddi ulduz sirini açan,
Odur səkkizinci qərana sultan.

Qəran - min il deməkdir. Səkkizinci qəran - səkkizinci minillik. Köhnə tarixçilər tarixi Adəmdən başlayırdılar. Nizaminin dövründə guya Adəmin cənnətdən yerə atılmasından səkkiz min il keçirmiş.

Nizami burada "İqbalnamə"ni ithaf etdiyi İzzəddin Məsudit tərif edib deyir ki, Günəş sisteminin yeddi ulduzunun sirrini bilən və səkkizinci minilliyin şahı olan odur.

257 Dəryamdan iki dürr olubdur əyan.

İki dürr sözləri ilə "İqbalnamə" poeması və Nizaminin oğlu Məhəmməd nəzərdə tutulur.

258 Müqbil, İqbal adlı iki hindli qul
Göndərdim hüzura, olaydı məqbul.

İqbal - "İqbalnamə" əsərinə, Müqbil - Nizaminin oğlu Məhəmmədə işarədir. Eyni zamanda iqbal - bəxt, müqbil - xoşbəxt deməkdir. Lakin müqbü sözü həm də qul mənasında işlənir. Beləliklə, burada "İqbalnamə"nin Məhəmməd vasitəsi ilə şaha göndərilməsi ifadə olunur.

259 Qızını mehrlə köçürər ana,
Qardaş duvaq salar onun başına.

Qız - "İqbalnamə"ni, qardaş isə - əsəri şaha aparan Məhəmmədi bildirir.

Yəni ana qızını təmiz, bakirə olaraq köçürür və belə qızın da duvağını özgələr yox, məhz qardaşı başına saldığı kimi, mən də əsərimi başqası ilə yox, öz oğlumla yollayıram.

260 Hüzura göndərdim bu gəlini mən,
Qardaşı tutmuşdur onun əlindən.

Bu beyt də əsərin Məhəmməd tərəfindən arxayınlıqla mühafizə edilib bakirə bir gəlin kimi sahibinə çatdırılmasını bildirir.

261 Canımı yollayıb bir peşkəş kimi.
Qoşmuşam mən ona ciyərparəmi.

Burada yenə **canımı** - "İqbalnamə"mi, ciyərparəmi isə oğlumu deməkdir.

262 Dedim: "Gövhər üçün edərlərmi cəng?
Nəğmə gözəl olar, olsa həmahəng".

Əsərimi tələb edənlərə dedim ki, dürr satıb almaq müharibə etmək deyil; burada zor işə keçməz. Nəğmə o zaman bəyənilər ki, o, musiqi ilə həmahəng ola; belə qiymətli əsəri yalnız sənəti başa düşən şəxs qiymətləndirə bilər.

263 Saz olsa qarğanın əgər bədəni,
O, Bəsti ənciri bilər hər dəni.

Bəsti - Xorasan vilayətində bir şəhərdir ki, gözəl ənciri ilə məşhurdur, qarğa da çox əncir yeyən olur.

Beytin mənası: qarğanın canı sağlam olsa, hər əlinə düşən dən ona Bəsti ənciri kimi dadlı gələr. Səhhətin möhkəmliyi insanı bir çox qayğıdan azad edər.

264 Şahın adı kimi o, Məsud olsun.
Şah da bu dastanla qoy Mahmud olsun.

Burada Nizami "İqbalnamə"ni Firdovsinin "Şahnamə"si ilə, İzzəddin Məsudu da Sultan Mahmud Qəznəvi ilə müqayisə edir.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Nizami Gəncəvi

İSKƏNDƏRNAMƏ
İqbalnamə

"Lider nəşriyyat"

BAKI-2004

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*

Texniki redaktorlar: *Rauf Cəfərov*

Rövşən Ağayev

Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*

Kompyuter səhifələyicisi: *Alianna Duxanina*

Kompyuter yığıcıları: *Bəsti Cəfərova*

Aygün Məmmədova

Korrektorlar: *Elmira Teymurova*
Pərinaz Səmədova

Yığılmağa verilmişdir 24.04.2004. Çapa imzalanmışdır 09.11.2004.
Formatı 60x90 716. Fiziki çap vərəqi 16. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 160.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.